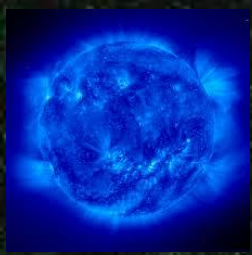
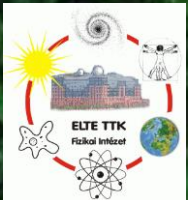
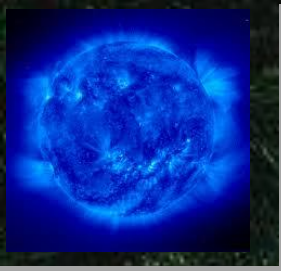

Feltámadás a hőhalálból

Dávid Gyula
2023.09.14.

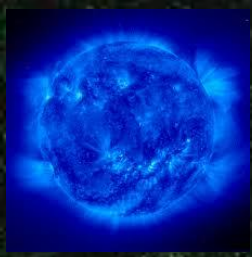

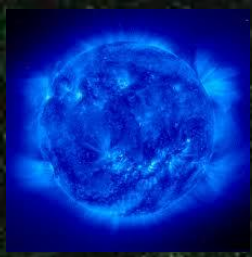

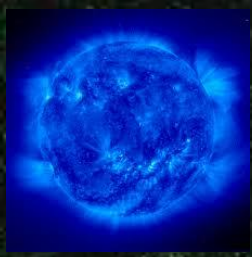

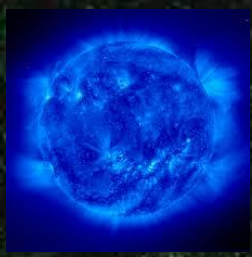

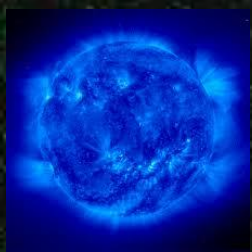

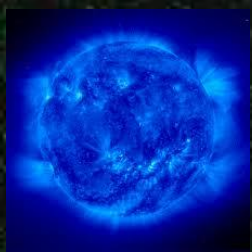

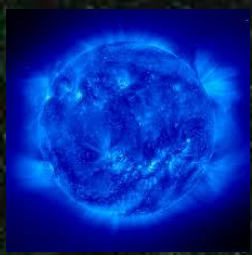

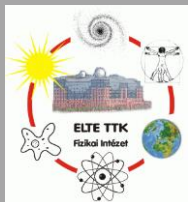

Feltámadás a hőhalálból

Dávid Gyula
2023.09.14.

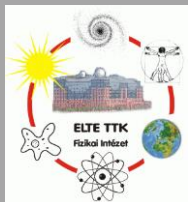

Feltámadás a hőhalálból

Dávid Gyula
2023.09.14.

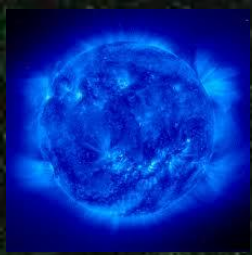
Feltámadás a hőhalálból

Dávid Gyula
2023.09.14.

Feltámadás a hőhalálból

Dávid Gyula
2023.09.14.

Ez az előadás sok korábbi Atomcsill-előadásra hivatkozik

Mindezek elérhetők: atomcsill.elte.hu

Termodinamikai egyensúly:
dgy:
A lehűléstől forrósodó téгла
Atomcsill, 2012.01.19

Elemi részecskék: dgy:
A sötét anyag nyomában
Atomcsill, 2016.09.08

Termodinamikai folyamatok:
dgy:
Hamuval fűteni
Atomcsill, 2013.01.10

A nukleonok fizikája:
dgy: **Kirándulás
a nukleáris völgybe**
Atomcsill, 2011.09.29

A hősugárzás: dgy:
A fekete fény
Atomcsill, 2015.09.10

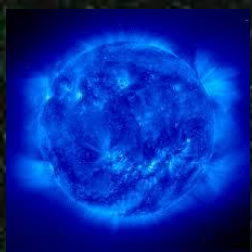
A Világegyetem tágulása:
dgy:
Határtalan (?) Világegyetem
Atomcsill, 2019.01.17

A részecskék tömege: dgy:
**A tömeg eredete és
a Higgs-mező**
Atomcsill, 2012.09.13

Az Univerzum jövője: dgy:
A következő 137 kvintillió év
Atomcsill, 2021.09.09

Hőhalál ?

Hőhalál ?

Hőhalál ?

A demonic creature with large, curved horns and wings is crouching in a dark, fiery, and hellish environment. The creature has a red and black body with sharp spines along its back and wings. In the background, there are skeletal figures and glowing fires, creating a grim and terrifying atmosphere.

Hőhalál ?

Hőhalál ?

Hóhalál !

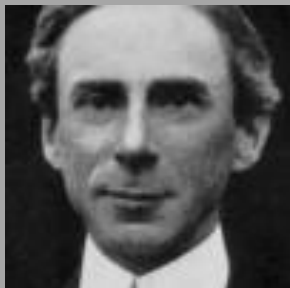
Hőhalál !

**mindig és mindenütt
egyforma,
unalmas,
szürke,
strukturálatlan
és változatlan
világ**

Hőhalál !

**mindig és mindenütt
egyforma,
unalmas,
szürke,
strukturálatlan
és változatlan
világ**

**...hogy a korok minden munkája, minden odaadás,
minden ihlet, az emberi génusz minden,
Napnál csillogóbb ragyogása arra van ítélve,
hogy kialudjék a Naprendszer roppant halálában,
és az Ember alkotásának temploma sírját lelje
egy romokban heverő Univerzum törmelékei között –**

**– mindezek a dolgok, ha nem is teljesen vitán felüliek,
de annyira közel állnak az igazsághoz,
hogy semmilyen filozófia sem remélhet elfogadást,
ha elveti őket.**

**Bertrand Russel (1872–1970)
matematikus és filozófus
1900 körül**

Hőhalál

**Ludwig Boltzmann (1844–1906)
a statisztikus fizika atyja,
aki állítólag a hőhalál
problémájába őrült bele**

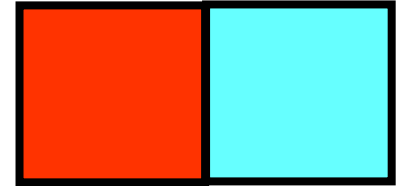
Hőhalál !

a fejlődés homogén
végállapota

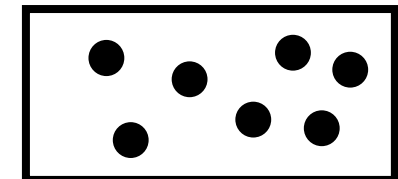
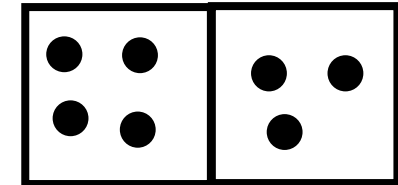
a 19. században
kialakult
termodinamika
és statisztikus fizika
világképe szerint a
Világegyetem fejlődése
a hőhalál irányába tart

Termodinamika

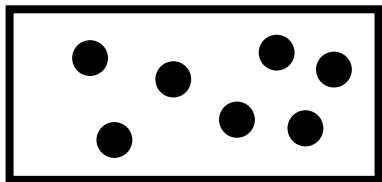
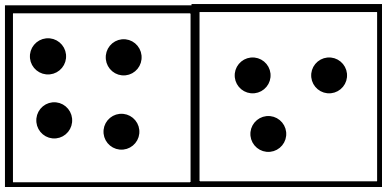
- Jean, hány fok van idebent?
- Húsz, uram.
- És odakint?
- Négy, uram.
- Jean, nyissa ki az ajtót, és engedje be azt a négyet is!

- Jean, hány **vendég** van idebent?
- Húsz, uram.
- És odakint?
- Négy, uram.
- Jean, nyissa ki az ajtót, és engedje be azt a négyet is!

Két részrendszer egyesítése, új egyensúlyi állapot

Van, ami összeadódik:

térfogat
részecskeszám
tömeg
energia
elektromos töltés
stb

**extenzív
mennyiségek**

Van, ami kiegyenlítődik:

nyomás
koncentráció
sűrűség
hőmérséklet
elektromos potenciál
stb

**intenzív
mennyiségek**

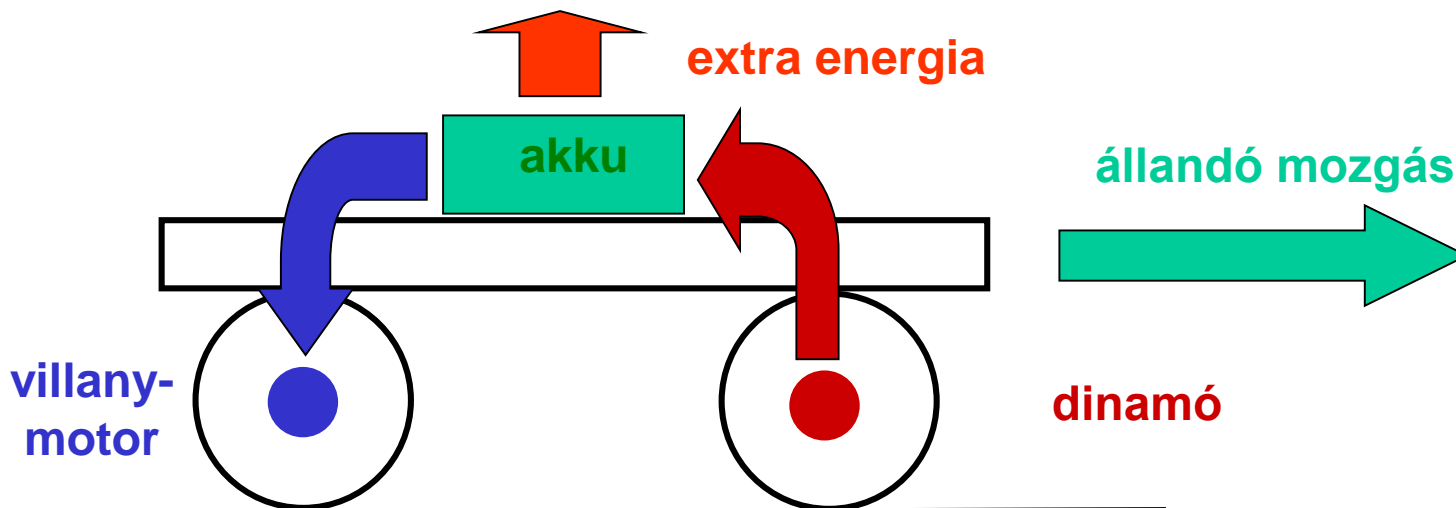
Egyensúlyi állapotban az intenzív mennyiségek mindenütt egyformák, nincsenek különbségek

Ha nincs egyensúly, makroszkópikus folyamatok indulnak meg az intenzív mennyiségek kiegyenlítődése irányában

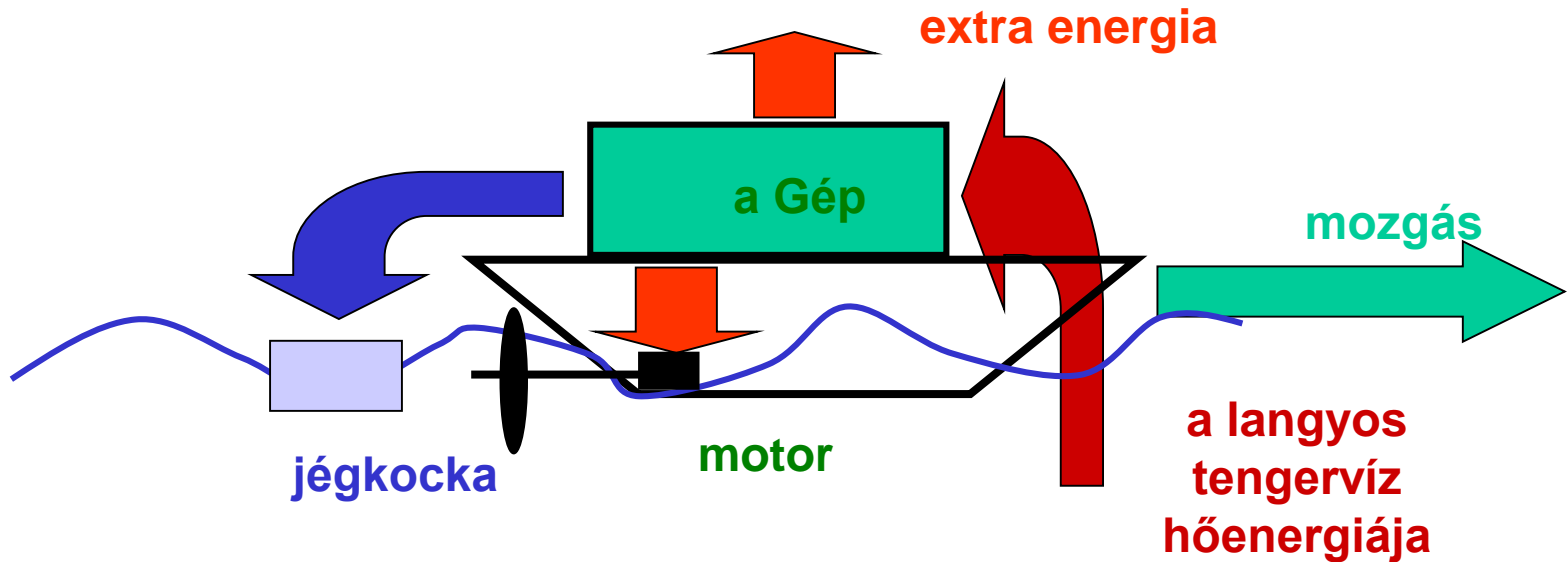
A termodinamika első
főtétele:
az energia
megmaradásának
törvénye

a XIX. században
kiterjesztették az
energiamegmaradás tételét
az ÖSSZES energiatípus
összegére

Ezt sértené az elsőfajú örökmozgó: **Karcsi bácsi szuperautója**

Ezt a gépet viszont **nem tiltja** az első főtétel: Pista bácsi superhajója

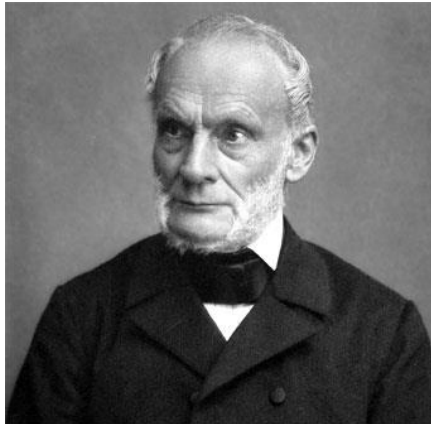

De tiltja a **MÁSODIK FŐTÉTEL**:

- A hő nem megy magától az alacsonyabb hőmérsékletű helyről a magasabbra
  - Egy hőtartállyal nem lehet hőerőgépet készíteni
- Egy langyos testből nem lesz magától egy forró és egy hideg test
  - A rendezetlenség (entrópia) sohasem csökken, mindig nő
  - stb

a termodinamika második főtétele

- A hő nem megy magától az alacsonyabb hőmérsékletű helyről a magasabbra
  - Egy hőtartállyal nem lehet hőerőgépet készíteni
- Egy langyos testből nem lesz magától egy forró és egy hideg test
  - A rendezetlenség (entrópia) sohasem csökken, mindig nő
  - stb

Rudolf Clausius (1822–1888)
az entrópia fogalmának
bevezetője

Boltzmann:
az entrópia a mikroszkópikus
rendezetlenség mértéke

a termodinamika második főtétele

- A hő nem megy magától az alacsonyabb hőmérsékletű helyről a magasabbra
  - Egy hőtartállyal nem lehet hőerőgépet készíteni
- Egy langyos testből nem lesz magától egy forró és egy hideg test
  - A rendezetlenség (entrópia) sohasem csökken, mindig nő
  - stb

E fizikai **törvény** egy másik megfogalmazása:

Zárt rendszerben beáll a termodinamikai egyensúly

Minden törvényhez tartozik egy apróbetűs **végrehajtási utasítás:**

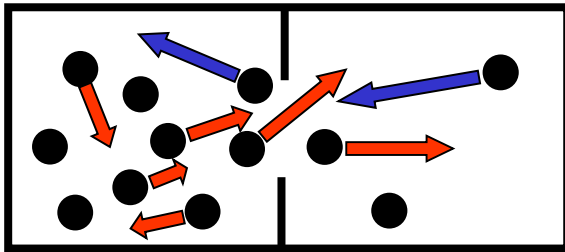
előbb – utóbb...

Termodinamikai egyensúly

avagy a második főtétel mikroszkópikus mechanizmusa

egymást **NEM** kiegyenlítő
mikroszkópikus folyamatok

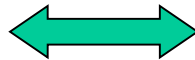
makroszkópikus változás

nincs egyensúly: aszimmetria:
nettó egyirányú folyamat
az intenzív paraméterek
különböznek

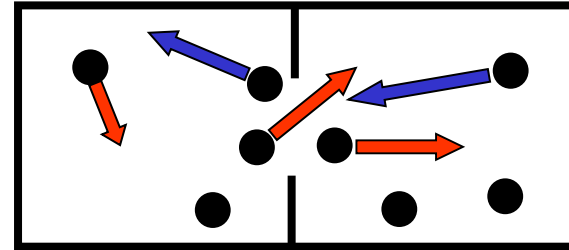
$$p_1 > p_2$$

túlságosan rendezett
(kis entrópiájú) állapot

egymást kiegyenlítő
mikroszkópikus folyamatok

makroszkópikus nyugalom

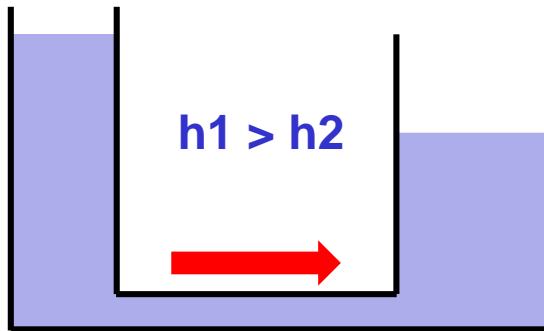
egyensúly: szimmetria:
nettó nulla változás
az intenzív paraméterek
kiegyenlítődtek, azonosak

$$p_1 = p_2$$

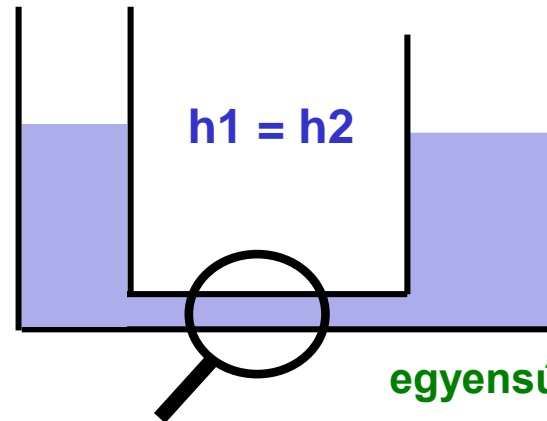
rendezetlenebb
(nagy entrópiájú) állapot

a termodinamikai egyensúly modellje:

közlekedő edények

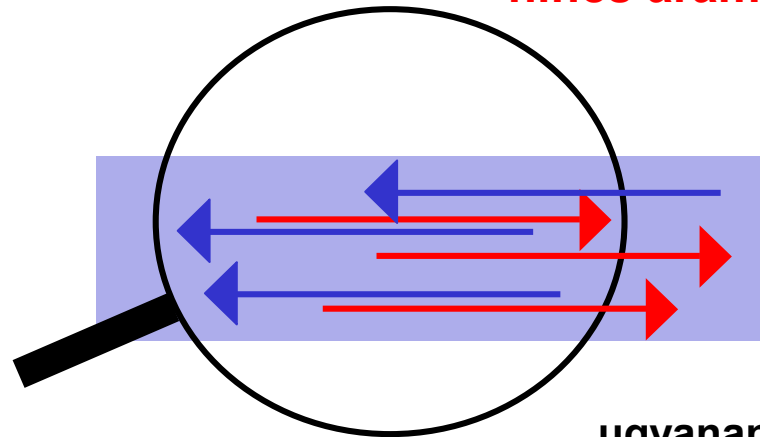
nincs egyensúly:
áramlás
makroszkópikus
kiegyenlítődési folyamat

egyensúly van:
nincs áramlás

az egyensúly nem
sztatikus, hanem
dinamikus:

egymást kiegyenlítő
mikrofolyamatok

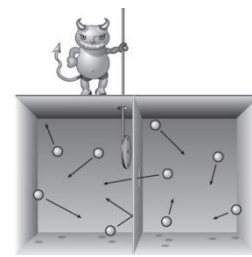
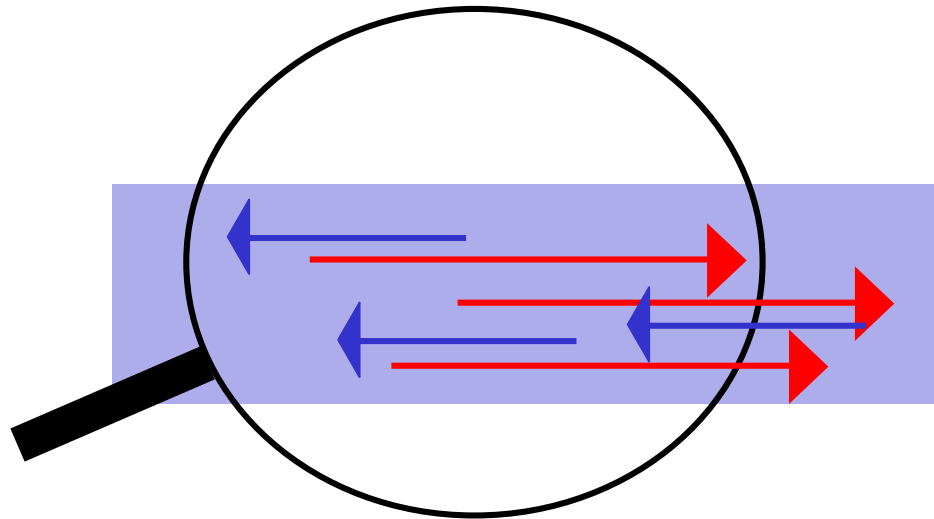
ugyanannyi részecske
megy jobbra, mint balra

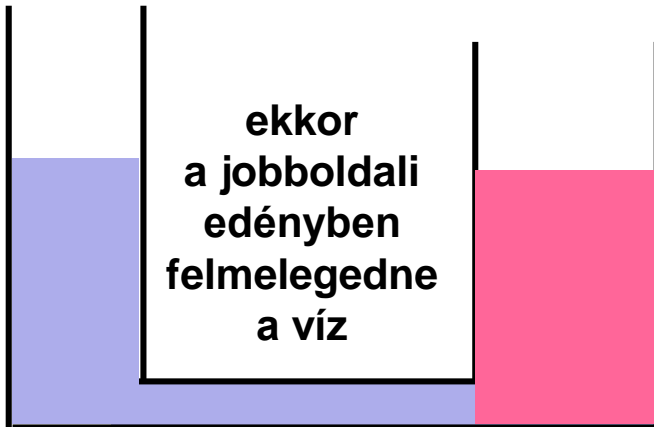
dinamikus egyensúly:

ugyanannyi részecske
megy jobbra, mint balra

lehetséges-e, hogy
jobbra csak a gyorsabb
részecskék mennek,
balra csak a lassabbak?

Maxwell
démona

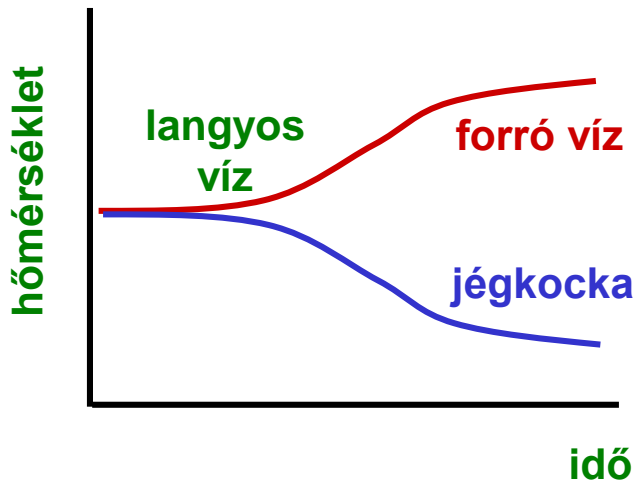
egyetlen (langyos) hőtartályból
kettő (egy hideg és egy meleg lenne
közéjük hőerőgép kapcsolható

MÁSODFAJÚ ÖRÖKMOZGÓ !!!

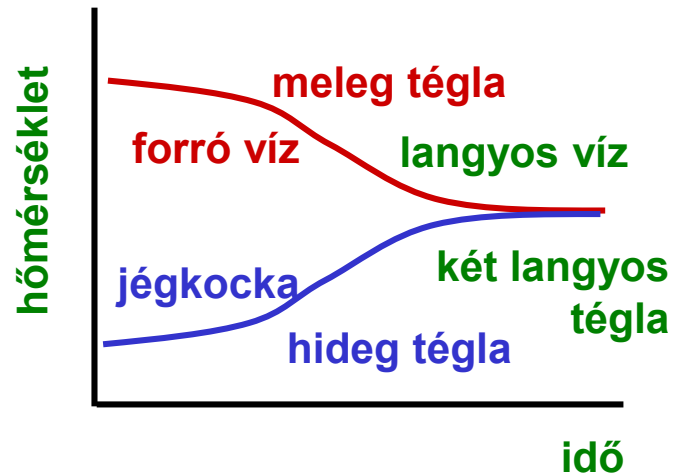

a termodinamika megtiltja az ilyen
folyamatokat!

Pista bácsi szuperhajója

Welcome to the Real World!

az intenzív paraméterek kiegyenlítődése

az entrópia (a rendezetlenség) növekedése

Filozófiai következtetés: a végállapot

minden intenzív paraméter mindenütt egyforma lesz
homogén, unalmas, egyforma massa, azonos nyomás, hőmérséklet, stb
nincsenek már kiegyenlítődési folyamatok: nem történik semmi
„megáll az idő”: ez lesz a **HŐHALÁL...** (kérdés: miért nem jött már el?)

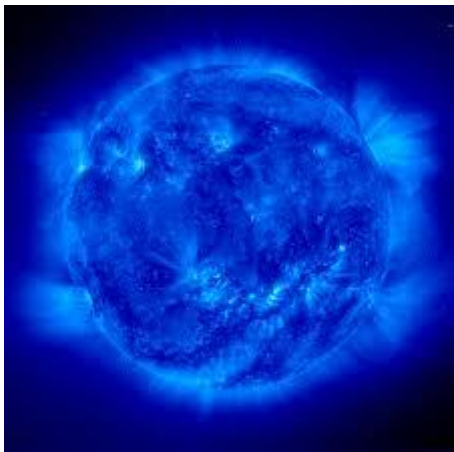
Russel: minek szeretni, ha úgyis jön a hőhalál... ☹

Hőhalál !

**Ebben a végállapotban
az entrópia eléri
a lehetséges
maximális értéket**

**mindig és mindenütt
egyforma,
unalmas,
szürke,
strukturálatlan
és változatlan
világ**

**a mai világ nincs a
hőhalál állapotában**

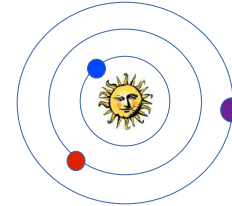
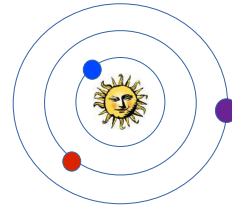
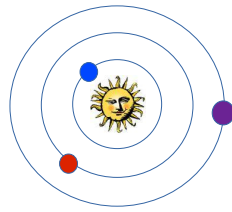

**de miért kellene
abban lennie?**

**mert sokáig úgy
gondolták, hogy a
világ végtelen
ideje létezik**

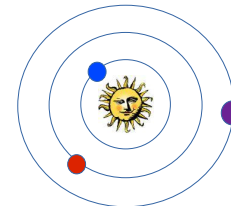
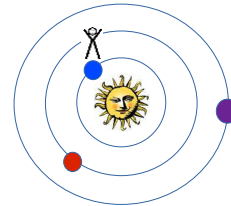
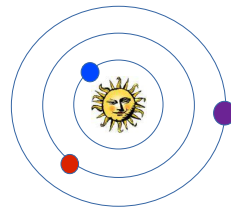
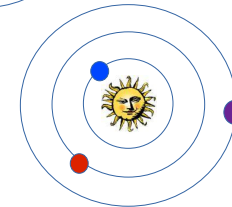
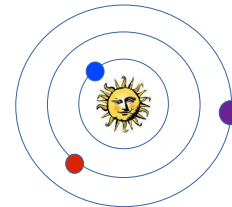
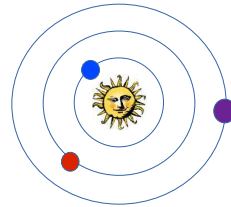

Az Újkor határán...

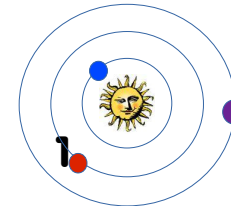
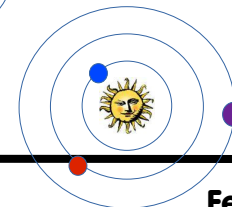
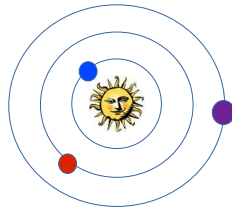
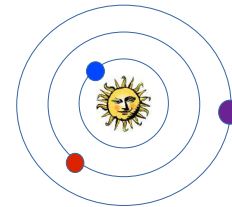
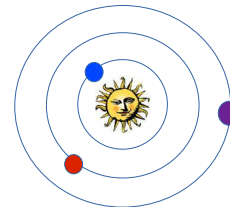

Giordano Bruno
(1548-1600)

**Bruno felfedezi
a végtelent**

részletek: dgy:
Határtalan (?) Világegyetem
Atomcsill, 2019.01.17

A térben végtelen és
homogén világ időben
kétféle lehet

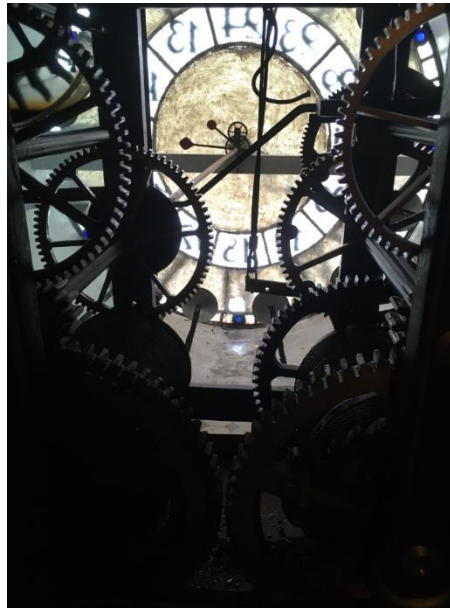
Időben végtelen:

Ez volt a 19. századi
mechanikus világkép

Időben véges:

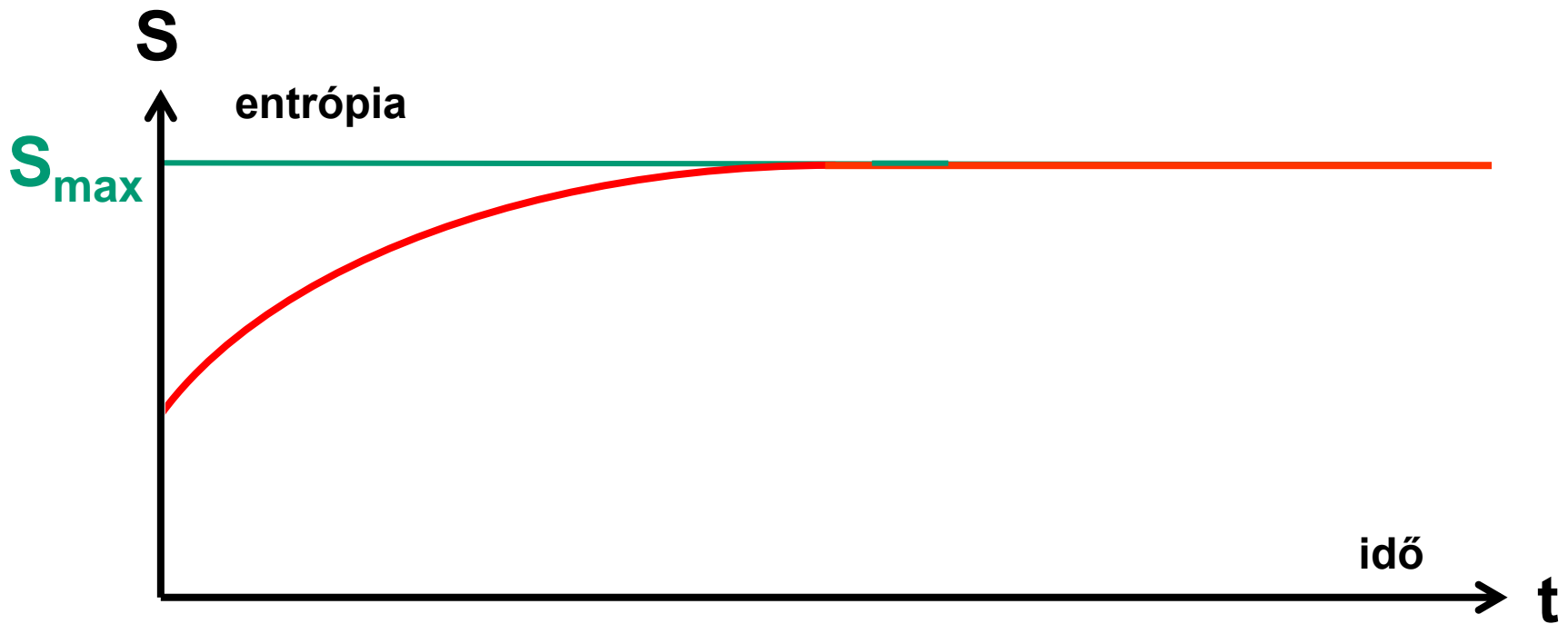
Elkészült a nagy
mű, igen!
A gép forog,
az alkotó pihen.
(Madách)

És akkor jött a
termodinamika:
egyirányú folyamatok

Egy végtelen ideje
létező világban az
állandóan növekvő
entrópiának már el
kellett volna érnie a
lehetséges
maximumot!

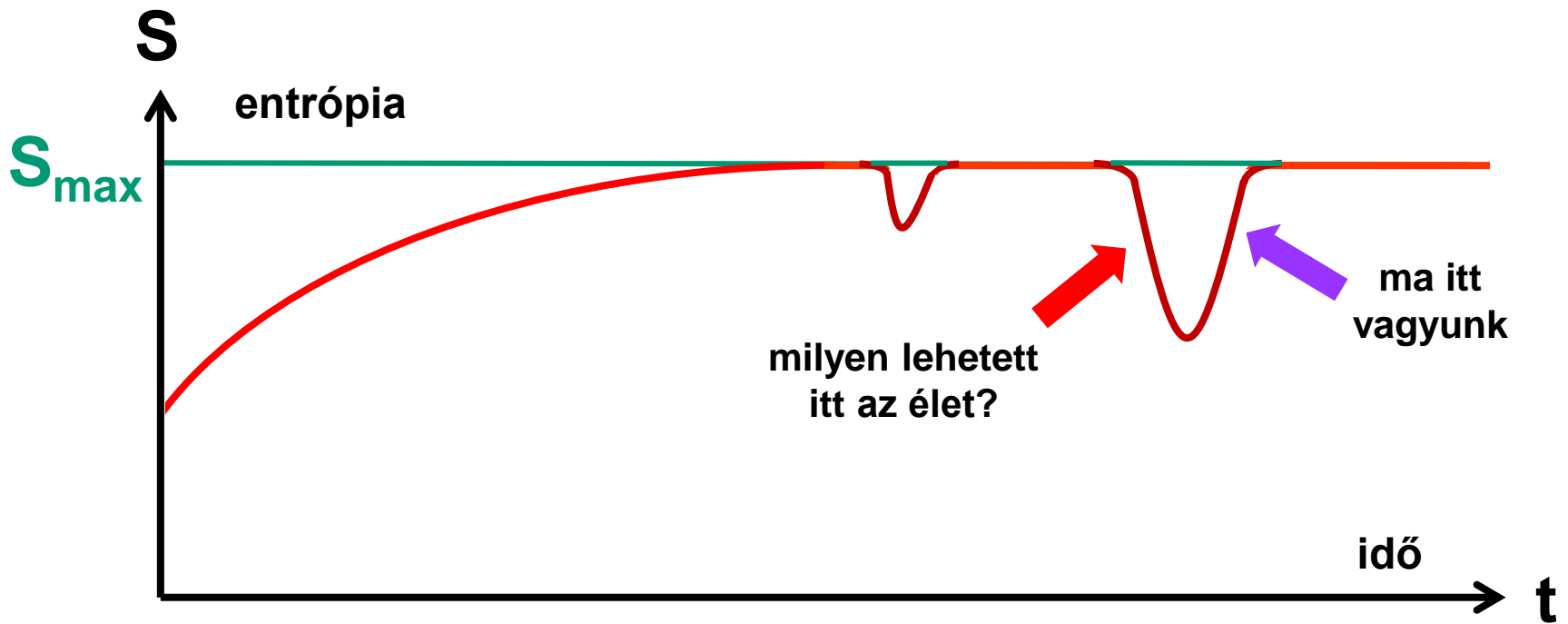

Boltzmann:
 a termodinamika törvényei
 mögött ott áll a
 statisztikus fizika

**a törvények csak
 átlagosan érvényesek**

**lehetségesek kis eltérések,
 véletlen fluktuációk**

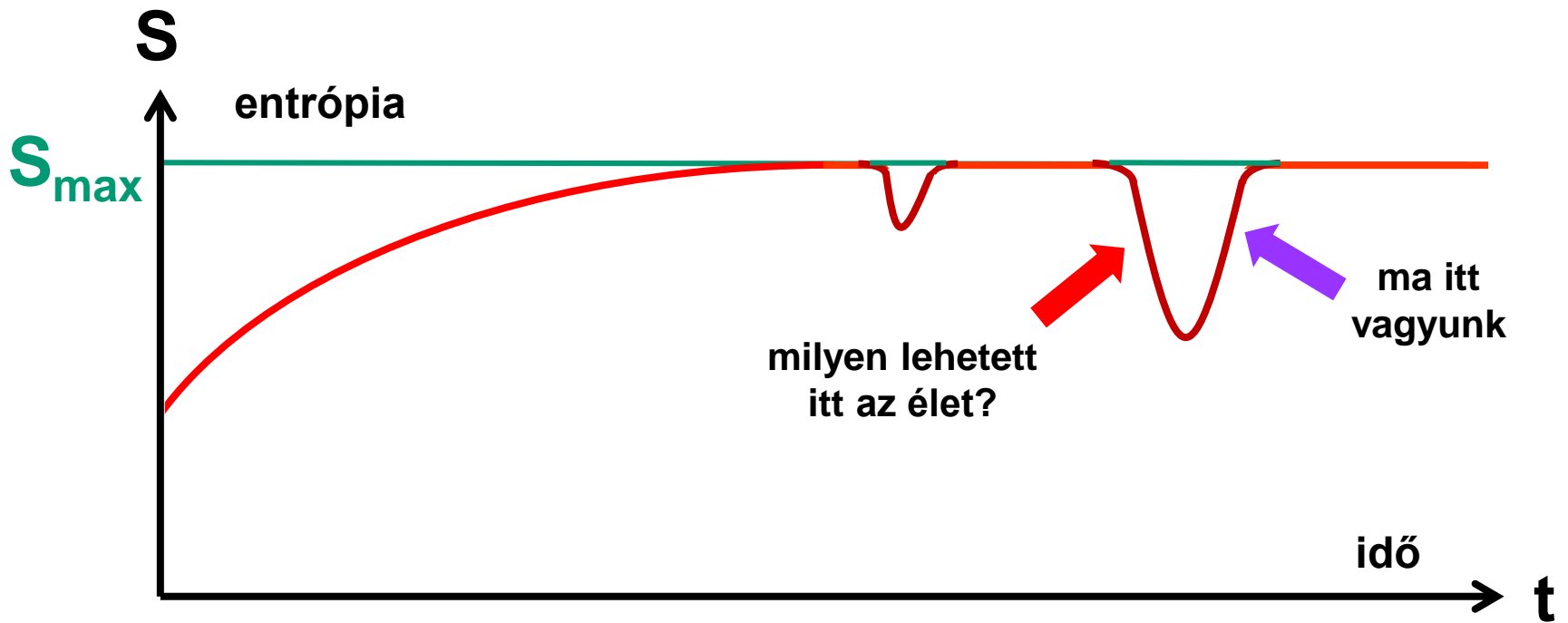
Boltzmann:
a termodinamika törvényei
mögött ott áll a
statisztikus fizika

a törvények csak
átlagosan érvényesek

lehetségesek kis eltérések,
véletlen fluktuációk

minél nagyobbak, annál
kevésbé valószínűek

mekkora a fluktuáció?

amplitudóban?

minél nagyobb, annál kevésbé valószínű

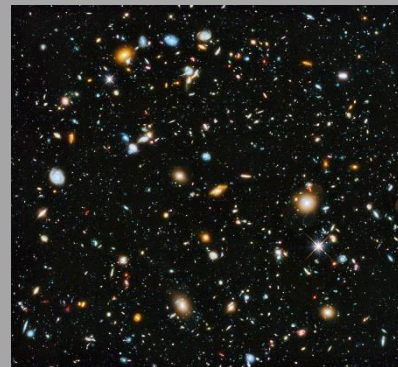
lehetségesek kis eltérések, véletlen fluktuációk

térbeli méretben?

mekkora a rendezett tartomány?

elég lenne kisebb is!

**minek ez a nagy
Univerzum itt
körülöttünk?**

**mekkora a
rendezett
tartomány?**

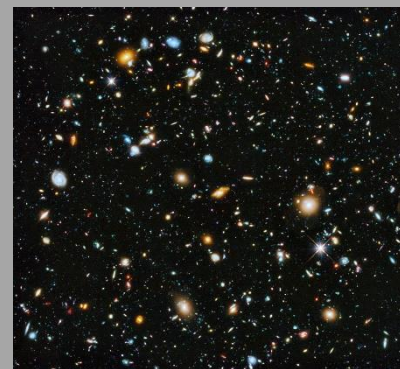

**elég lenne
kisebb is!**

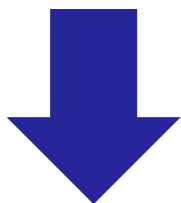
**sokkal valószínűbb
lenne!**

A nagy fordulat:

1964-ben a
rádiócsillagászok
felfedezték
EZT
a világot!

Ha eléggé messzire nézünk
a térben,
meglátjuk a hőhalált!

a fény véges
sebessége miatt

Ha eléggé messzire nézünk
a MÚLTBA,
meglátjuk a hőhalált!

**a hőhalál nem LESZ,
hanem VOLT**

**de az Univerzum feltámadt
a hőhalálból!**

Mit jelent ez a
„feltámadás”?

Egyetlen langyos
hőtartály létezett

Ma pedig sok hideg
és meleg test...

Ez ellentmond a
termodinamika
második főtételének!

Másodfajú
örökmozgó...

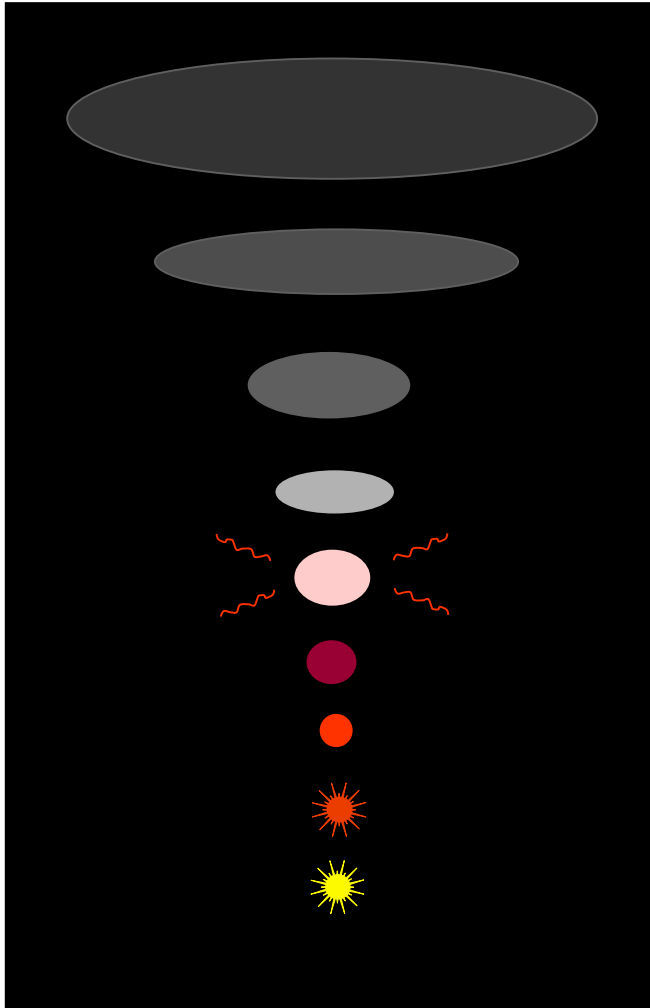
a hőhalál nem LESZ,
hanem VOLT

de az Univerzum feltámadt
a hőhalálból!

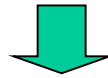

egyszer már beszéltünk hasonló problémáról

A csillagok keletkezése

hideg, ritka
gázfelhő

langyos,
sűrűbb
gázfelhő

közben
hősugárzás
távozik el

forró,
sűrű
csillag,
körülötte
a hideg
világűr

részletek: dgy:
A következő 137 kvintillió év
Atomcsill, 2021.09.09

egyetlen hőtartályból
kettő lesz, közben
energiakibocsátás

a homogén masszából
strukturált, térben
rendezett állapot
fejlődik ki!

ez a folyamat
megvalósítja Pista bácsi
szuperhajóját!

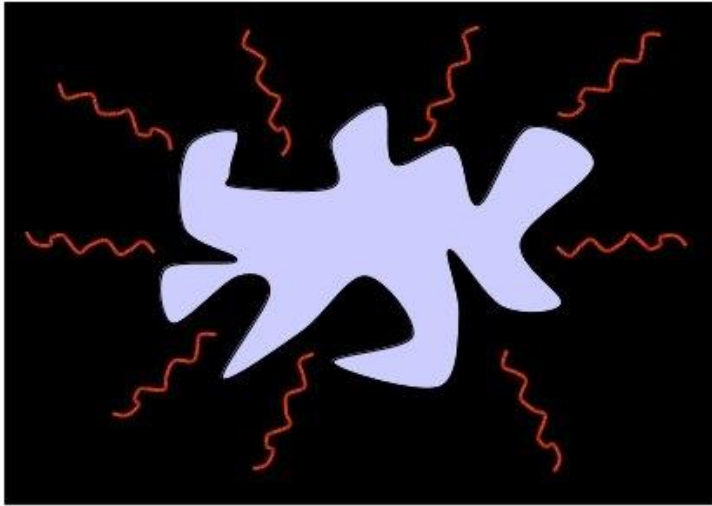
eszerint a
csillagkeletkezésre nem
érvényes a
termodinamika második
főtétele???

esetleg rosszul tudjuk a
termodinamikát???

egyszer már beszéltünk hasonló problémáról

A csillagok keletkezése

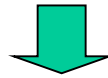

a megoldás:

a csillaggá
fejlődő gázfelhő
nem zárt rendszer

a másik hőtartály a
távoli hideg világűr

hideg, ritka
gázfelhő

langyos,
sűrűbb
gázfelhő

közben
hősugárzás
távozik el

forró,
sűrű
csillag,
körülötte
a hideg
világűr

részletek: dgy:
A következő 137 kvintillió év
Atomcsill, 2021.09.09

egyetlen hőtartályból
kettő lesz, közben
energiakibocsátás

a homogén masszából
strukturált, térben
rendezett állapot
fejlődik ki!

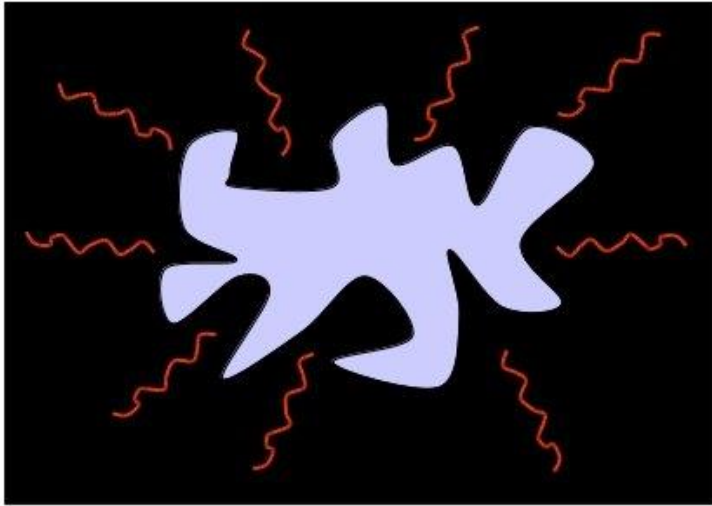
ez a folyamat
megvalósítja Pista bácsi
szuperhajóját!

eszerint a
csillagkeletkezésre nem
érvényes a
termodinamika második
főtétele???

esetleg rosszul tudjuk a
termodinamikát???

egyszer már beszéltünk hasonló problémáról

A csillagok keletkezése

a megoldás:

a csillaggá
fejlődő gázfelhő
nem zárt rendszer

a másik hőtartály a
távoli hideg világűr

részletek: dgy:
A következő 137 kvintillió év
Atomcsill, 2021.09.09

ez a megoldás az egész Univerzumra,
az ősi tűzgömbre nem alkalmazható!

az ősi tűzgömb homogén,
és kitölti az egész világot!

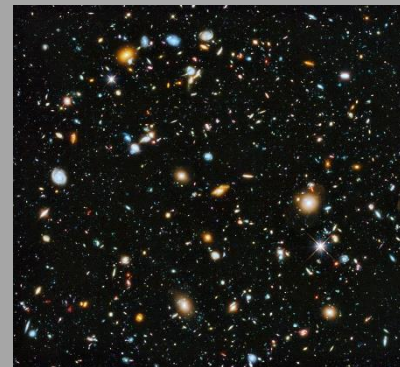
a világ mégis feltámadt a hőhalálból!

eszerint az ősi tűzgömbre
nem érvényes a
termodinamika második
főtétele???

esetleg rosszul tudjuk a
termodinamikát???

A nagy fordulat:

1964-ben a
rádiócsillagászok
felfedezték
EZT
a világot!

Mit láttak pontosan?

A termikus
egyensúlyban levő
anyag hősugárzását

a „fekete fényt”

A háttérsugárzásról: dgy:
A fekete fény
Atomcsill, 2015.09.10

Mi az a "fekete fény"?

**az atomos anyaggal termodinamikai
egyensúlyban levő elektromágneses sugárzás**

más néven "feketetest-sugárzás", "hőmérsékleti sugárzás"

Alapjelenség: **a felmelegített szilárd testek sugárzást bocsátanak ki. Ha elég meleg a test, akkor ez a sugárzás látható fény lesz (hidegebb testnél infravörös).**

**"Mikroszkópikus",
"végső" magyarázat:** **az anyag elektromosan töltött részecskékből áll. A gyorsuló töltések elektromágneses sugárzást bocsátanak ki.**

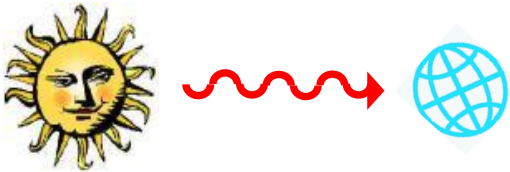
Mi a fény?

A fény az anyag egyik fajtája

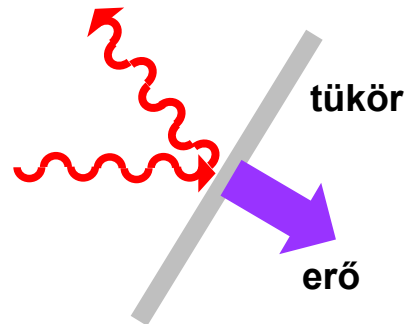
A fény az első NEM ATOMOKBÓL álló anyagfajta,
amivel az emberiség találkozott

A fény is anyag, mert:

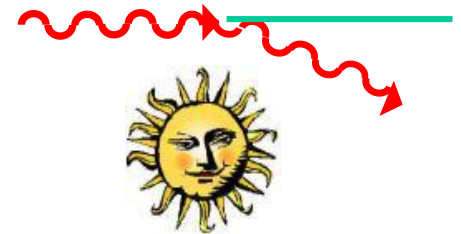
energiát hordoz

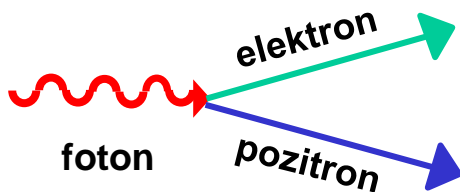
lendületet hordoz

hat rá a gravitáció

más anyaggá alakulhat

további, nem atomokból álló anyagfajták:

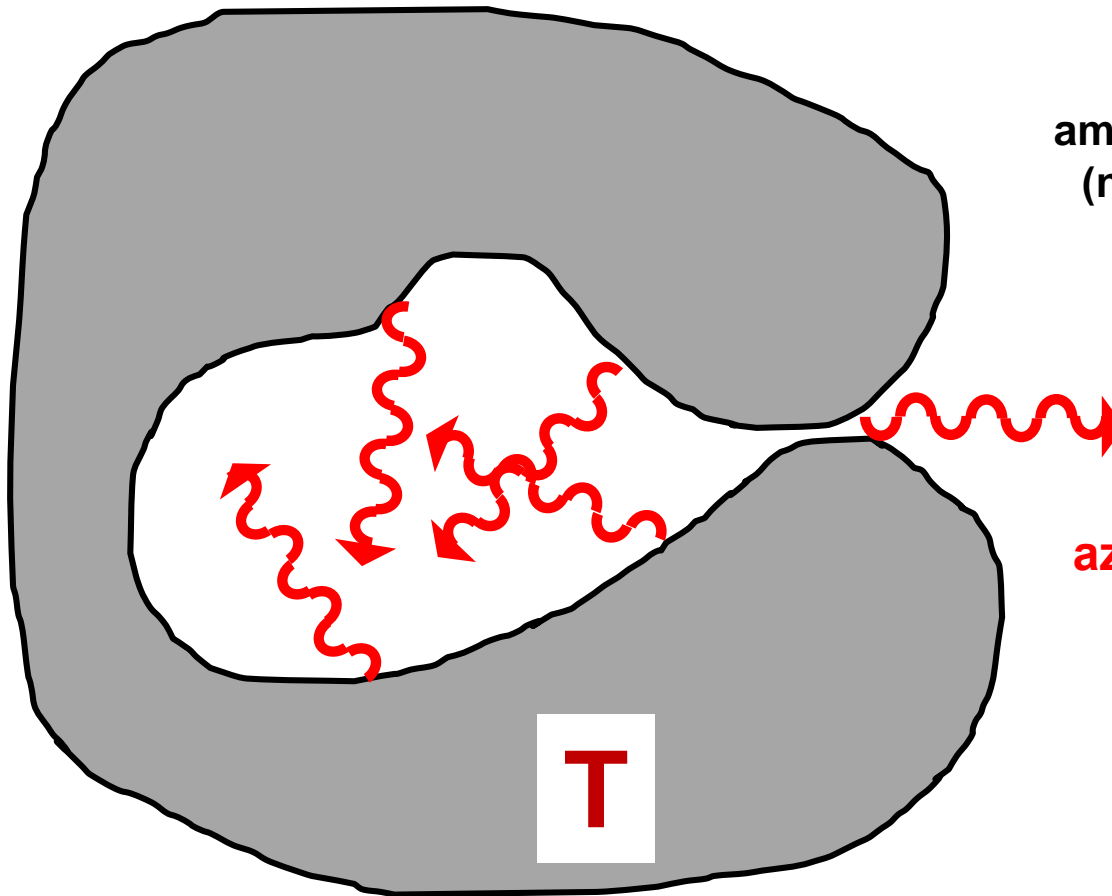
elektromos és mágneses mezők
az atomok alkatrészei (elektron, kvark)
már részecskék és mezők

abszolút fekete

egy test vagy felület,
ami nem **VER VISSZA** semmiféle fényt

ilyen test nem létezik!

de jól közelíti egy
lyukas üreg belseje

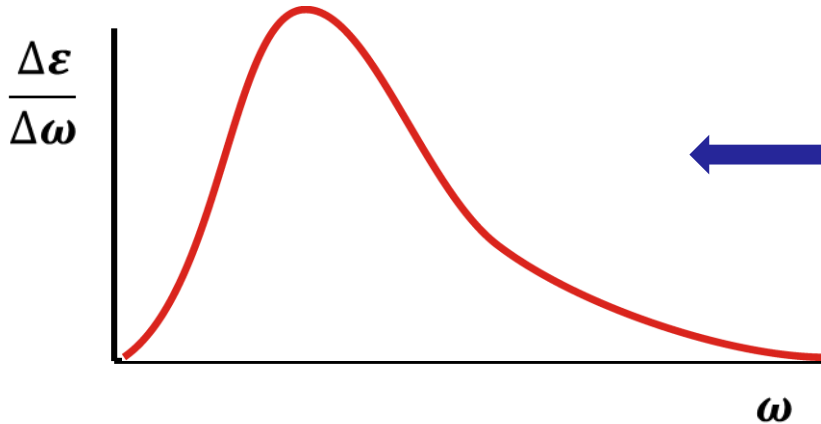
ami bemegy, bent marad
(nincs visszaverődés)

ami kiszivárog
a lyukon, olyan, mint az
ideális fekete test
sugárzása

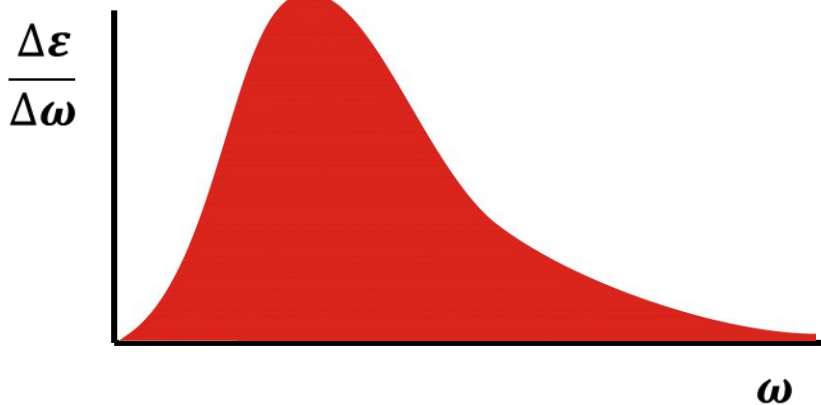
az üregből kibocsátott sugárzás
megegyezik az ideális fekete
test sugárzásával,
független az üreg falának
anyagi minőségétől,
és csak az üreg falának
T hőmérsékletétől függ

a sugárzási energia frekvencia szerinti eloszlásának képlete

$$\frac{\Delta \varepsilon}{\Delta \omega} = K \omega^3 f\left(\frac{\omega}{T}\right)$$

a mérési eredmény megfelelt a képletnek, de nem volt elméleti magyarázat

a görbe alatti terület:
a sugárzás teljes energiasűrűsége

$$\varepsilon = a T^4$$

Ez a Stefan–Boltzmann-törvény

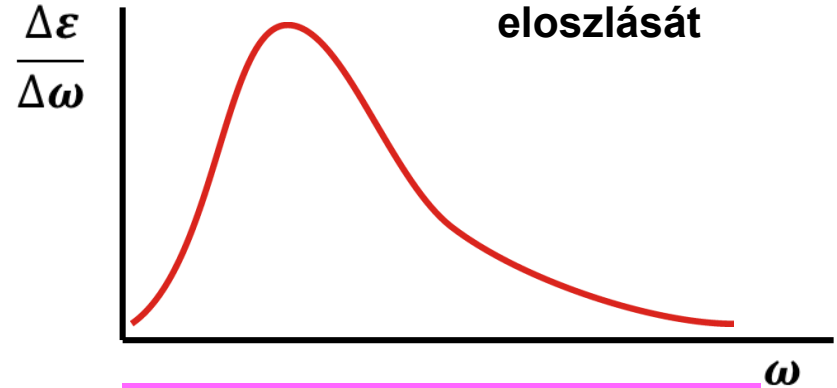

Max Planck (1858–1947)
sikeresen függvényt illeszt
a görbéhez:

Új idők:

1900 novemberében német
fizikusok pontosan MEGMÉRIK
a sugárzás frekvencia szerinti
eloszlását

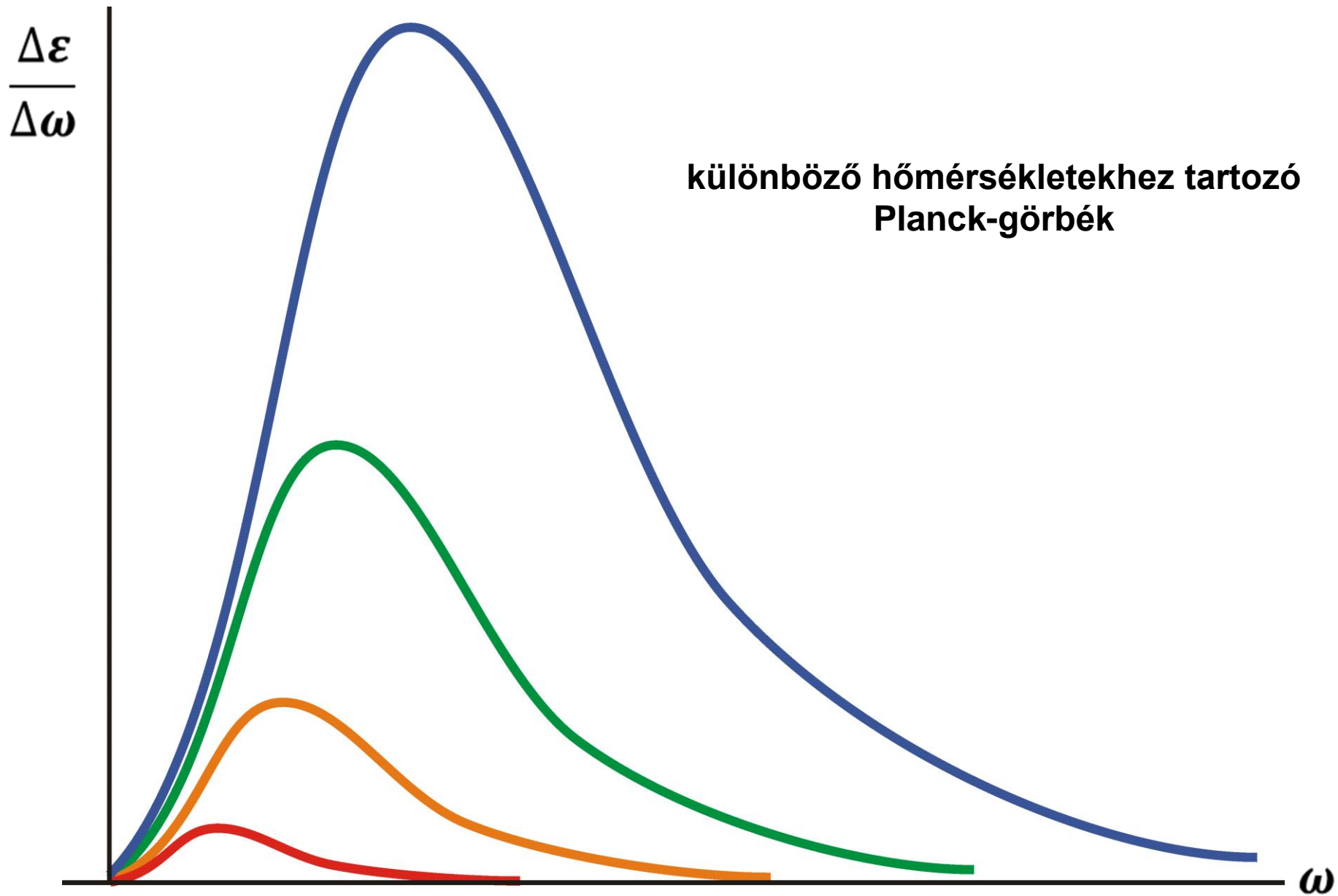
$$\frac{\Delta \varepsilon}{\Delta \omega} = K \frac{\omega^3}{e^{\frac{h\omega}{kT}} - 1}$$

ez a képlet jól leírja a kísérleteket
de a klasszikus fizika alapján nem
lehet megérteni

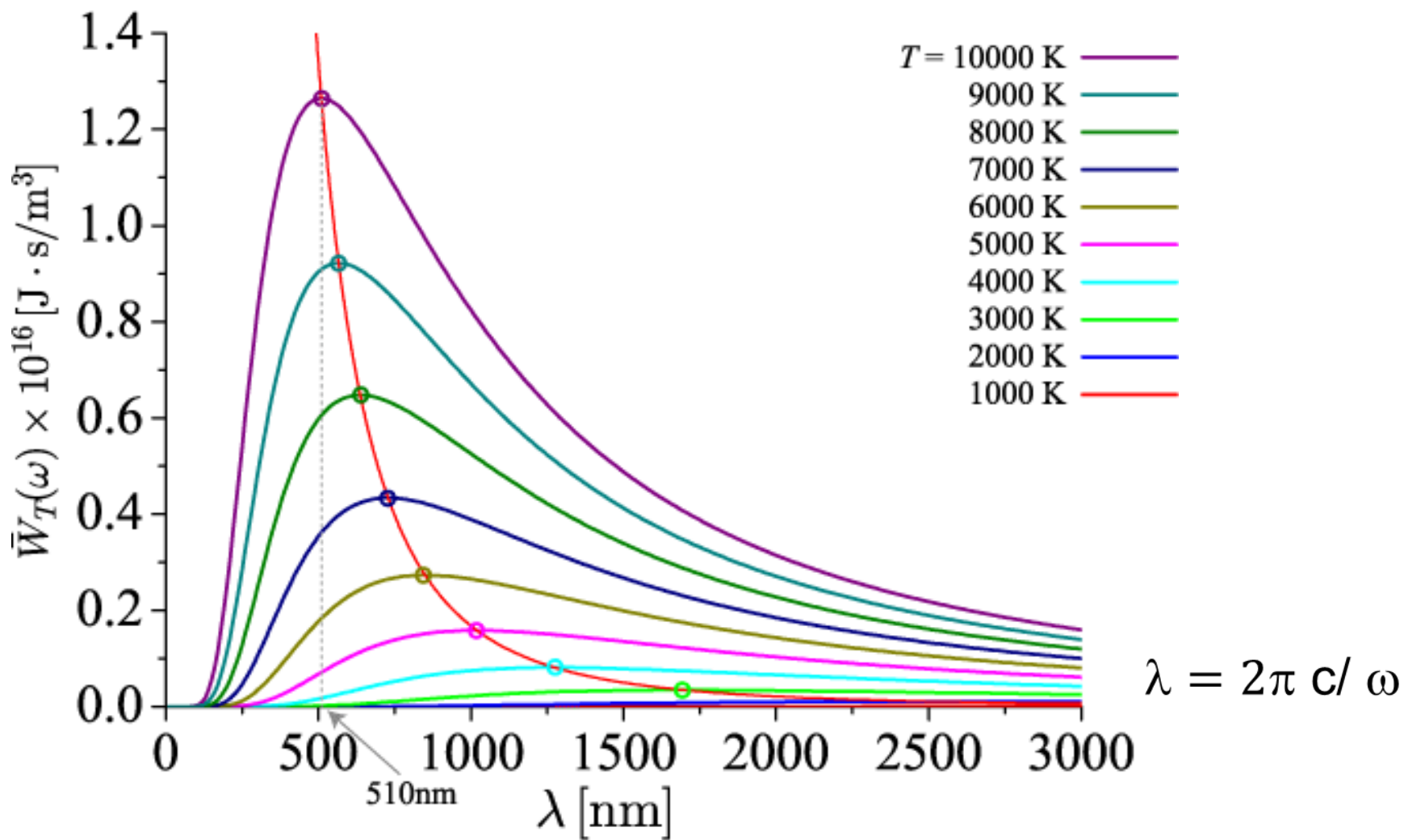
Planck ezért 1900. decemberében
bevezeti a kvantumhipotézist

a klasszikus fizika recsegve
összedől, és
a fekete fény
sugarával megvilágítva
megkezdődik
a modern fizika és a XX. század

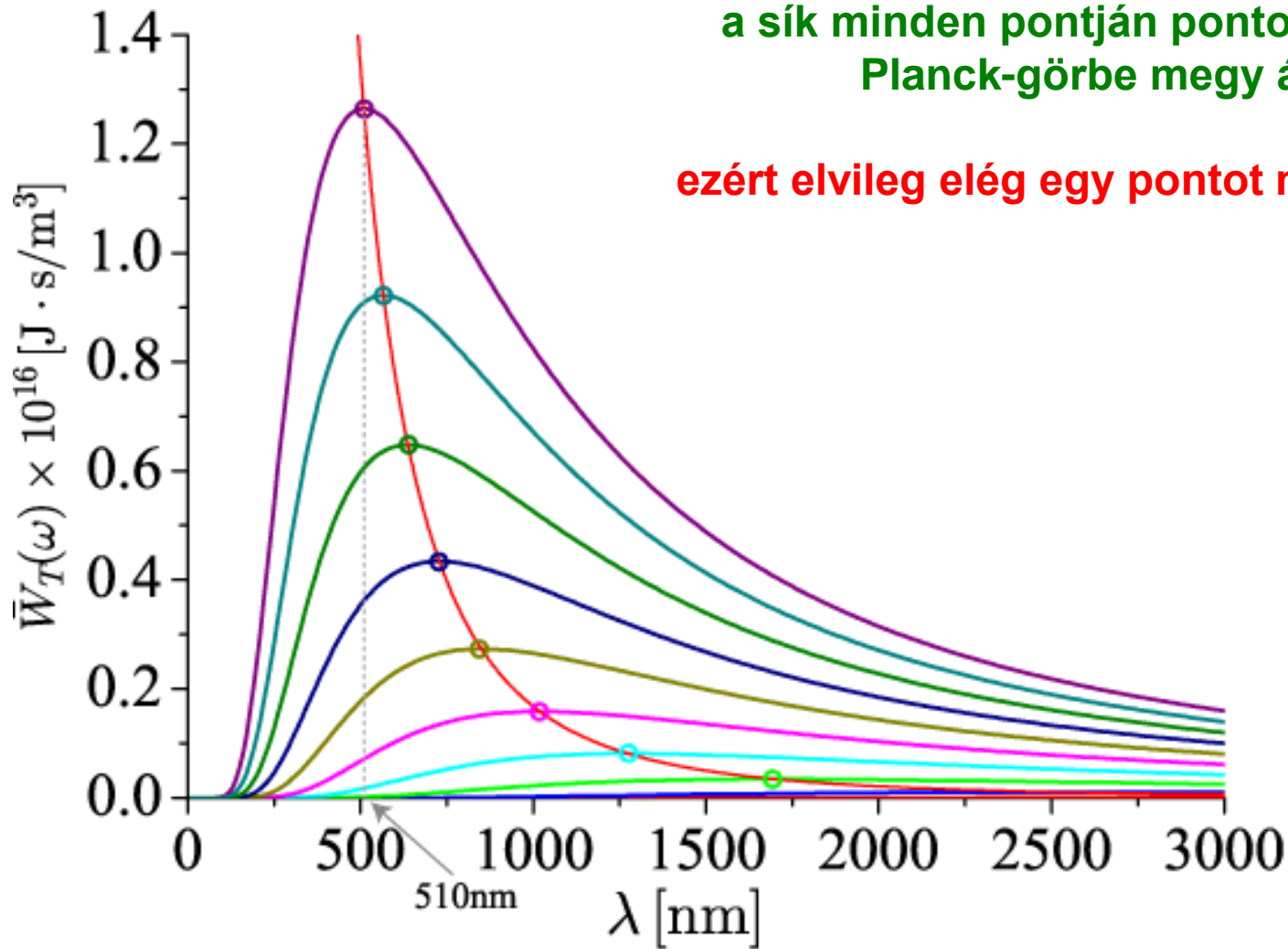

a Planck-görbe a hullámhossz függvényében ábrázolva

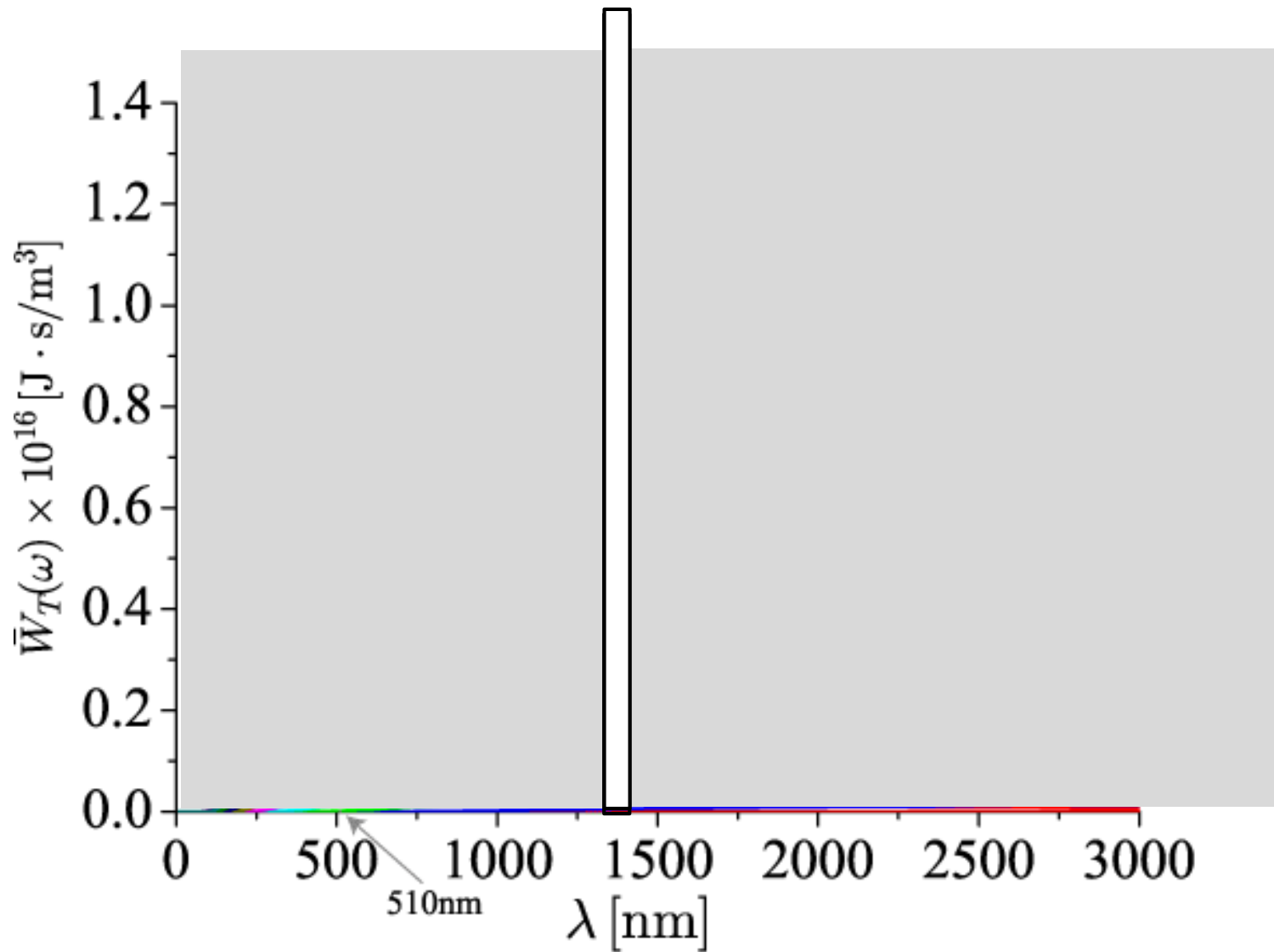
vizsgálódás a légköri ablakon át

a sík minden pontján pontosan egy
Planck-görbe megy át

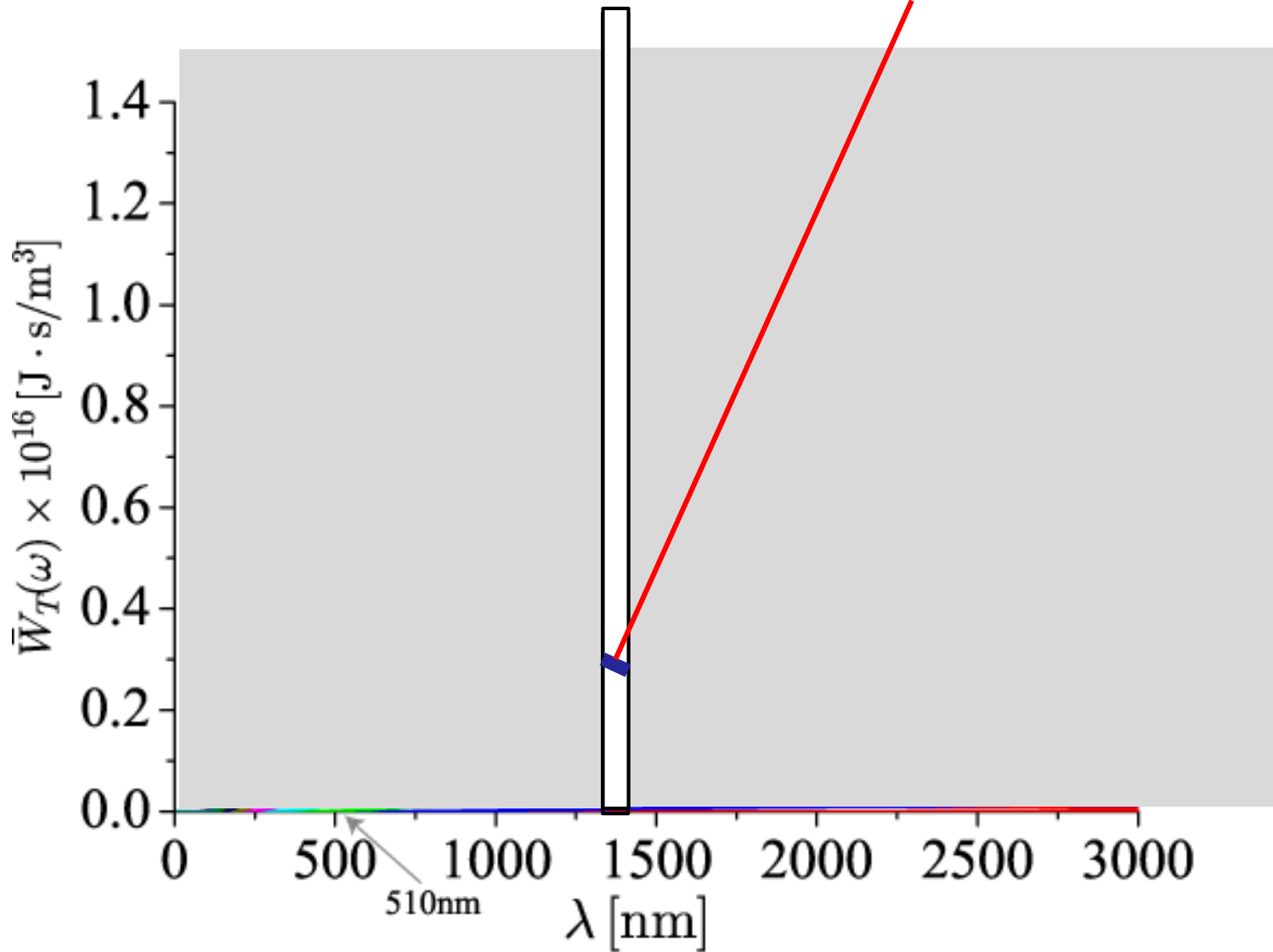
ezért elvileg elég egy pontot megmérni!

vizsgálódás a légköri ablakon át

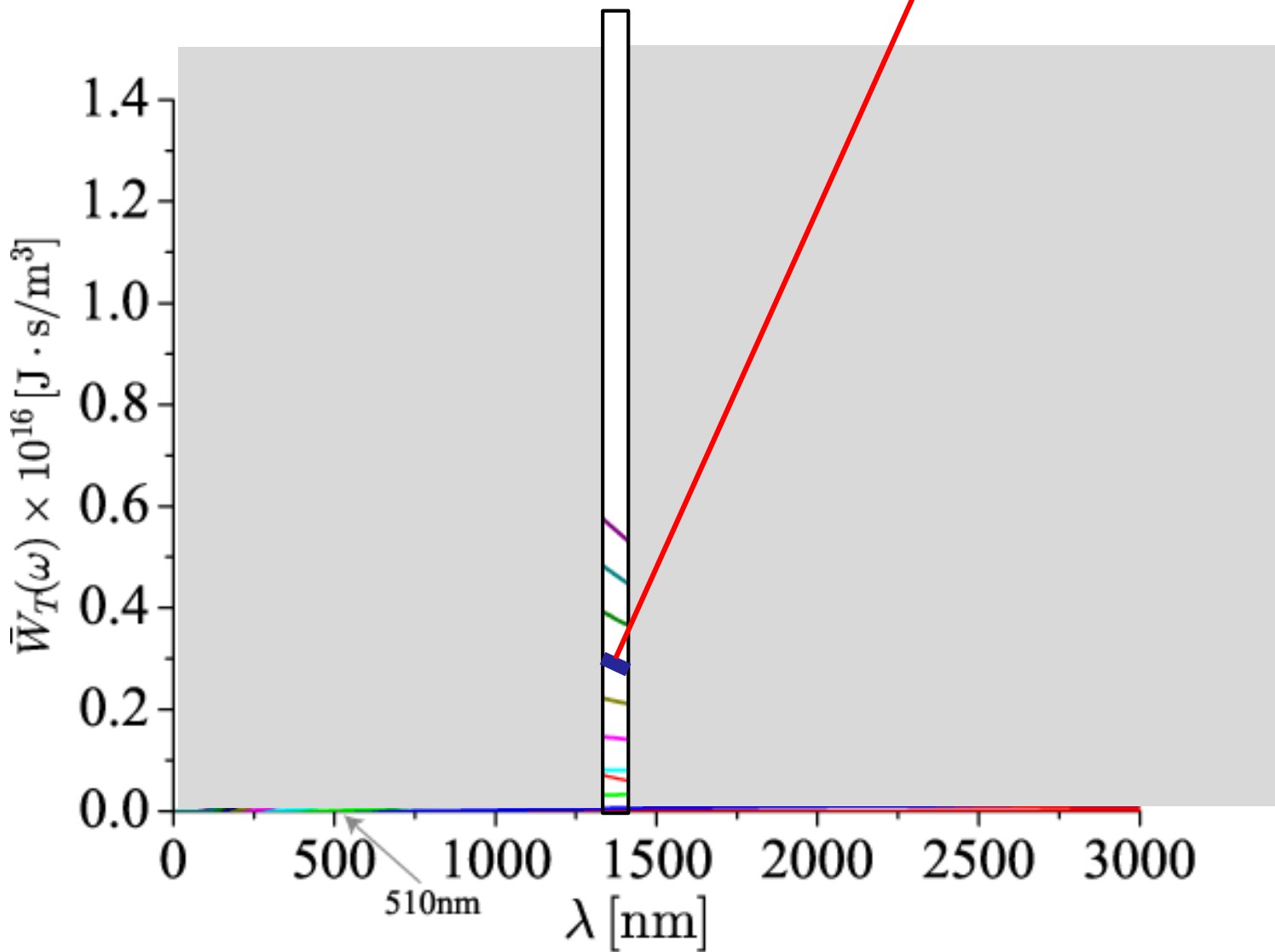
vizsgálódás a légköri ablakon át

MÉRÉS

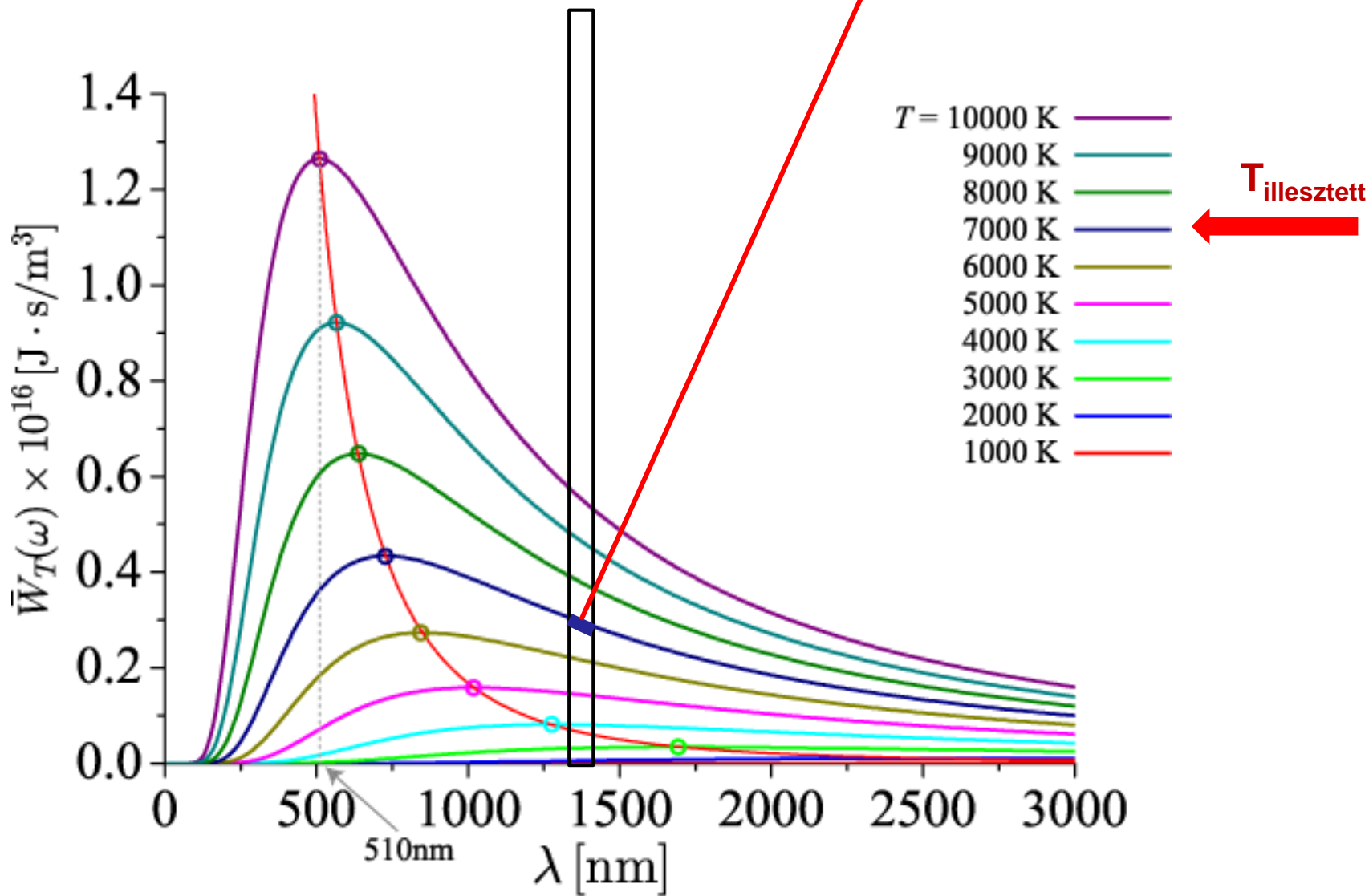
vizsgálódás a légköri ablakon át

MÉRÉS

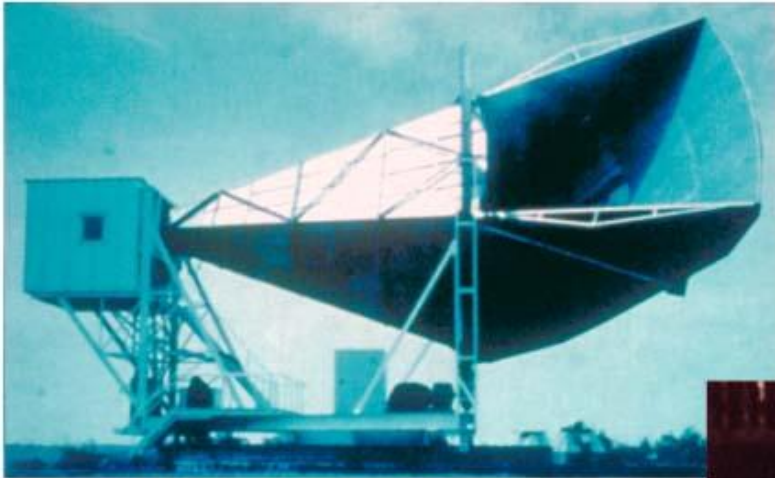

vizsgálódás a légköri ablakon át

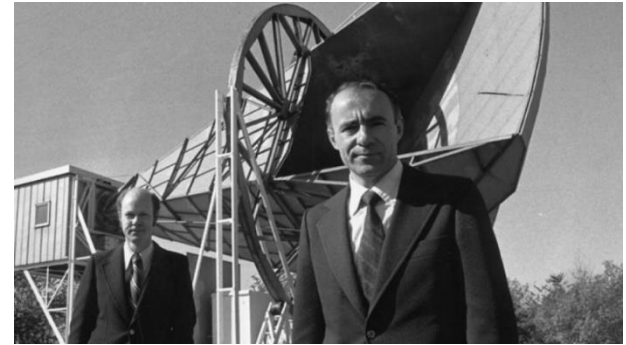
MÉRÉS

DISCOVERY OF COSMIC BACKGROUND

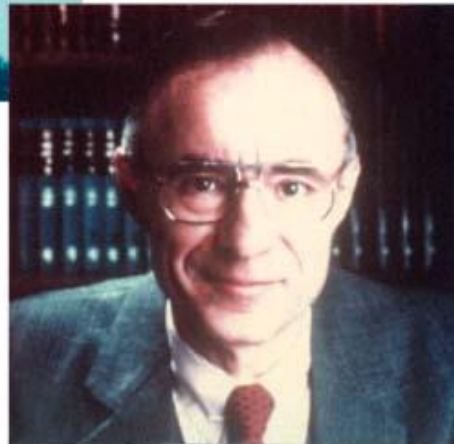

Microwave Receiver

MAP990045

Robert Wilson

Arno Penzias

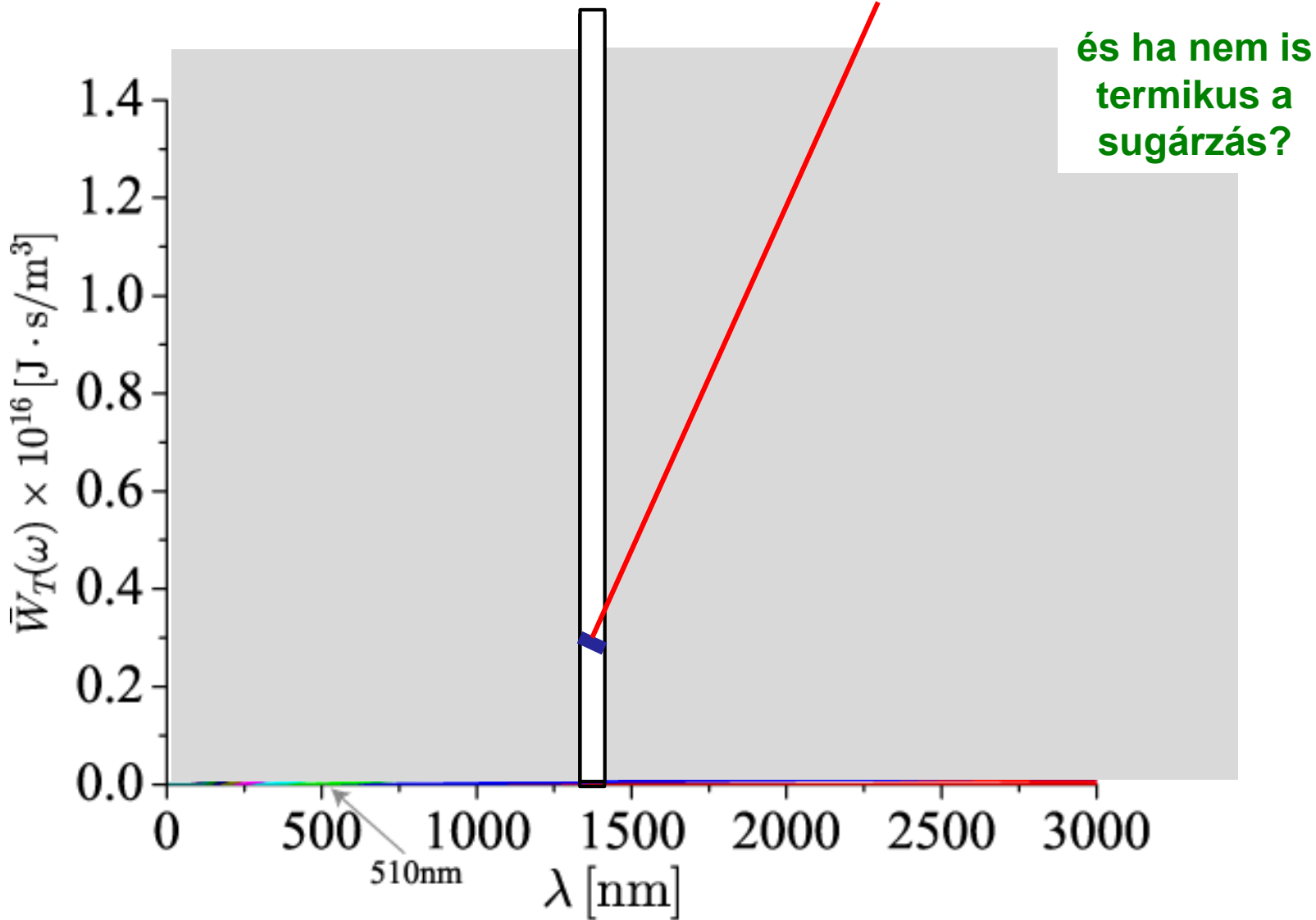
**Penzias és Wilson
1964**

Nobel-díj 1978

vizsgálódás a légköri ablakon át

MÉRÉS

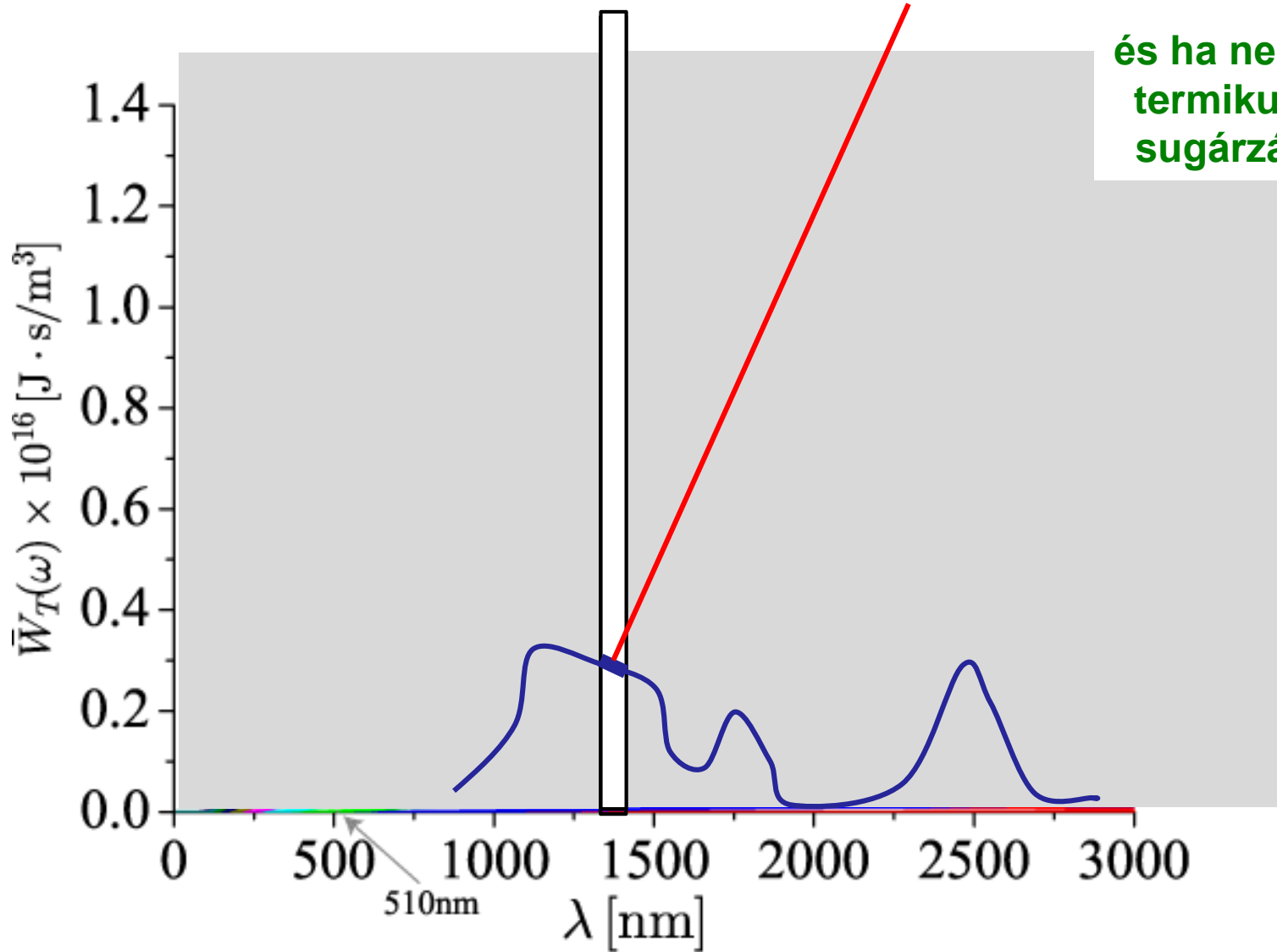

és ha nem is termikus a sugárzás?

vizsgálódás a légköri ablakon át

MÉRÉS

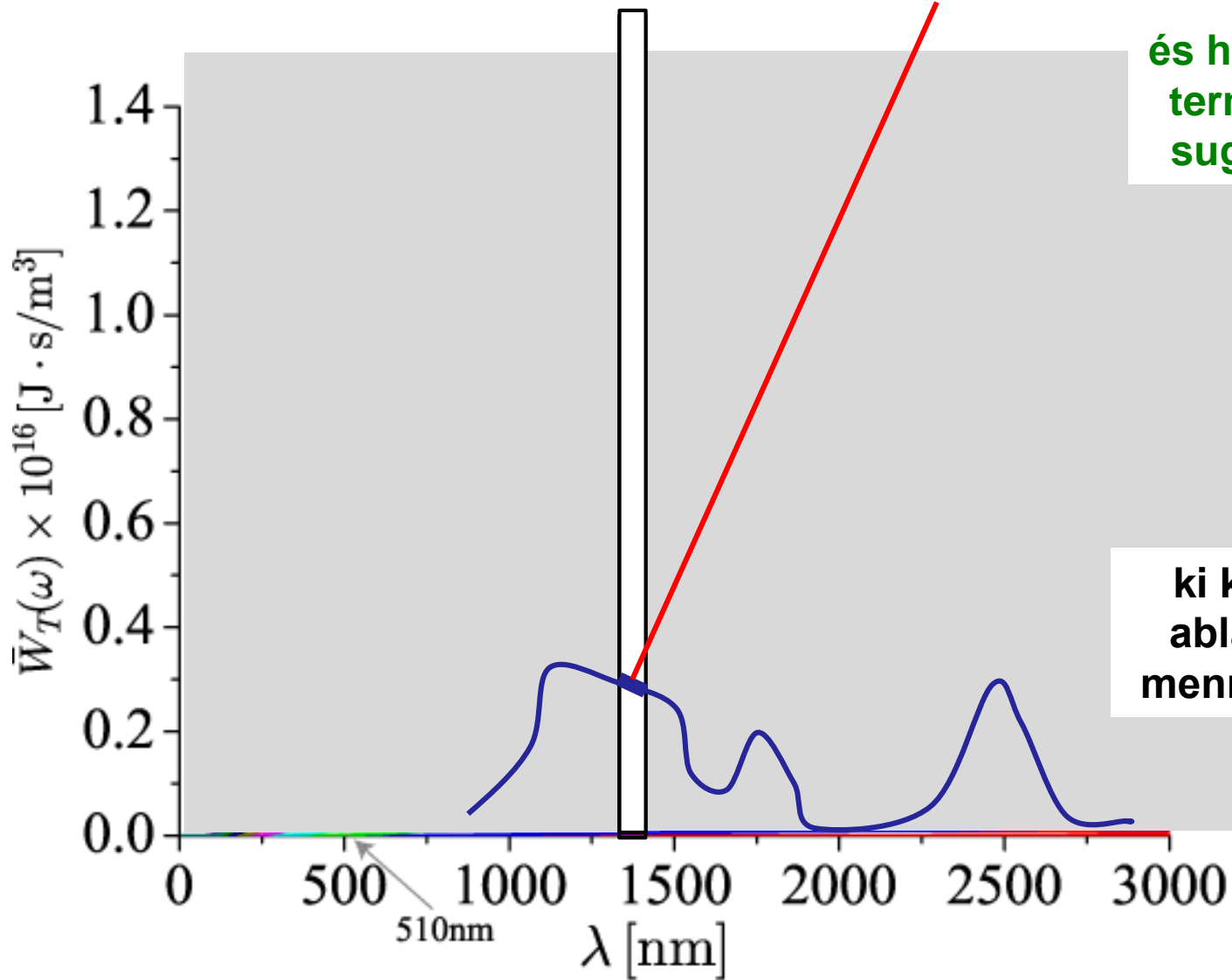

és ha nem is termikus a sugárzás?

vizsgálódás a légköri ablakon át

MÉRÉS

és ha nem is termikus a sugárzás?

ki kell nyitni az ablakot, túl kell menni a légkörön!

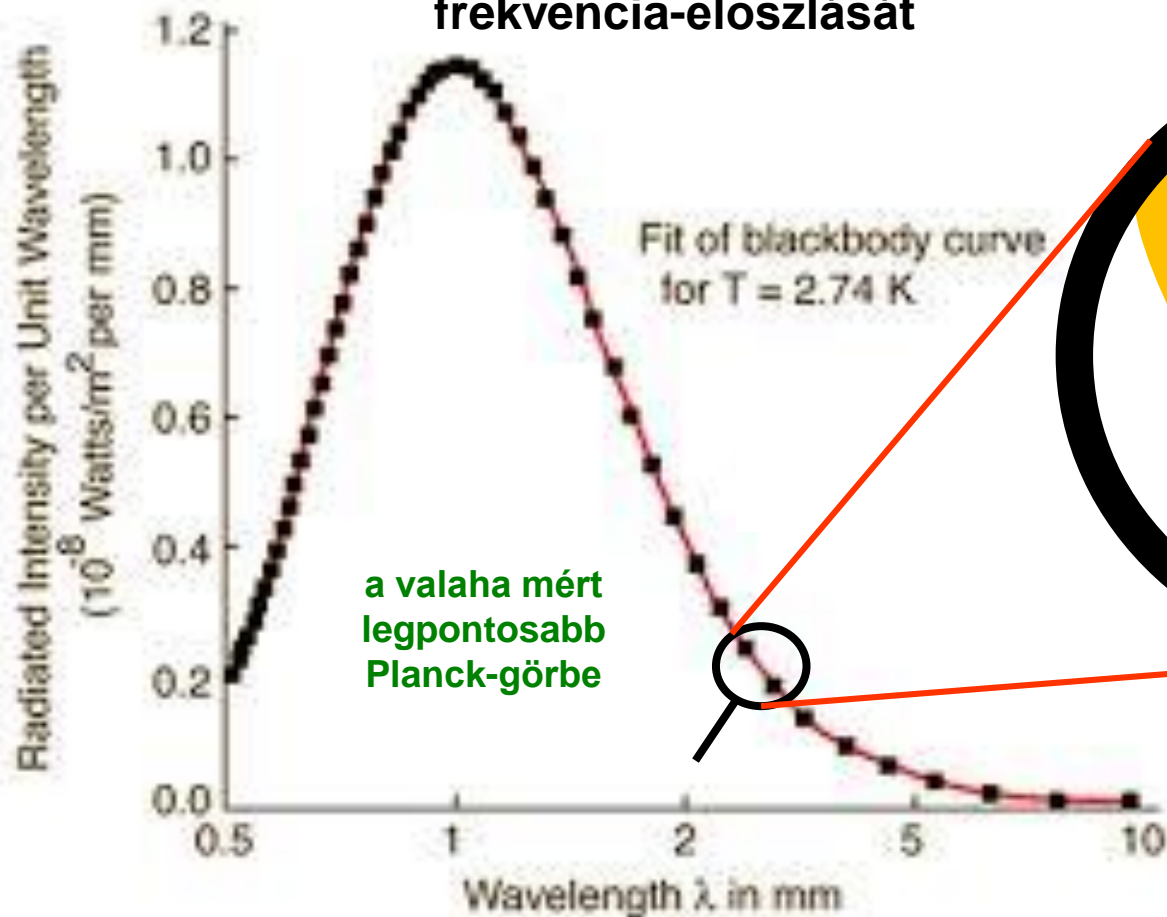
A kozmikus mikrohullámú háttérsugárzás (CMBR)

korábban a légkör elnyelése miatt csak egy kis szakaszt ismertünk

felfedezők: Penzias és Wilson 1964, 73,5 mm Nobel-díj 1978

a COBE műhold 1990-ben megmérte
a kozmikus háttérsugárzás
frekvencia-eloszlását

2006. évi fizikai Nobel-díj:
George Smoot és John Mather

mérési pontok és
mérési hibák
a vonalvastagságon
belül!

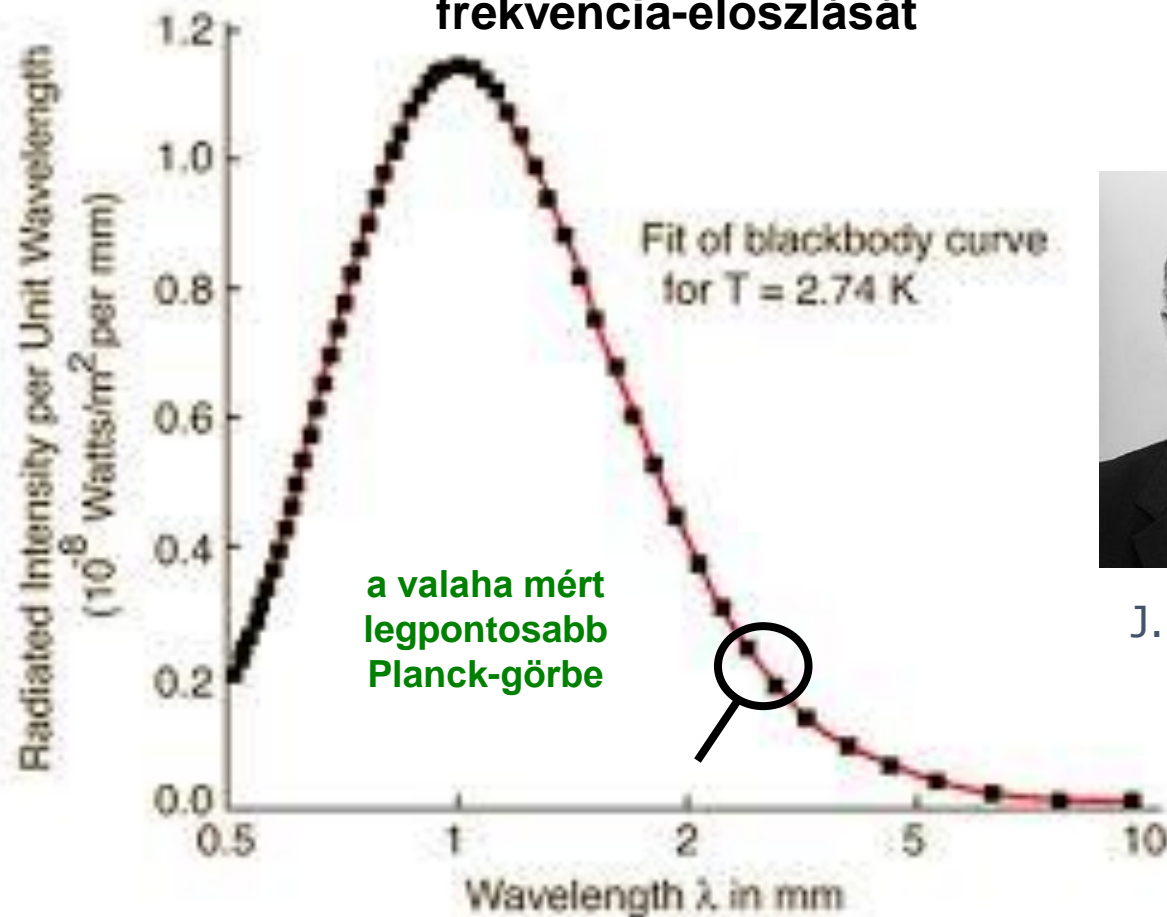
A kozmikus mikrohullámú háttérsugárzás (CMBR)

korábban a légkör elnyelése miatt csak egy kis szakaszt ismertünk

felfedezők: Penzias és Wilson 1964, 73,5 mm Nobel-díj 1978

a COBE műhold 1990-ben megmérte
a kozmikus háttérsugárzás
frekvencia-eloszlását

2006. évi fizikai Nobel-díj:
George Smoot és John Mather

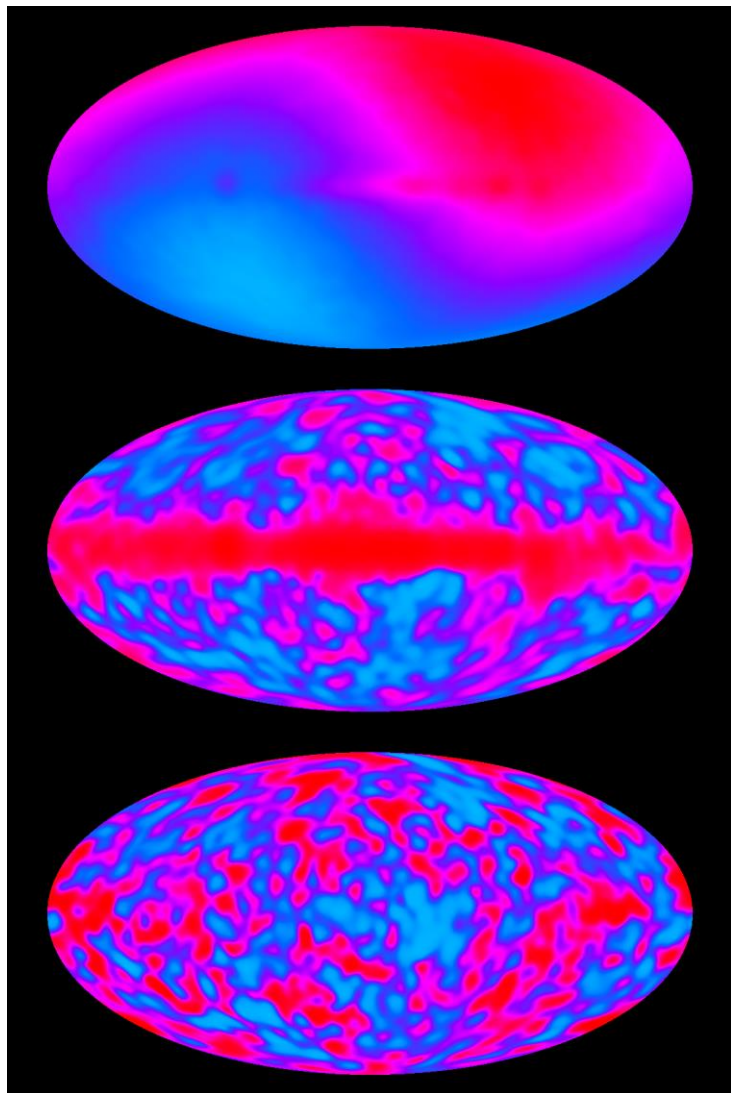

J. C. Mather

G. F. Smoot

A kozmikus mikrohullámú háttérsugárzás (CMBR)

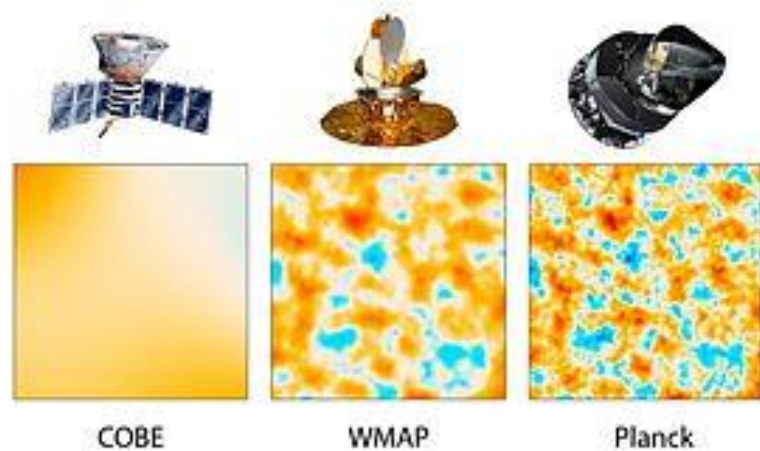
nagyon pontosan Planck-eloszlású

$$T = 2,72548 \pm 0,00057 \text{ K}$$

$$10^{-14} \text{ J/m}^3 \quad 450 \text{ foton/cm}^3$$

max intenzitás kb 1 mm hullámhossznál

a hőmérséklet-paraméter
térbeli eloszlása az éggömbön
(ezred százalékos ingadozás)

három műhold egyre finomabb
térbeli felbontású mérései (1990–2010)

1965

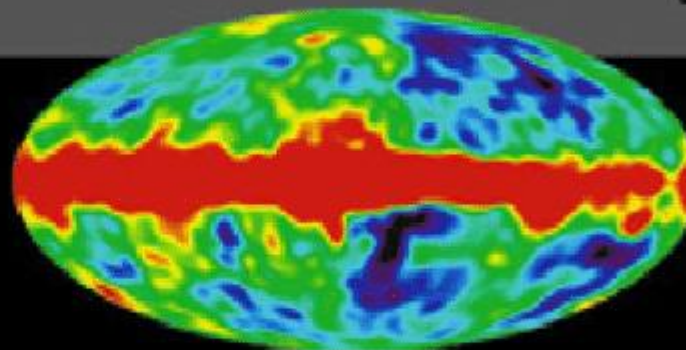
Penzias and
Wilson

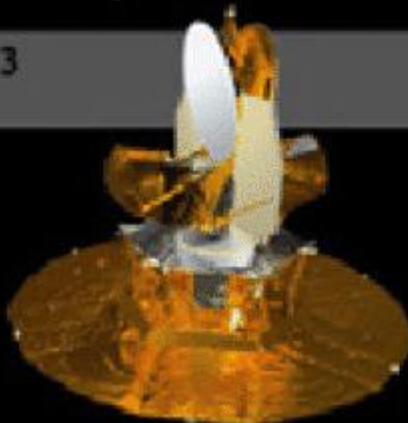
1992

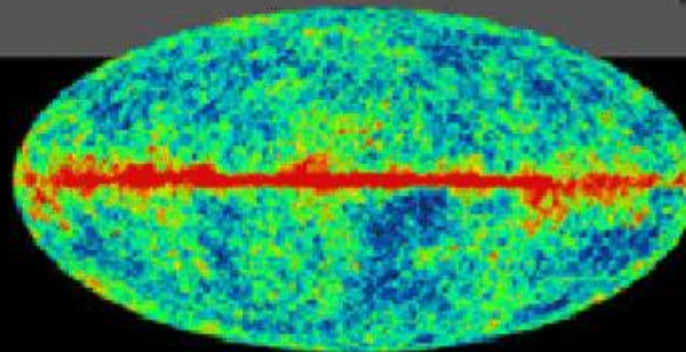
COBE

2003

WMAP

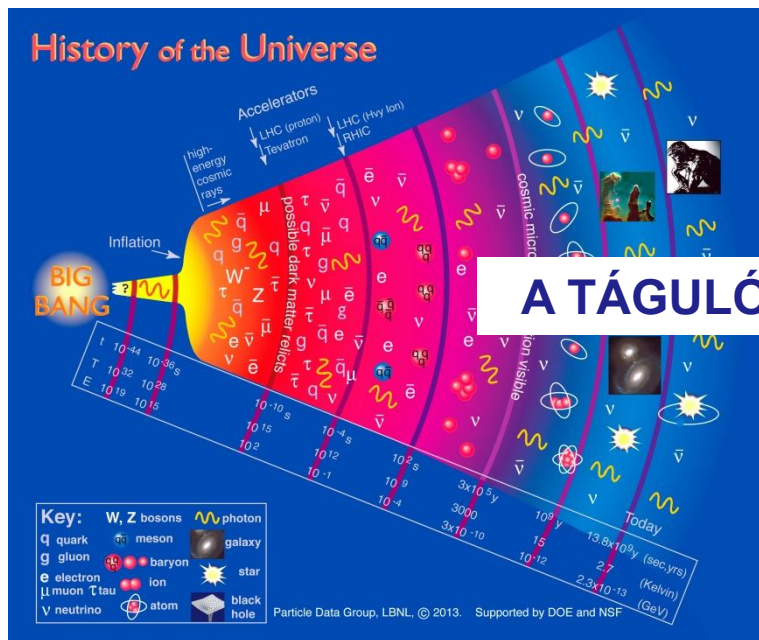
No de hol van
 az a **2,7 K** hőmérsékletű szilárd test,
 amivel a kozmikus háttérsugárzás
 egyensúlyban van?

**MA az Univerzumban
 sehol nem találunk
 ilyet!**

a mai háttérsugárzás **13,8 milliárd évvel
 ezelőtt volt egyensúlyban**
 egy kb **3000 K** hőmérsékletű anyaggal

De akkor még nem
 ilyen hideg volt, hanem
 sok ezer fokos

A sugárzás lehűlt,
 mert az Univerzum
 tágul!

Az Univerzum tágulásáról: dgy:
Határtalan (?) Világegyetem
 Atomcsill, 2018.11.12

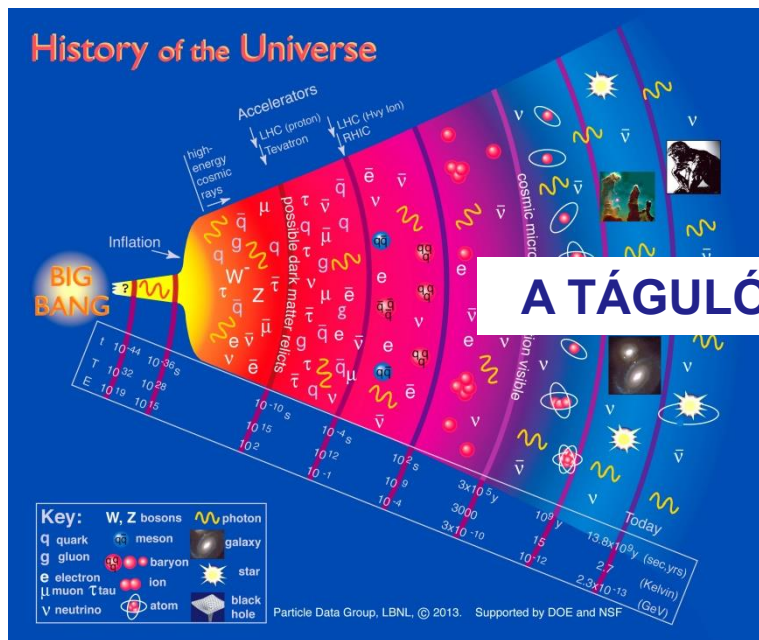

No de hol van az a 2,7 K hőmérsékletű szilárd test, amivel a kozmikus háttérsugárzás egyensúlyban van?

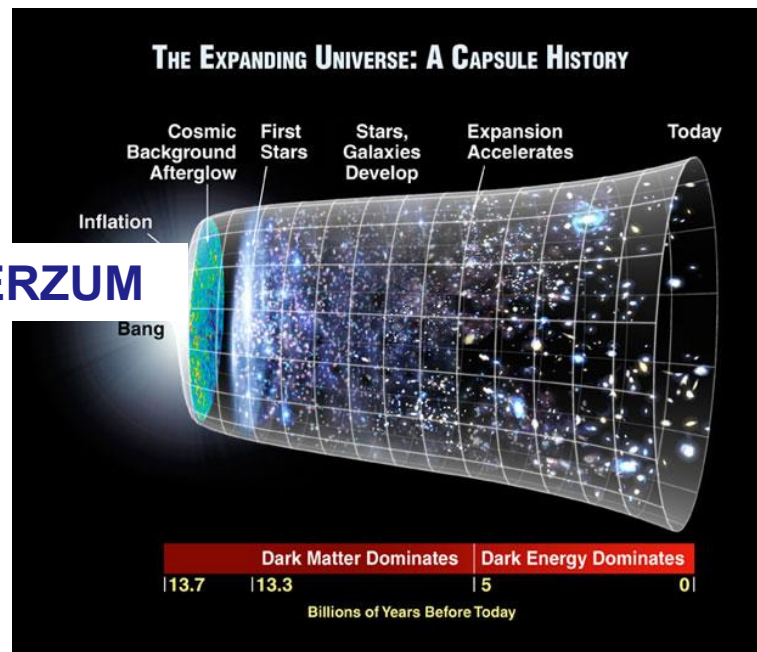
MA az Univerzumban sehol nem találunk ilyeneket!

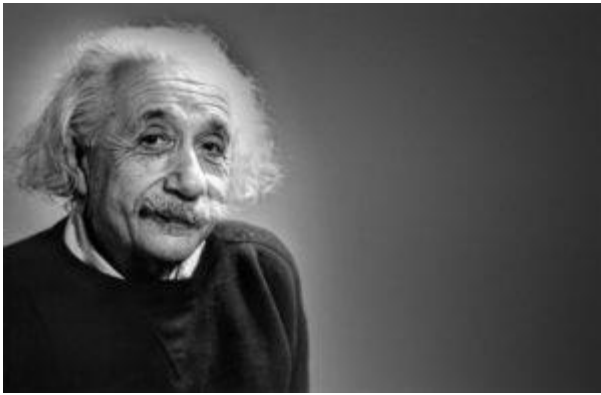
a mai háttérsugárzás 13,8 milliárd évvel ezelőtt volt egyensúlyban egy kb 3000 K hőmérsékletű anyaggal

De akkor még nem ilyen hideg volt, hanem sok ezer fokos

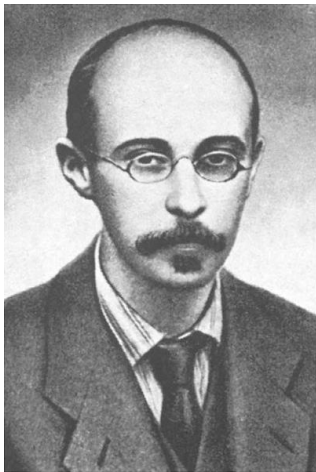

A TÁGULÓ UNIVERZUM

Albert Einstein
(1879-1955)

Alekszandr Fridman
(1888-1925)

Új fizika a 20. század elején

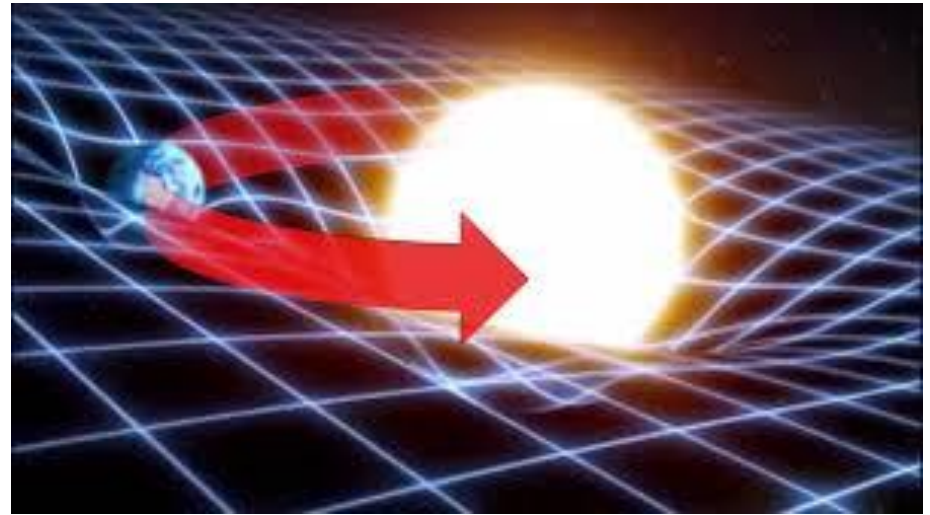
speciális relativitáselmélet:
1905

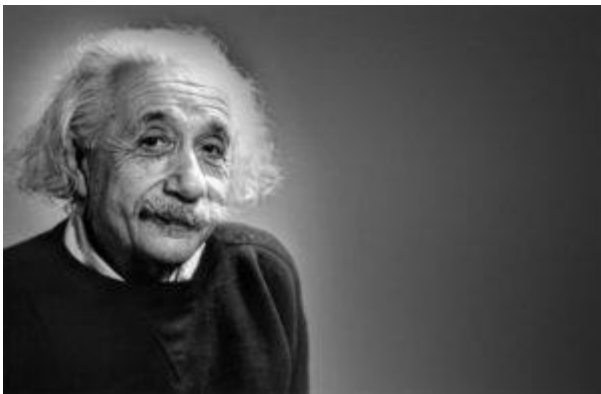
$$E=mc^2$$

általános relativitáselmélet:
1915

a gravitáció új, pontosabb elmélete
a gravitációs jelenségeket a téridő görbülete
magyarázza

Albert Einstein
(1879-1955)

Alekszandr Fridman
(1888-1925)

Új fizika a 20. század elején

speciális relativitáselmélet:
1905

$$E=mc^2$$

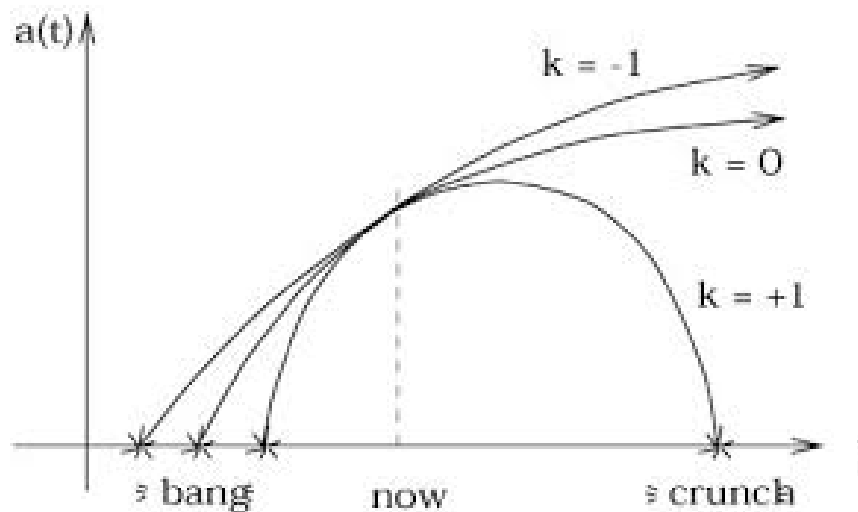
általános relativitáselmélet:
1915

a gravitáció új, pontosabb elmélete

a gravitációs jelenségeket a téridő görbülete
magyarázza

az Univerzum
tágulása

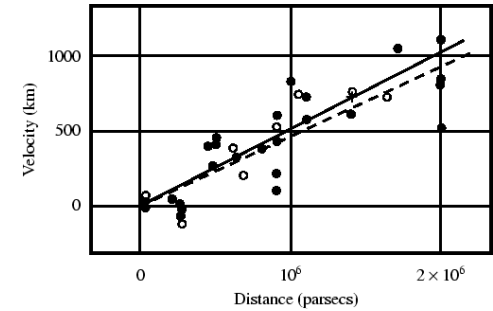

Edwin Hubble
(1889-1953)

Hubble 1929-ben felfedezte, hogy a galaxisok távolodnak.

azaz az Univerzum tágul

A Bruno-féle
sztatikus világmodellnek
vége!

Einstein elismerte, hogy
Fridmannak volt igaza.

Einstein, Hubble és a távcső,
1929

Fizikai kozmológia

Gamow 1948

George Gamow
1904–1968

vegyük komolyan a táguló
Világegyetem geometriai modelljét!

Játsszuk visszafelé a tágulás filmjét!

Az anyag összesűrűsödik
és felmelegszik

Az ősi Univerzum **FORRÓ** volt!

a forró anyag hőszugárzást
bocsátott ki

ez a sugárzás ma is itt van
velünk, csak lehűlt

Gamow megjósolta a
háttérsugárzást

ezt találta meg Penzias és Wilson,
majd a későbbi űrszondák

részletek: dgy:
A következő 137 kvintillió év
Atomcsill, 2021.09.09

No de MI VOLT
az a 13 milliárd évvel ezelőtti,
3000–10000 K hőmérsékletű
szilárd test, amivel a kozmikus
háttérsugárzás egyensúlyban volt?

Ilyen test sem
létezett!

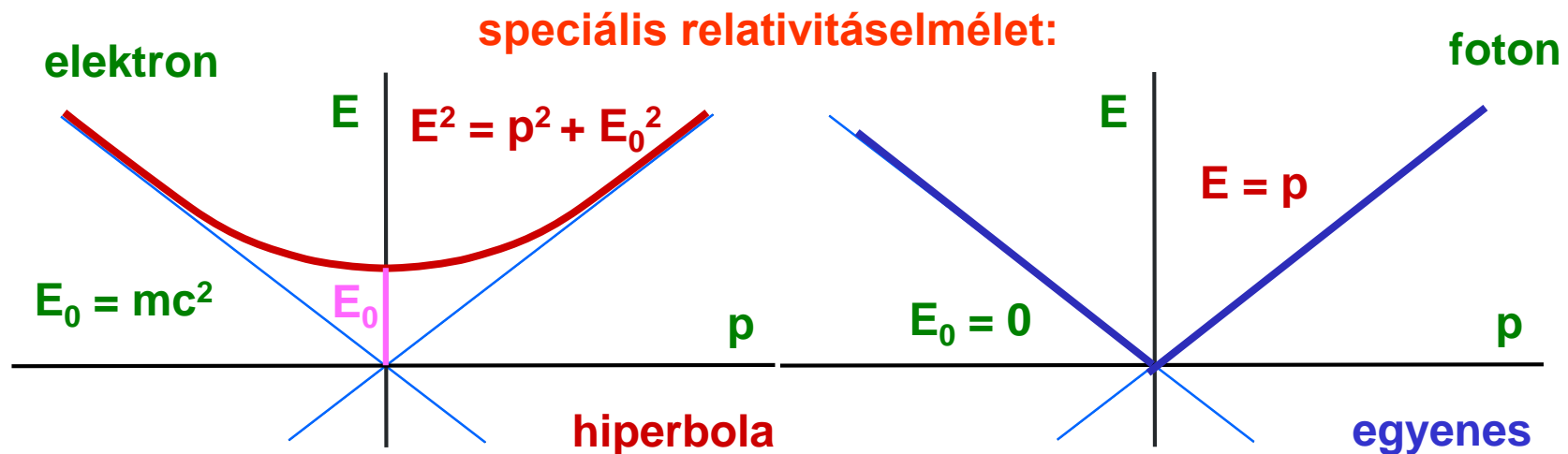
Hát akkor mi játszotta a fal
vagy a szilárd
koromszemcse szerepét?

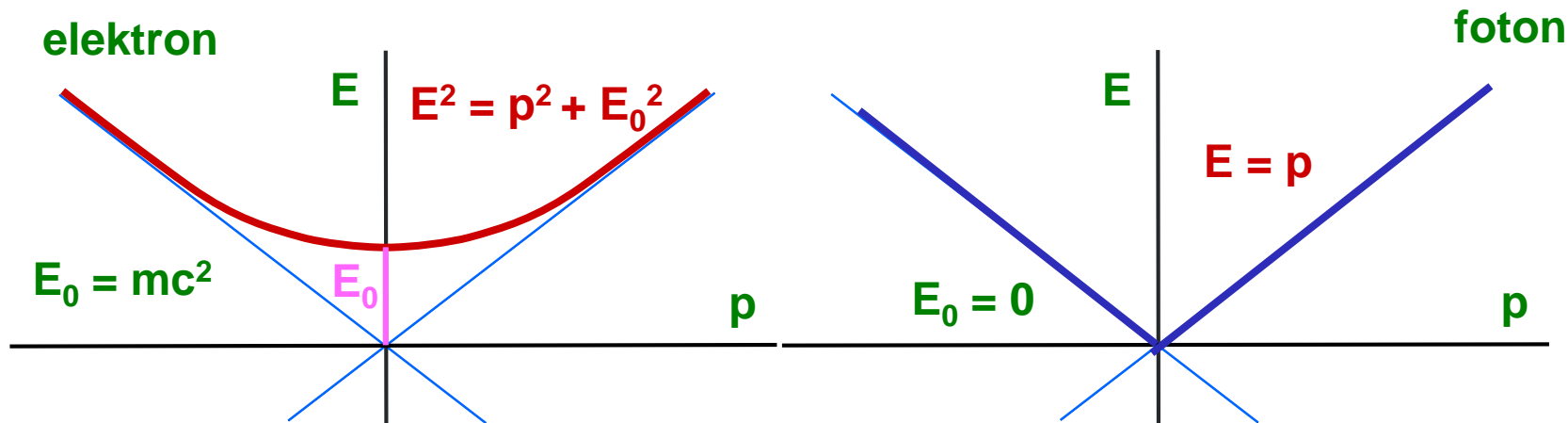
MENTŐKÉRDÉS:

Miért éppen fotonokból áll a hősugárzás?
Miért nem pl. elektronokból vagy müonokból?

VÁLASZ: fotont könnyű csinálni,
mert nulla a tömege!

A részecskék tömege: dgy:
**A tömeg eredete és
a Higgs-mező**
Atomcsill, 2012.09.13

elektronra: $2 mc^2 = 1 \text{ MeV} = 10^6 \text{ eV}$

$E = kT$

$1 \text{ eV} \sim 10000 \text{ K}$

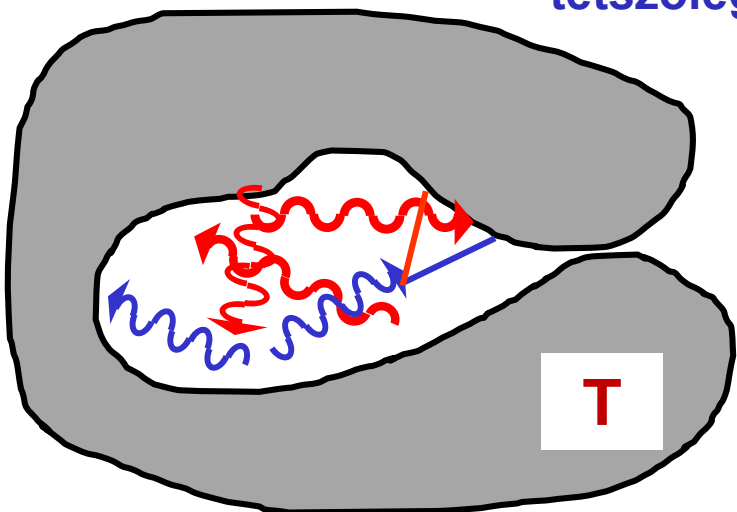
tehát egy elektron–pozitron pár keltéséhez 10^{10} K hőmérséklet kell

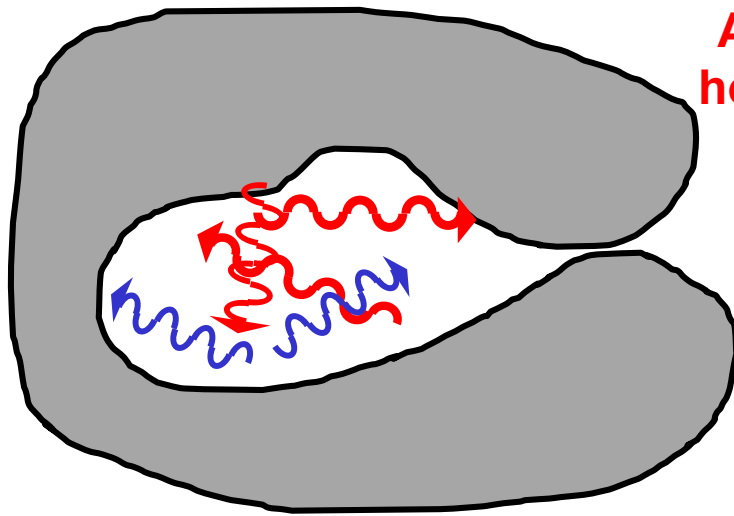
ezzel szemben a foton ingyen van, nincs küszöbenergiája,
tetszőlegesen kis hőmérsékleten keletkezhet

így közönséges hőmérsékleten
a hősugárzás csak fotonokból áll

de ha a fal hőmérséklete eléri a tízmilliárd fokat,
a hősugárzásban a fotonok mellett megjelennek
az elektron–pozitron párok is!

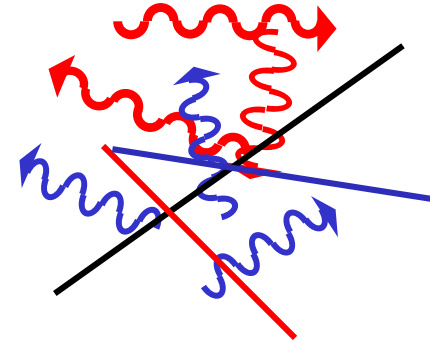
**HOPPÁ! A fal már jóval kisebb
hőmérsékleten elolvad, majd elpárolog...**

szilárd test és a vele
egyensúlyban levő fotongáz

A fal már jóval kisebb
hőmérsékleten elolvad,
majd elpárolog...

plazma: egyensúlyban levő töltött
részecskék és fotonok gáza

Nagy hőmérsékleten megszűnik a fal és a sugárzás kettőssége:
egyensúlyban levő homogén massa alakul ki.
Még nagyobb hőmérsékleten a sugárzás már nemcsak energiát ad
át az anyagnak, hanem más részecskékké alakul:
az anyag azonossá válik a saját hősugárzásával!

Ilyen egyensúlyi plazma (az "Ősi Tűzgömb")
töltötte ki az Univerzumot a Nagy Bumm utáni
első 380 000 évben

Ilyen egyensúlyi plazma ("az Ősi Tűzgömb")
töltötte ki az Univerzumot a Nagy Bumm utáni
első 380 000 évben

Az Univerzum tágulása során a plazma
hőmérséklete fokozatosan csökkent.

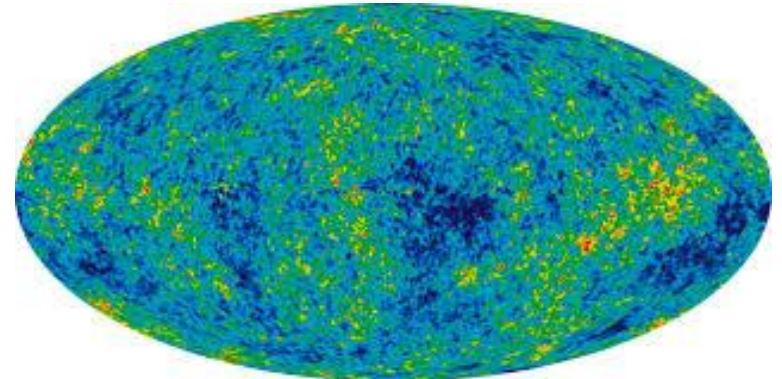
360 000 év után elég hideg lett, és létrejöttek az atomok.
Az atomos gáz átlátszó! Nem nyeli el a fényt...

Megszűnt az atomos anyag és a sugárzás kölcsönhatása. Ez a "lecsatolódás".

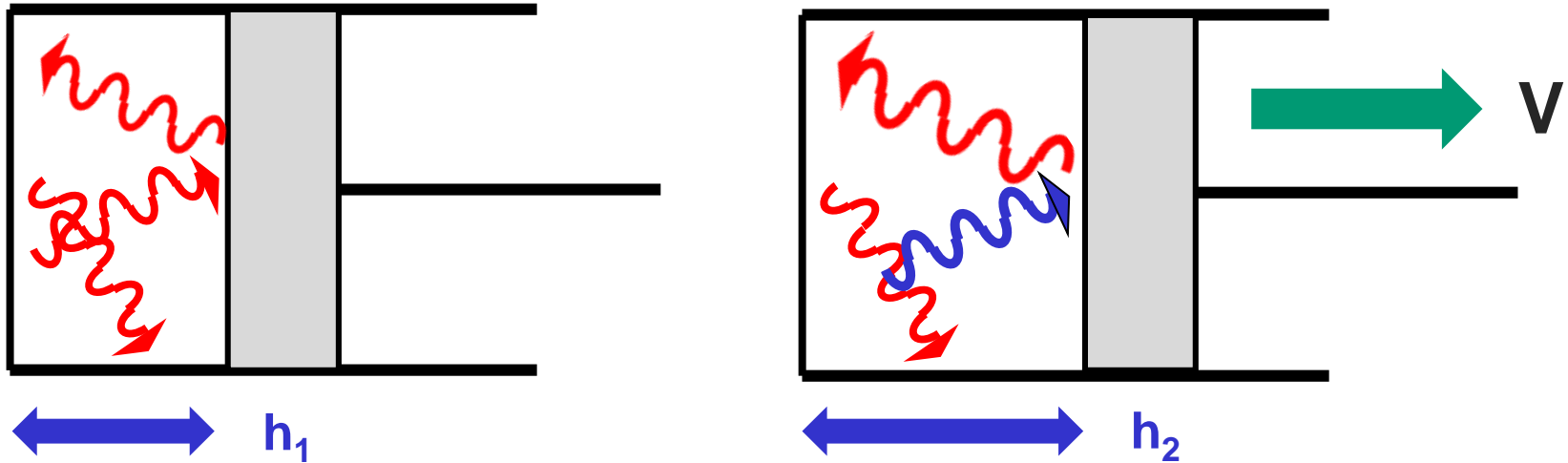
A sugárzás tágult és hűlt, önmagával egyensúlyban.

Ma 2,7 K hőmérsékletű Planck-görbét követ,
de nincs egyensúlyban semmivel.
Ő az Univerzumot betöltő FEKETE FÉNY.

De a hőmérséklet-különbségek finom mintázatában
megőrizte a plazma élete utolsó pillanatában,
közvetlenül öngyilkossága előtt készített utolsó
SELFIE-jét...

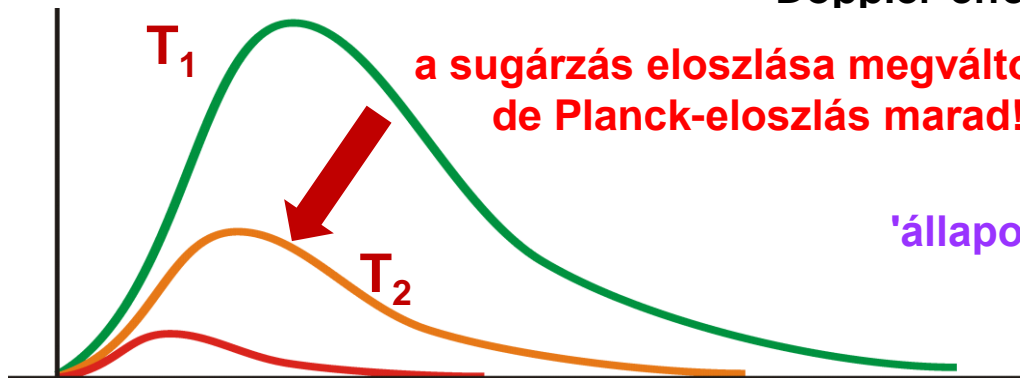
adiabatikus (hőcsere nélküli) tágulás

Planck-eloszlású sugárzás
tükröző falú dugattyús hengerben

a dugattyú lassú mozgásakor
a visszaverődő fény
Doppler-effektust szenved

a hullámhossz
arányos az üreg
h méretével

'állapotegyenlet':

$$T_1 h_1 = T_2 h_2$$

adiabatikus (hőcsere nélküli) tágulás

'állapotegyenlet':

$$T_1 h_1 = T_2 h_2$$

$$T \sim \frac{1}{h}$$

egy foton energiája:

$$e \sim \omega \sim \frac{1}{\lambda} \sim \frac{1}{h} \sim T$$

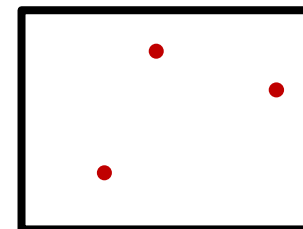
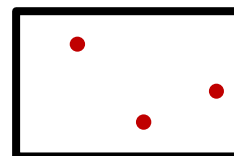
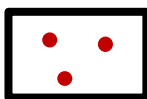
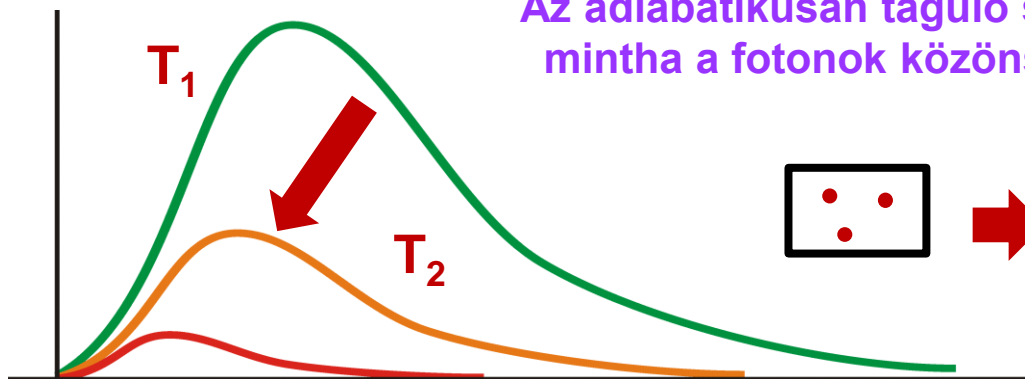
a sugárzás energiasűrűsége
(Stefan-Boltzmann-törvény)::

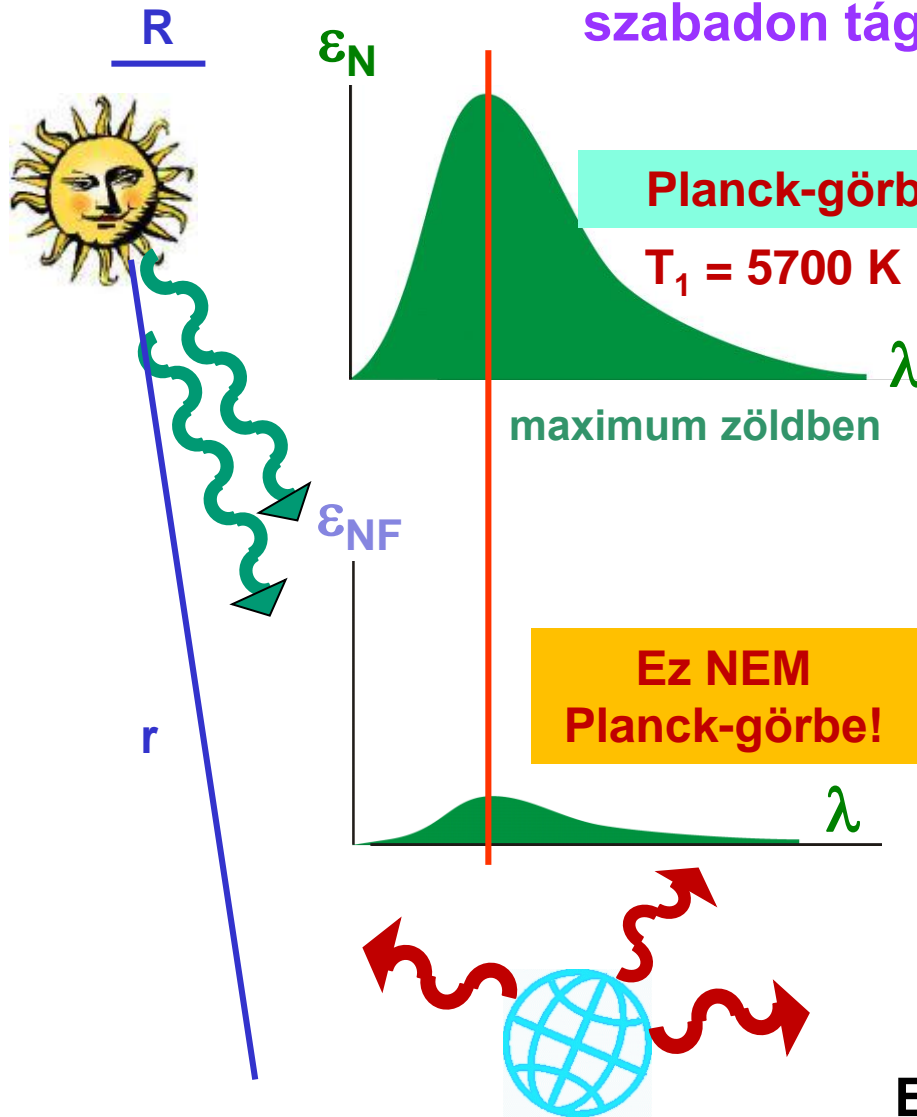
$$\varepsilon \sim \frac{E}{V} \sim T^4$$

hány foton van a hengerben?

$$N \sim \frac{E}{e} \sim \frac{VT^4}{T} \sim VT^3 \sim h^3 T^3 \sim (hT)^3 \sim \text{const}$$

Az adiabatikusan táguló sugárzásban a fotonszám állandó:
mintha a fotonok közönséges gázrészecskék lennének...

$$\epsilon_{NF} = \epsilon_N \frac{R^2}{r^2}$$

"geometriai" tágulás

A Földre érkező, "kitágult", felhígult napsugárzás **NEM TERMIKUS**, nincs hőmérséklete!

a Föld (vagy akár egy porszem!) "termalizálja" a sugárzást

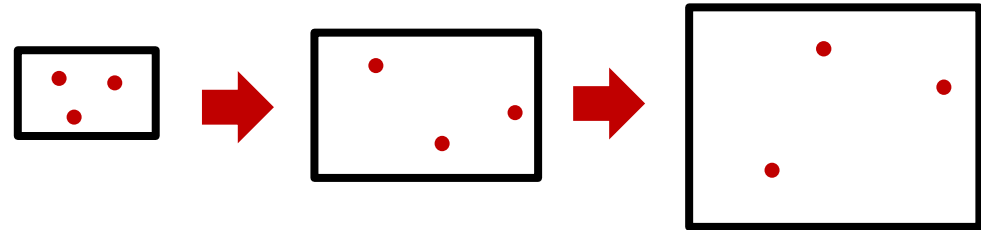
az Univerzum tágulása

Itt nincs fal, nincs tükör –
azt gondolhatjuk, hogy a jelenség
a Nap sugárzásának
szabad tágulásához hasonlít.

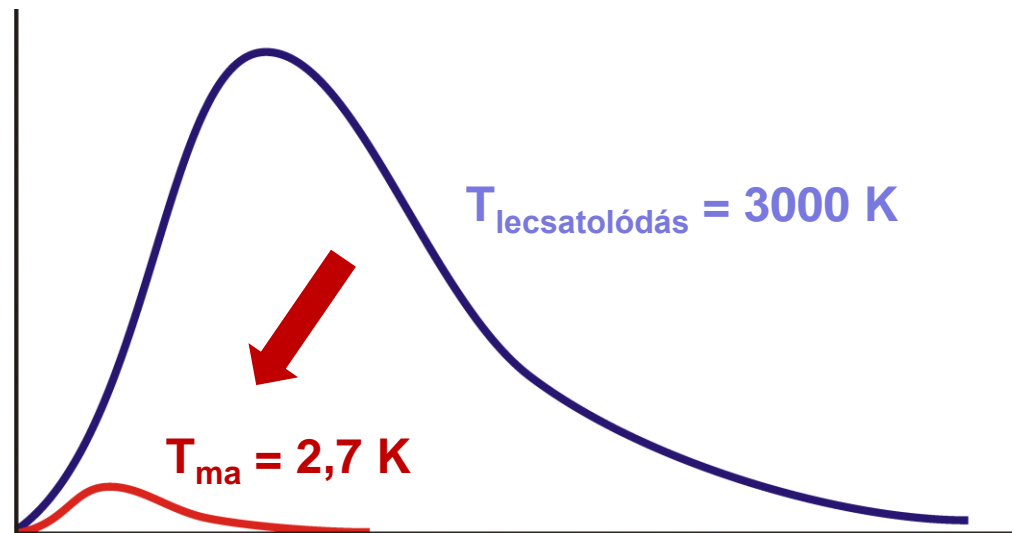
Ezzel szemben
az általános relativitáselméletből
levezethető, hogy pontosan azok a
képletek érvényesek,
mint a dugattyús kísérletnél!

azaz a tágulás során a
fotonszám megmarad

az egyes fotonok
hullámhossza pedig az
Univerzum méretével
arányosan nő

Ma nincs 2,7 K hőmérsékletű szilárd
anyag az Univerzumban, amivel a
sugárzás egyensúlyban lenne.
De az Univerzummal együtt táguló
sugárzás önmagában is
egyensúlyban marad!

Az ősi tűzgömb

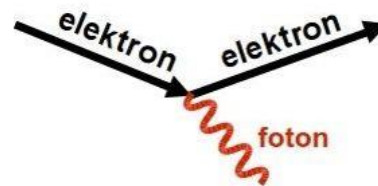
Minden elemi részecske jelen van

Kozmikus Murphy-törvény:

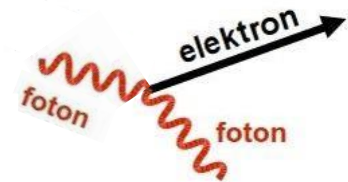
minden folyamat végbemegy, amit nem tilt megmaradási törvény

Az elemi részecskékről: dgy:
A sötét anyag nyomában
 Atomcsill, 2016.09.08

kvarkok			
leptonok			
	fermionok	bozonok	

ez lehetséges

ez NEM lehetséges

tiltja az elektromos töltés megmaradása

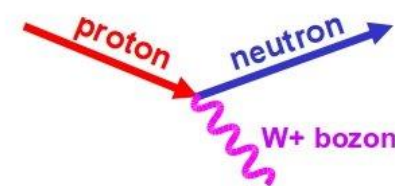
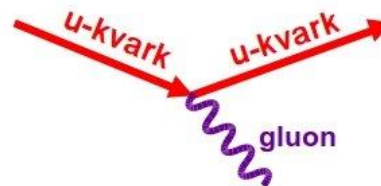
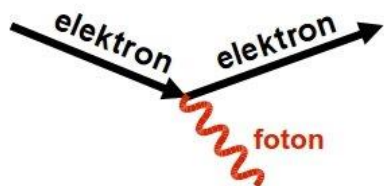
elemi folyamatok

elektro-
mágneses

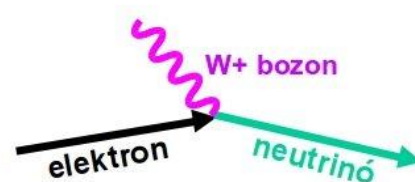
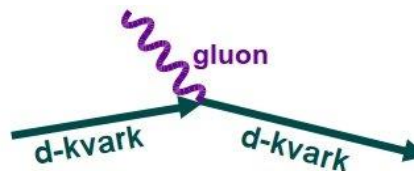
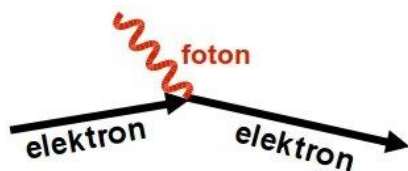
erős

gyenge

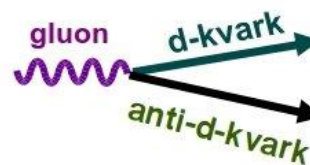
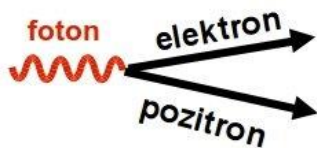
bozon-
kibocsátás

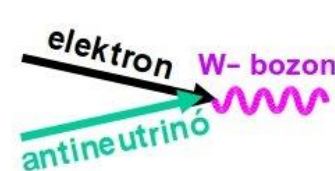
bozon-
elnyelés

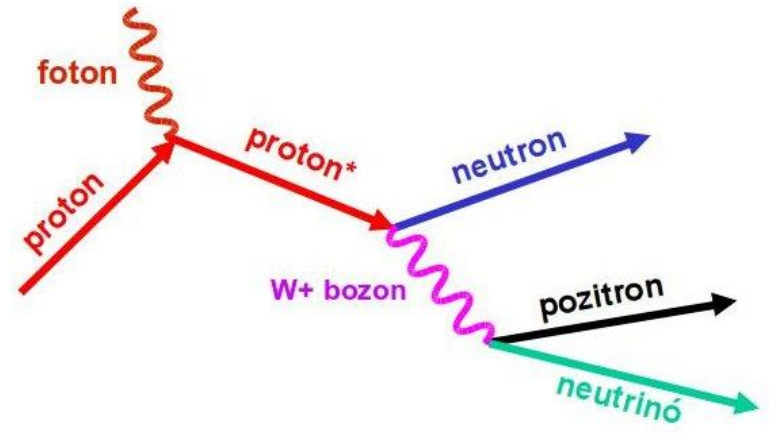
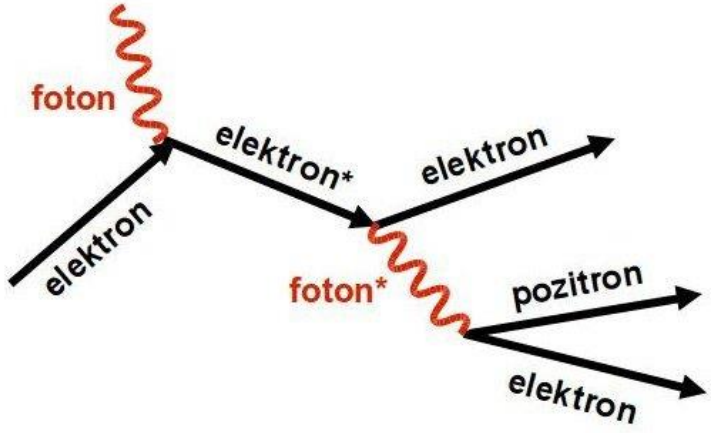
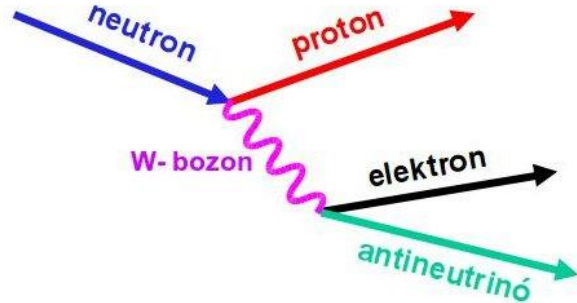
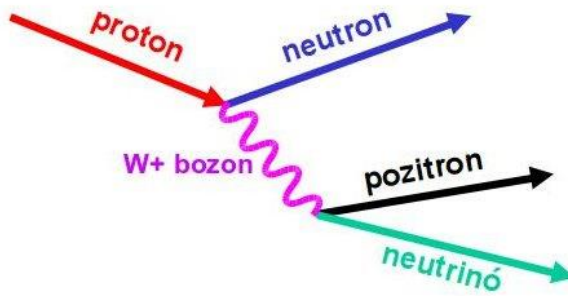
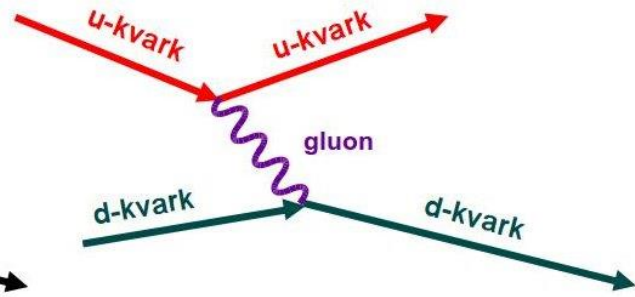
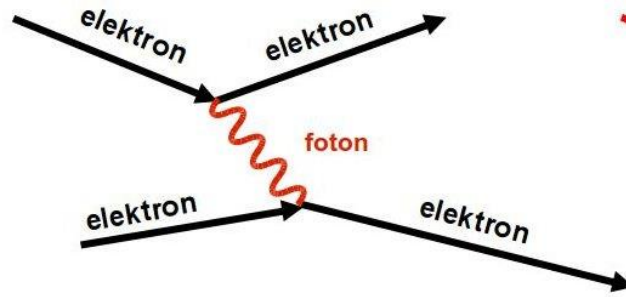
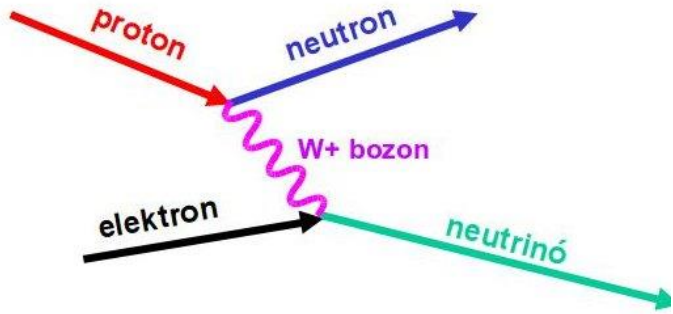
párkeltés

„annihiláció”

összetett folyamatok

Az ősi tűzgömb

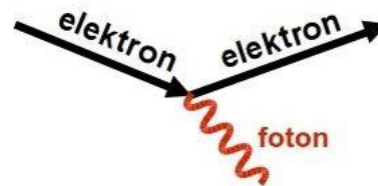
Minden elemi részecske jelen van

Kozmikus Murphy-törvény:

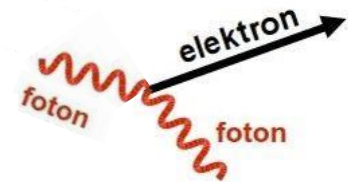
minden folyamat végbemegy, amit nem tilt megmaradási törvény

Az elemi részecskékről: dgy:
A sötét anyag nyomában
 Atomcsill, 2016.09.08

kvarkok			
leptonok			
	fermionok	bozonok	

ez lehetséges

ez NEM lehetséges

tiltja az elektromos töltés megmaradása

Az ősi tűzgömb

Minden elemi részecske jelen van

Kozmikus Murphy-törvény:

minden folyamat végbemegy, amit nem tilt megmaradási törvény

bonyolult reakcióhálózat

sok gyors energiacserélő folyamat

hamar kialakult a termodinamikai egyensúly

ez az anyag egyenletesen kitöltötte az egész Univerzumot

az ősi tűzgömb idején az Univerzum a hőhalál állapotában volt!

Az ősi tűzgömb

DE MOST NINCS!

Hogyan támadt fel?

**És mit szól ehhez a
termodinamika második főtétele?**

**az ősi tűzgömb idején
az Univerzum a hőhalál
állapotában volt!**

**Vizsgáljuk meg
alaposabban az ősi
tűzgömbben fennállt
egyensúly részleteit!**

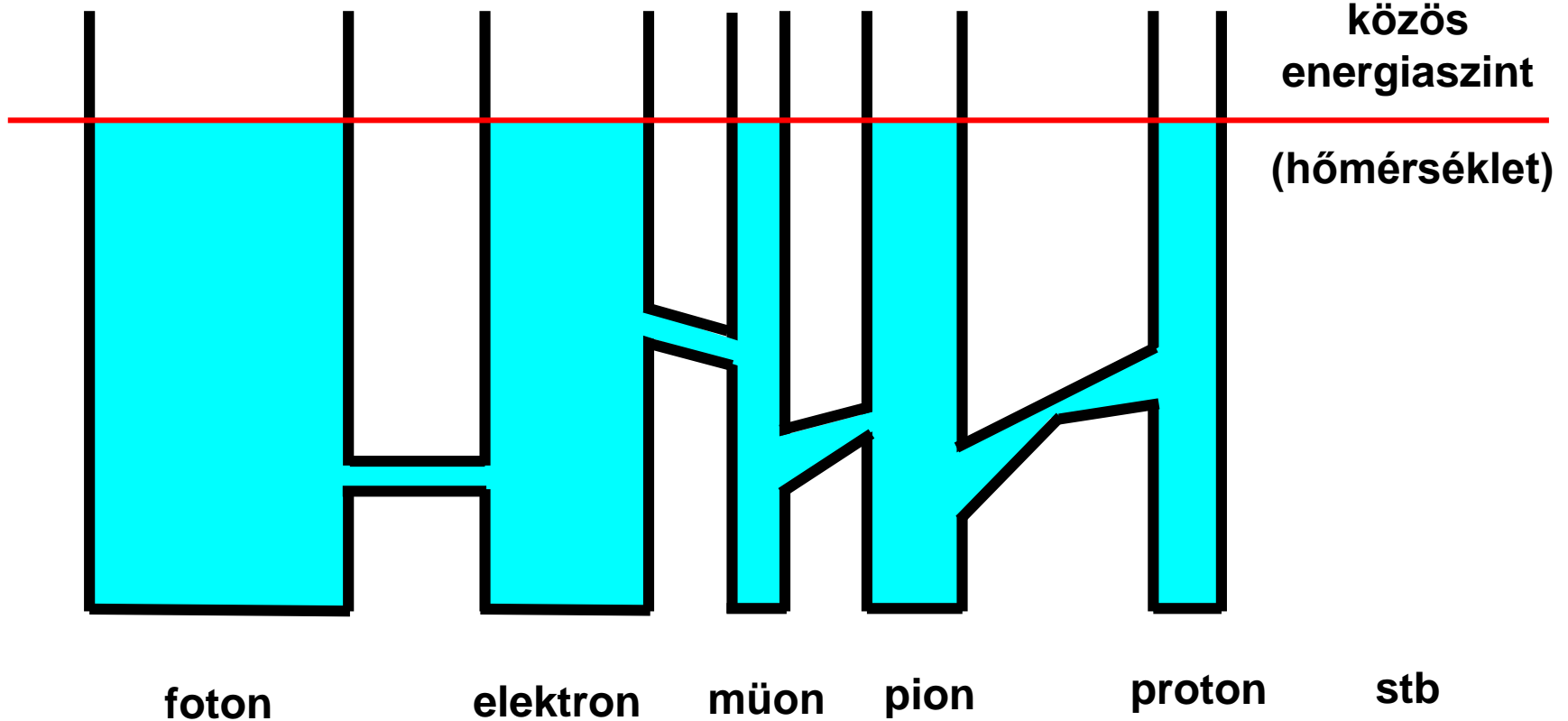
egy meglepően pontos hasonlat:

közlekedő edények

ha van kapcsolat
(kölcsonhatás), akkor a
részletek nem számítanak!

az egyes objektumok számát a
Boltzmann-formula adja meg:

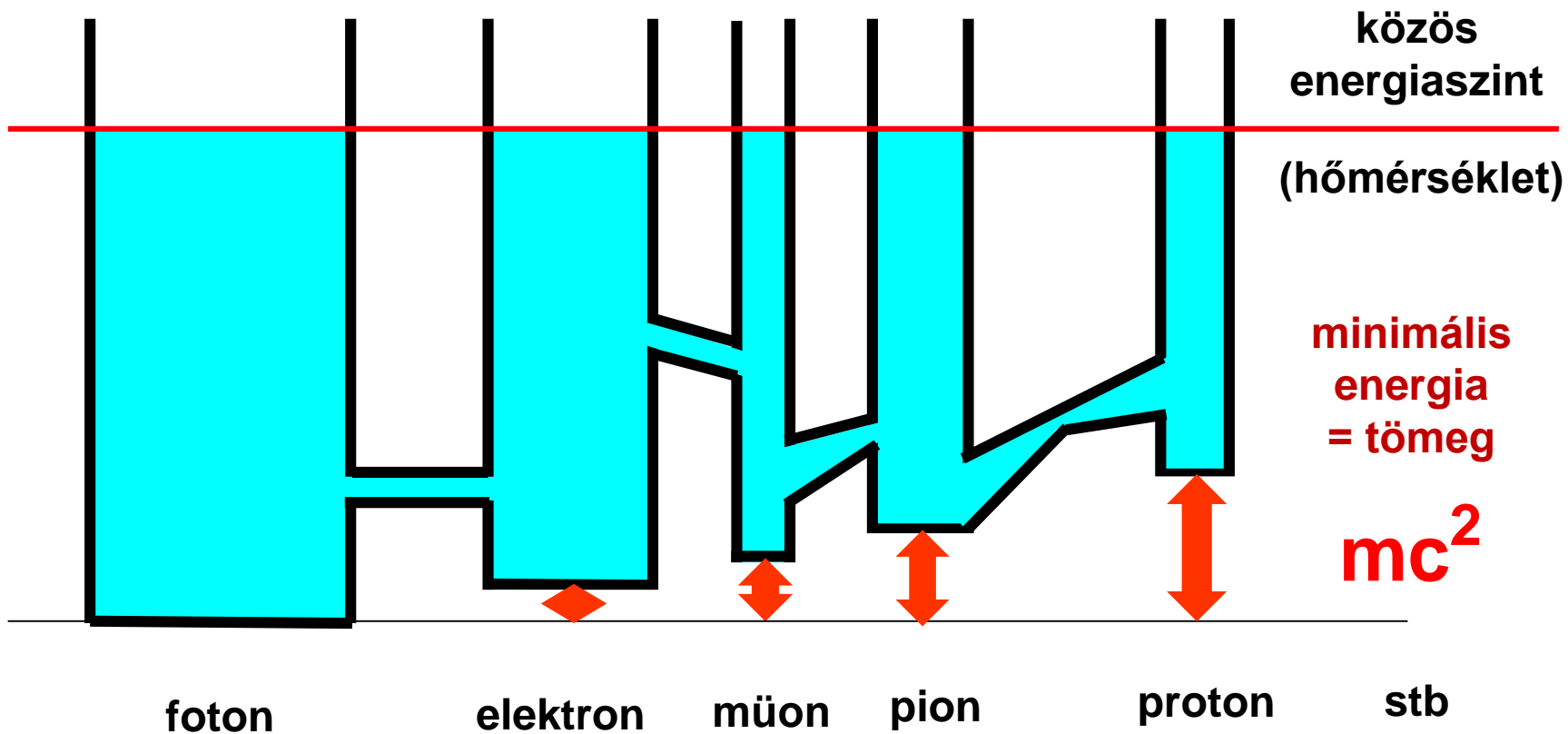
$$N \sim e^{-E/kT} \sim e^{-mc^2/kT}$$

még pontosabb hasonlat:

**közlekedő edények
különböző alapszinttel**

a tömegről és az energiáról: dgy:
A tömeg eredete és a Higgs-mező
Atomcsill, 2012.09.13

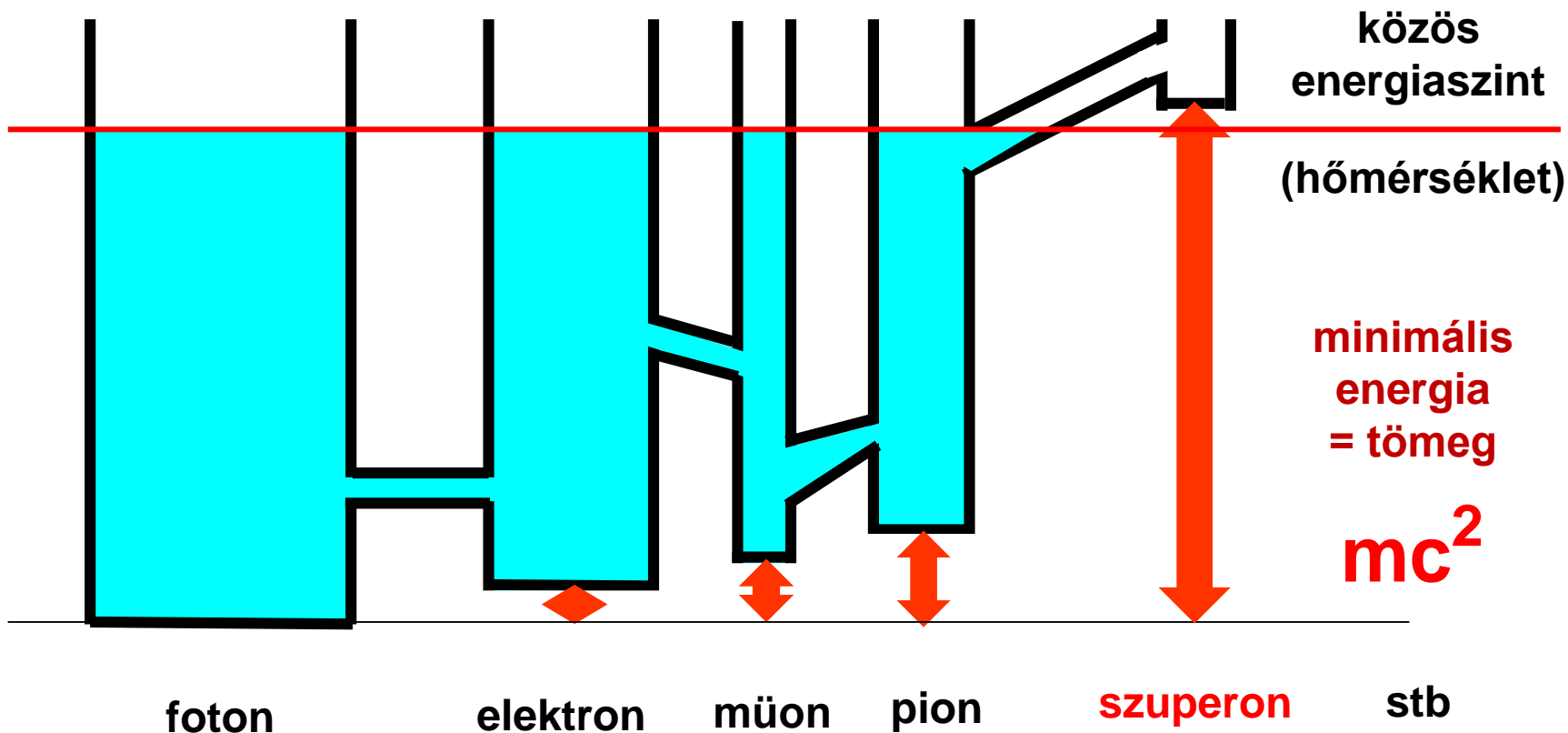
még pontosabb hasonlat:

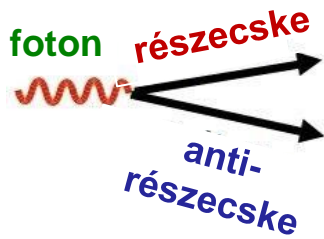
**közlekedő edények
különböző alapszinttel**

Ha egy részecske tömege túl nagy

$$mc^2 > kT$$

akkor nem tud részt venni az
egyensúlyban

$$E_{\text{foton}} = kT > 2mc^2$$

lehetséges
a párkeltés

$$E_{\text{foton}} = kT < 2mc^2$$

NEM
lehetséges
a párkeltés

$$1 \text{ eV} \sim 10000 \text{ K}$$

$$m_{\text{elektron}} = 0,5 \text{ MeV}$$

$$T_{\text{elektron}} = 10 \text{ milliárd K}$$

$$m_{\text{proton}} = 1 \text{ GeV}$$

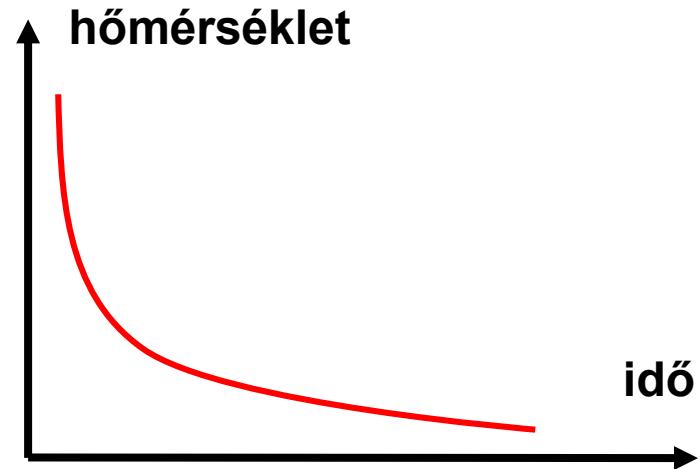
$$T_{\text{proton}} = 20 \text{ billió K}$$

$$m_{\text{foton}} = 0 \text{ eV}$$

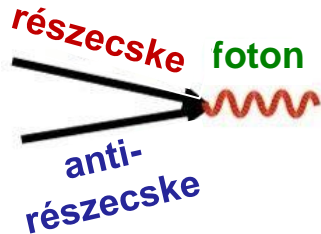
$$T_{\text{foton}} = 0 \text{ K}$$

csak hogy az
ősi tűzgömb
hőmérséklete
nem állandó!

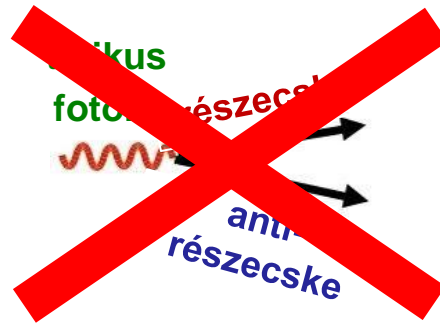
az Univerzum
tágul és hűl

egyre újabb nagy tömegű
részecske-antirészecske párok
esnek ki az egyensúlyból

ez a folyamat
még megy

ez a folyamat
már nem megy

az egyensúlyi helyzet
lassan változik

ezt hívják
adiabatikusan
változó
egyensúlynak

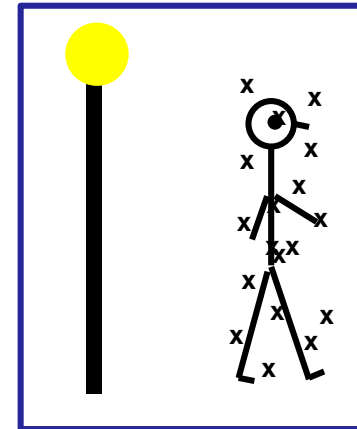
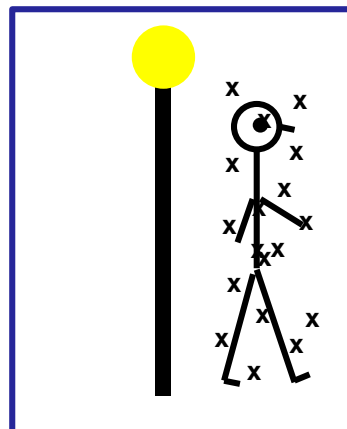
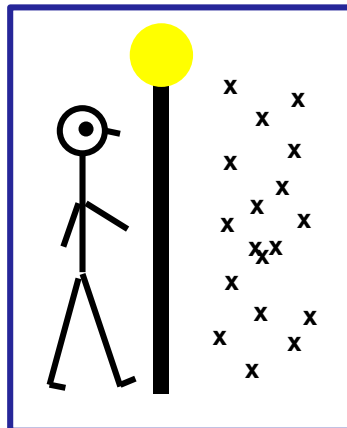

adiabatikus folyamat:

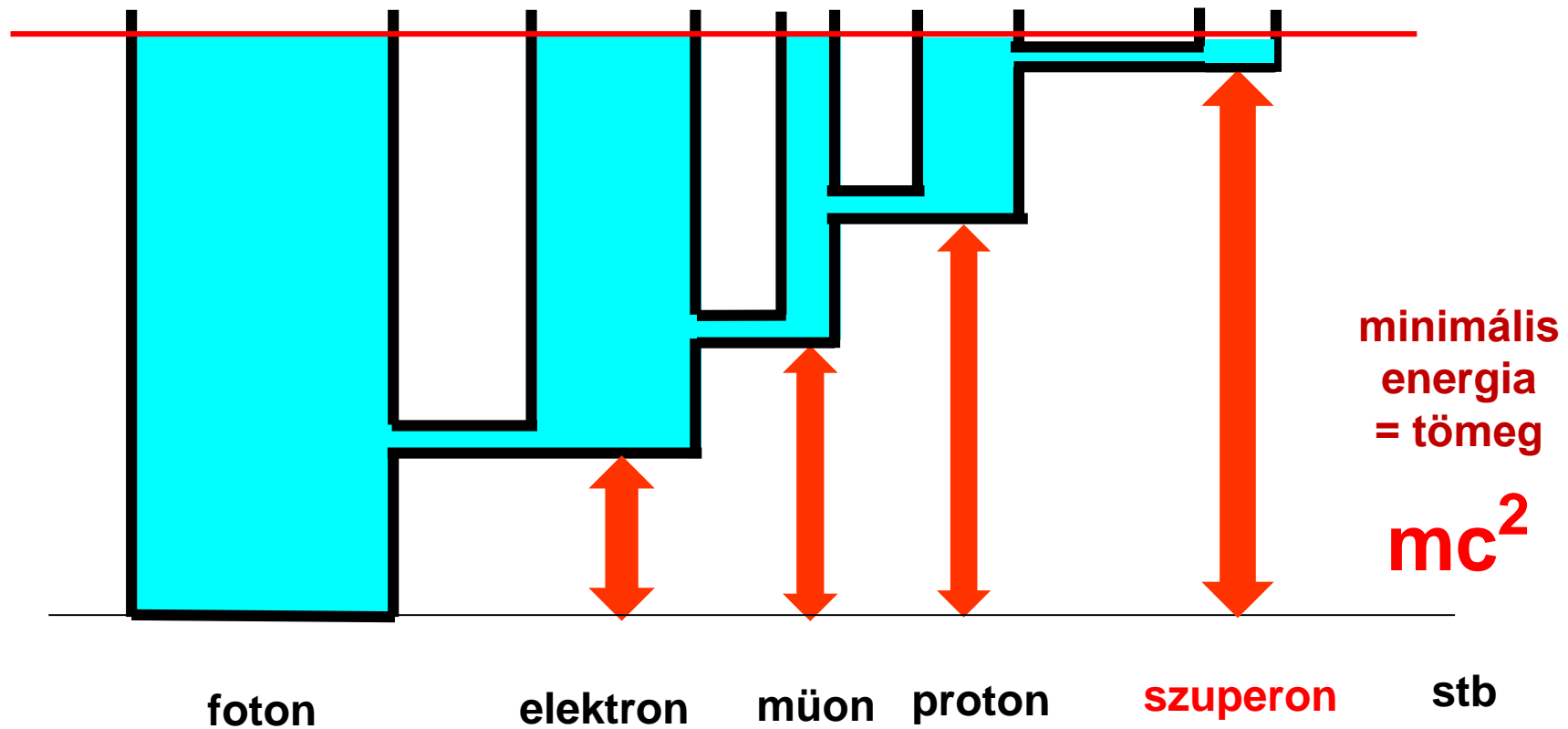
**gyors alkalmazkodás a
lassan változó
körülményekhez**

**elektronfelhő egy
rezgő molekulában**

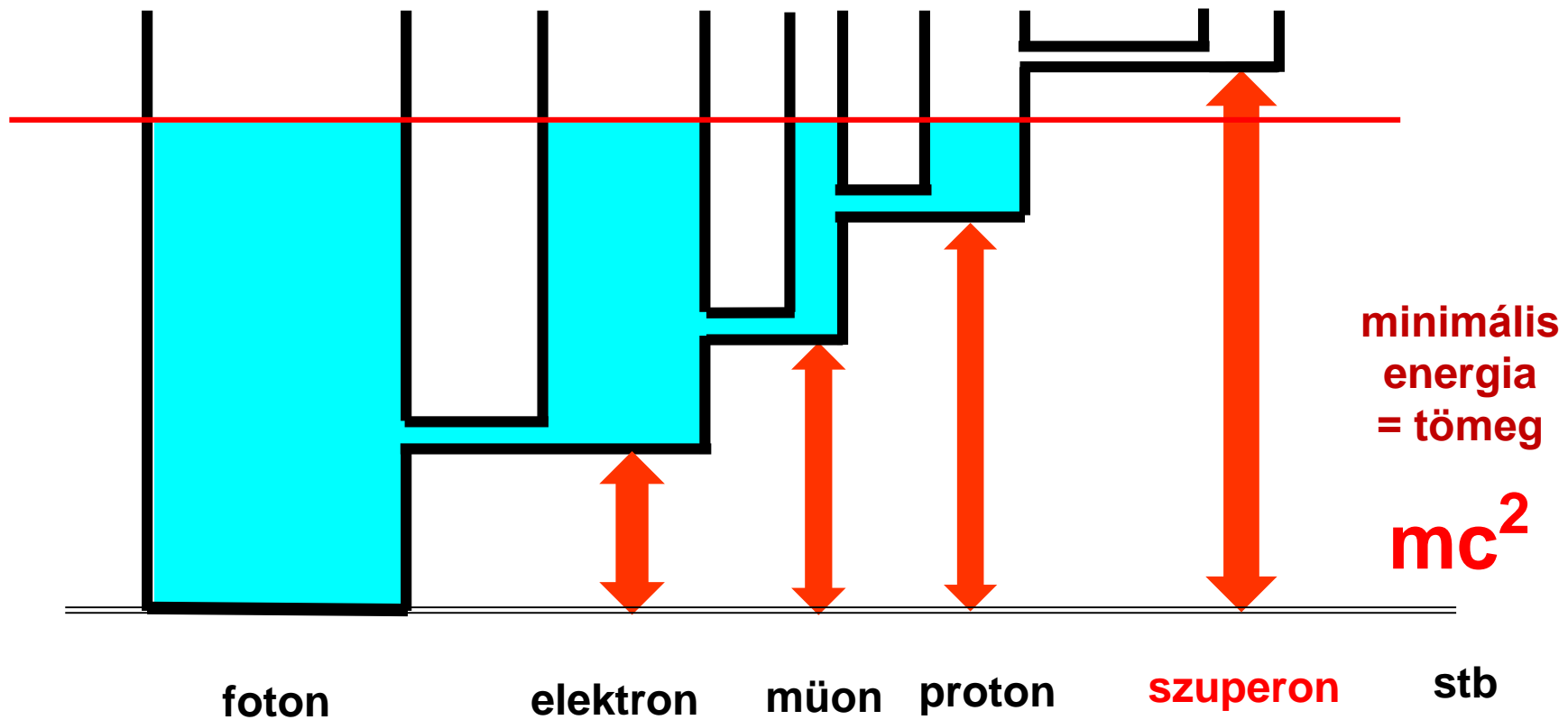
**vagy egy lengő
ingában**

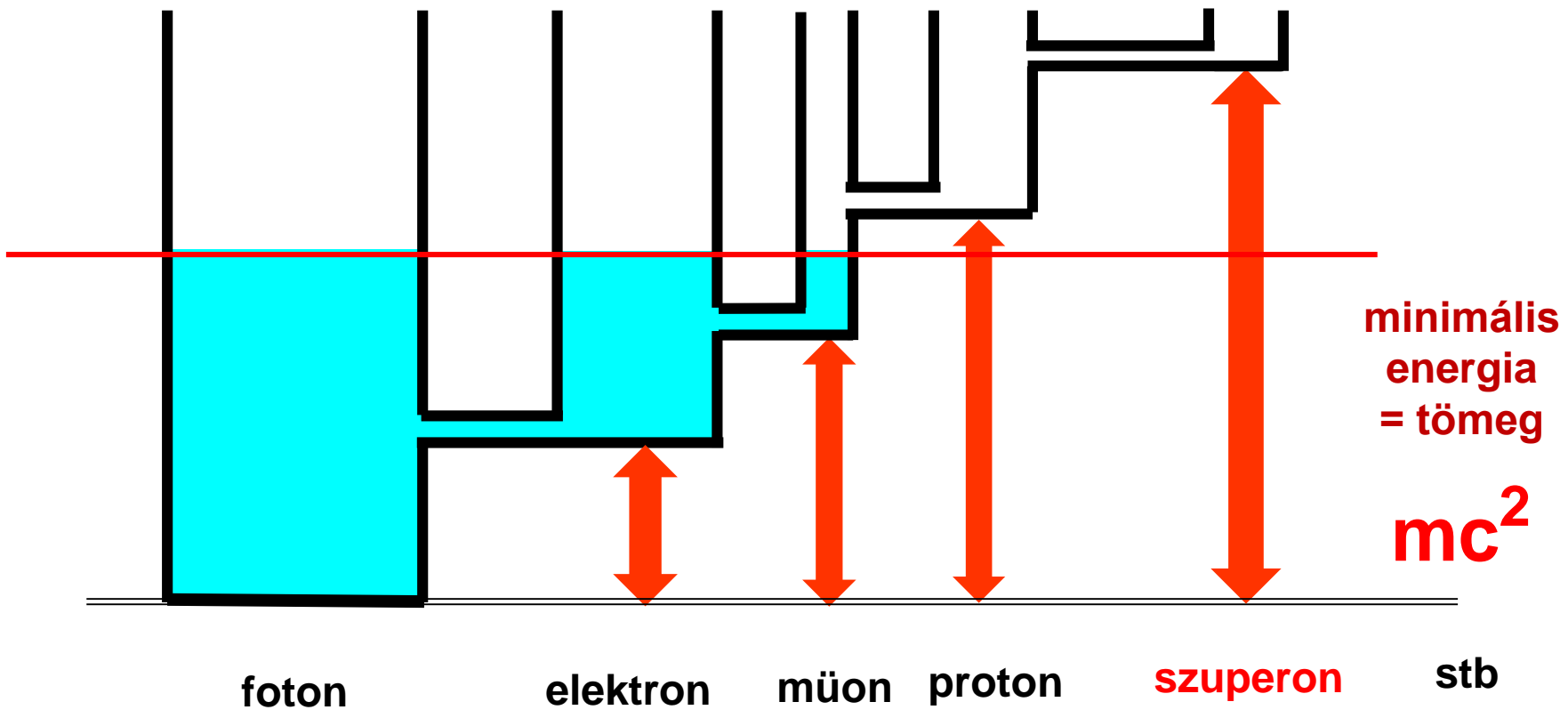
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának adiabatikus modellje

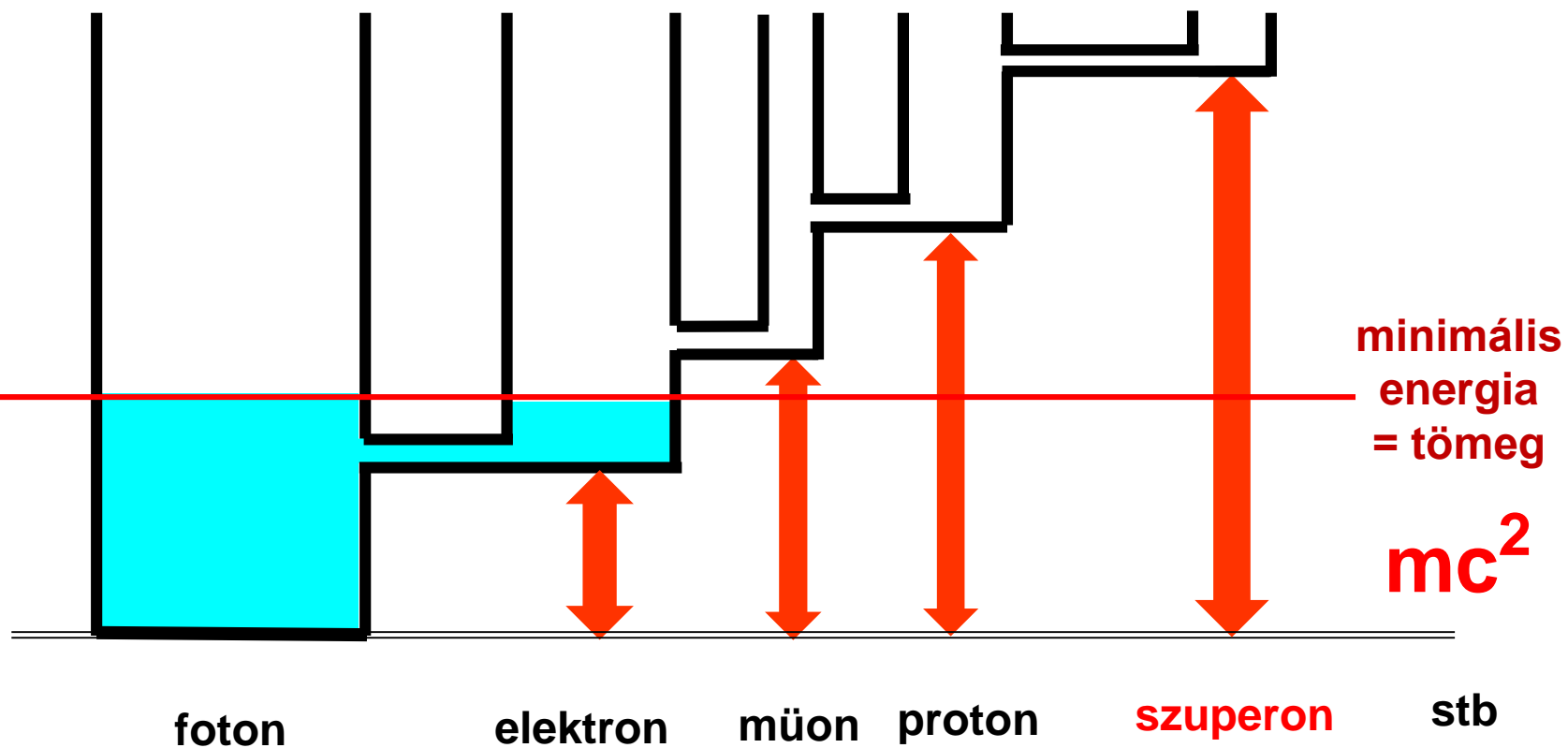
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának adiabatikus modellje

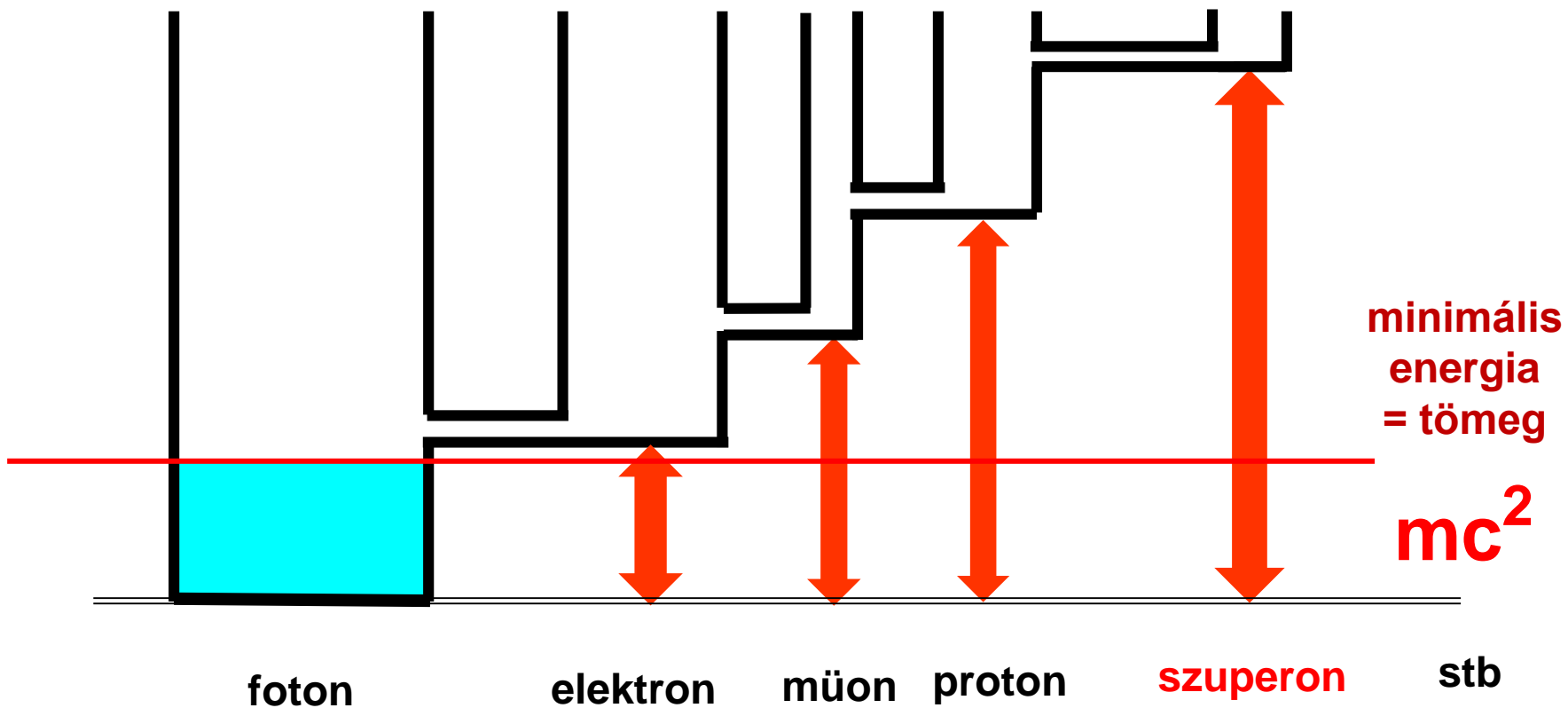
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának adiabatikus modellje

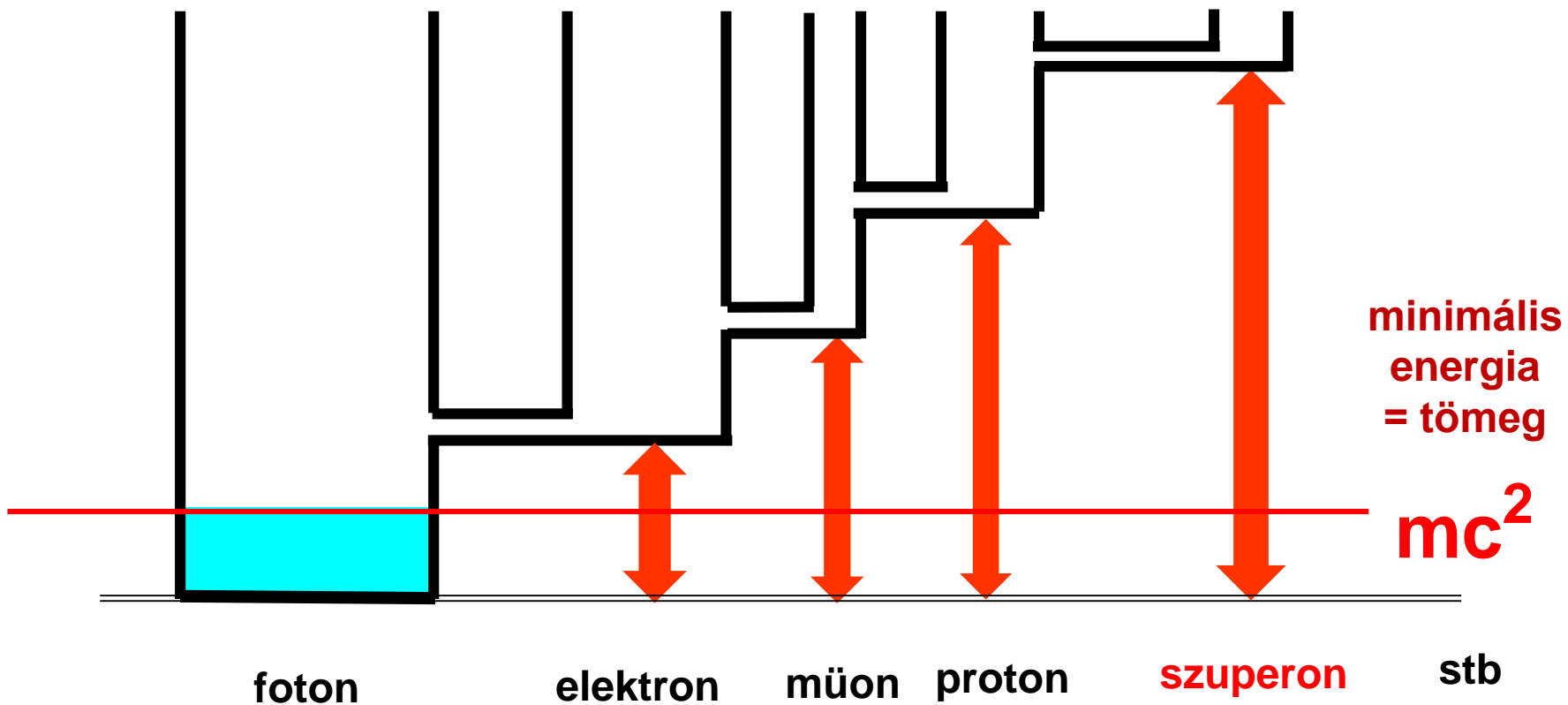
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának adiabatikus modellje

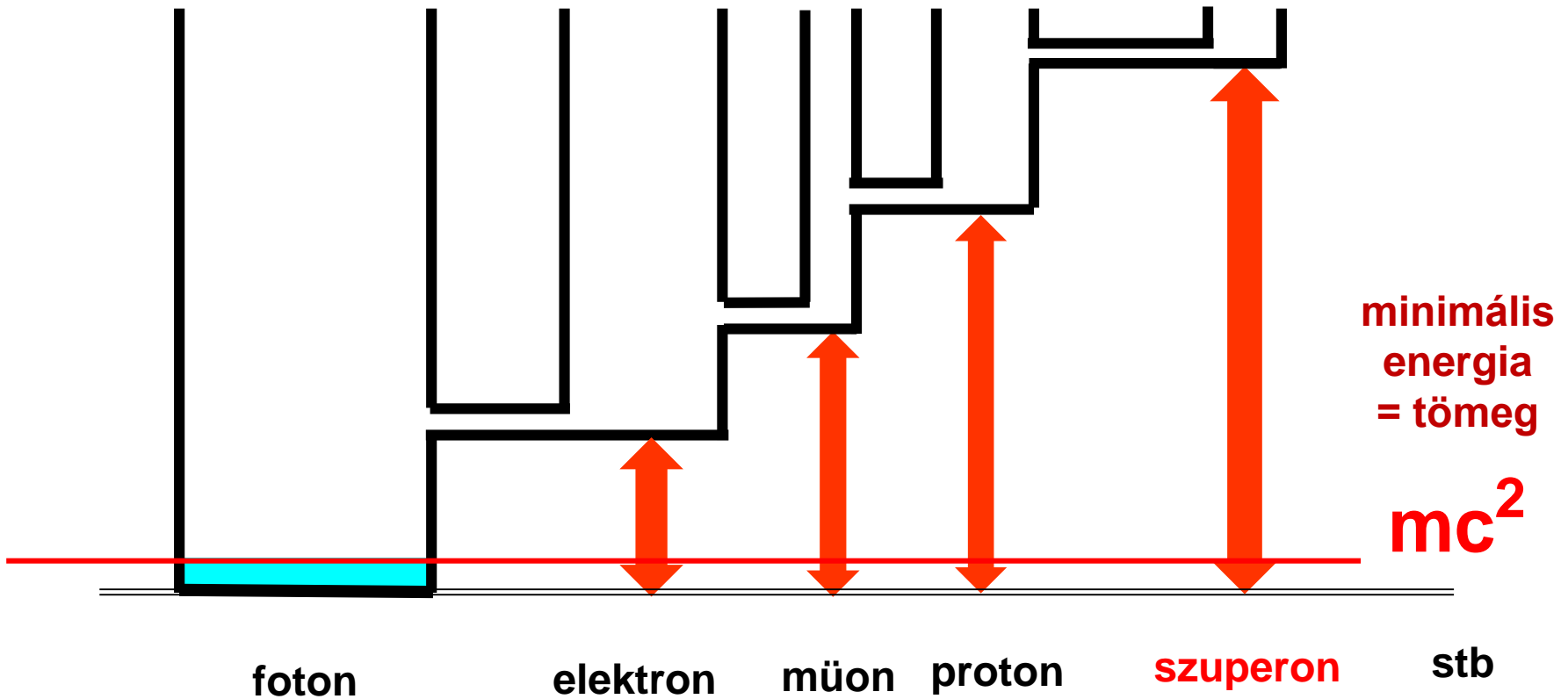
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának adiabatikus modellje

Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának adiabatikus modellje

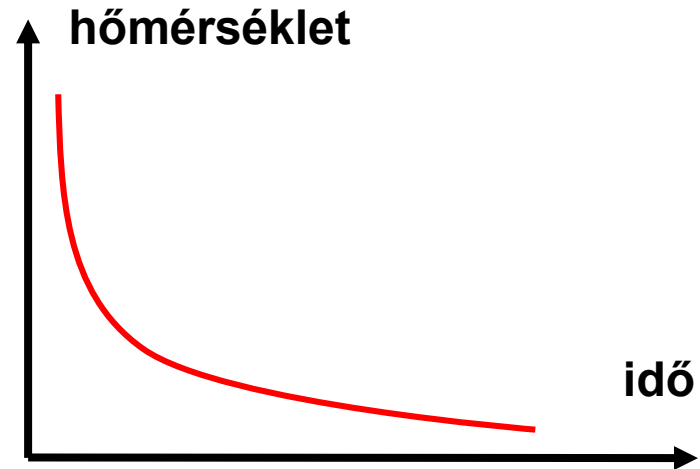
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának adiabatikus modellje

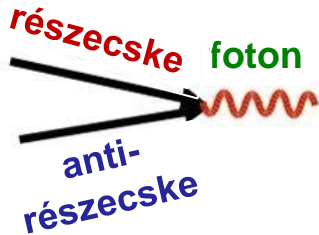
csak hogy az
ősi tűzgömb
hőmérséklete
nem állandó!

az Univerzum
tágul és hűl

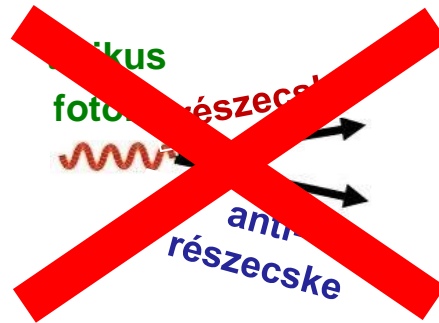

egyre újabb nagy tömegű
részecske-antirészecske párok
esnek ki az egyensúlyból

az egyensúlyi helyzet
lassan változik

ez a folyamat
még megy

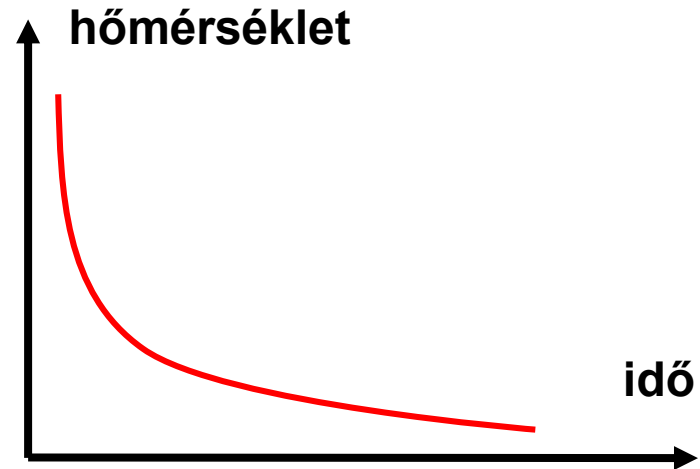

ez a folyamat
már nem megy

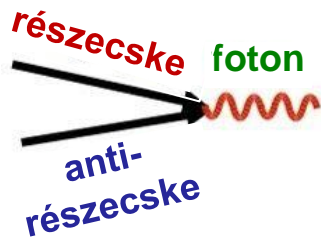
ezt hívják
adiabatikusan
változó
egyensúlynak

csak hogy az
ősi tűzgömb
hőmérséklete
nem állandó!

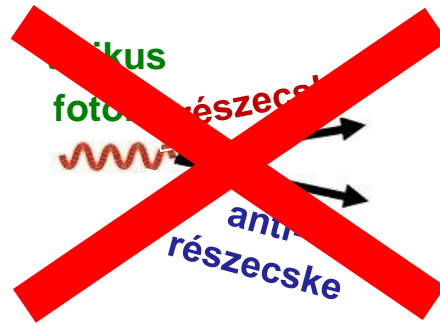
az Univerzum
tágul és hűl

egyre újabb nagy tömegű
részecske-antirészecske párok
esnek ki az egyensúlyból

ez a folyamat
még megy

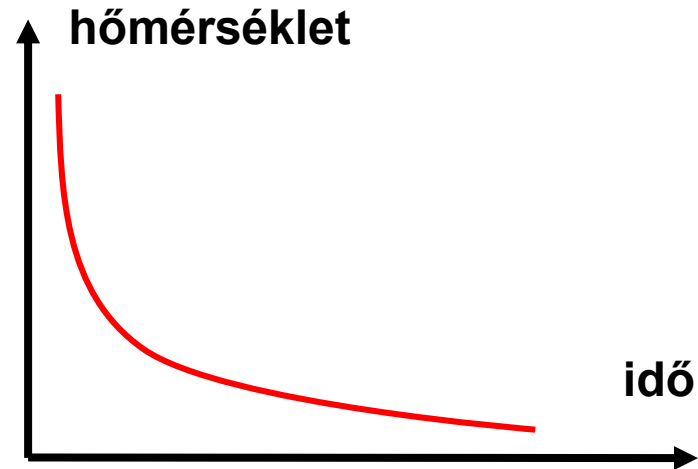
ez a folyamat
már nem megy

az egyensúlyi helyzet
lassan változik

végül csak a
legkönnyebb
részecskék,
a fotonok
maradnak az ősi
tűzgömbből...

csak hogy az
ősi tűzgömb
hőmérséklete
nem állandó!

az Univerzum
tágul és hűl

No de ma nem csak fotonok
léteznek!

az adiabatikus modell
túlságosan leegyszerűsítő!

az egyensúlyi helyzet
lassan változik

végül csak a
legkönnyebb
részecskék,
a fotonok
maradnak az ősi
tűzgömbből...

Idézzük fel a termodinamika MÁSODIK törvényét:

**zárt rendszerben (vagy végtelen
homogén rendszer véges részében) a
folyamatok az egyensúly felé tartanak,
és el is érik az egyensúlyt**

**a törvény apróbetűs végrehajtási
utasítása: ELŐBB-UTÓBB...**

**ez az UTÓBB olykor hosszabb idő lehet, mint a
világegyetem életkora...**

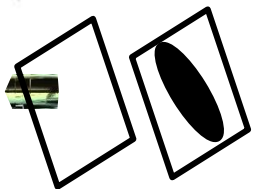
Mi kell az egyensúly beállításához?

sok ütközés, sok energiacserélő reakció

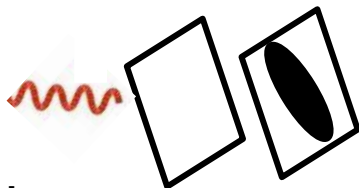
ütközési folyamatok

klasszikus részecske

kvantum-részecske

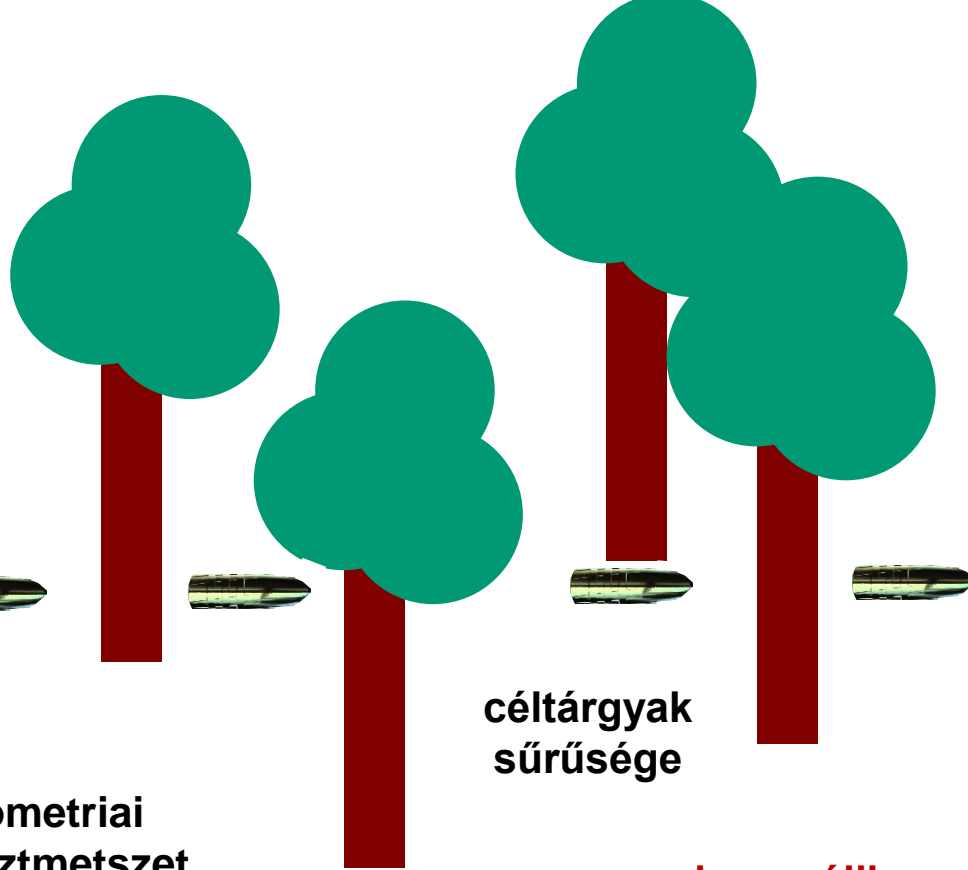

(gyakran csak áthullámoznak egymáson)

geometriai keresztmetszet

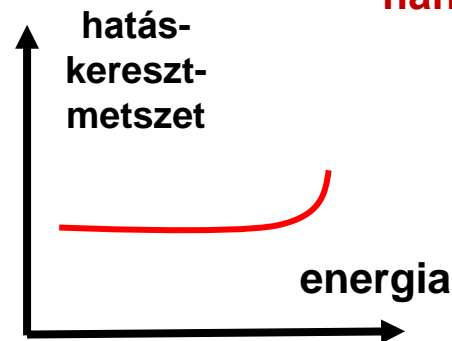
effektív hatás-kérsztmetszet

energiafüggő!

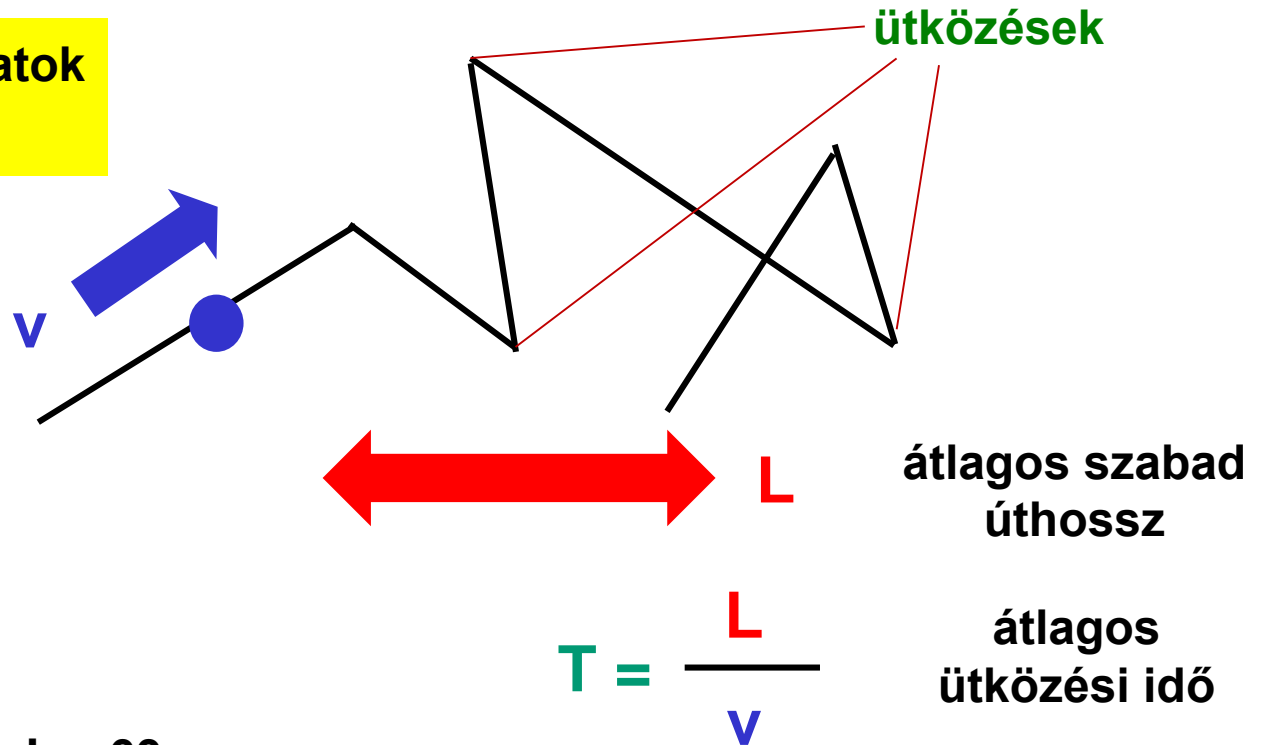

céltárgyak sűrűsége

ezen múlik, hány ütközés lesz!

ütközési folyamatok jellemzése

normál
gázban:

$$L = 60 \text{ nm}$$
$$T = 10^{-10} \text{ s}$$

vákuumban:

$$L = 100\,000 \text{ km}$$
$$T = 1 \text{ nap}$$

Előfordulhat, hogy L összemérhető az Univerzum méretével, T pedig az Univerzum életkorával

az Univerzum tágul és hűl:

az anyag ritkul

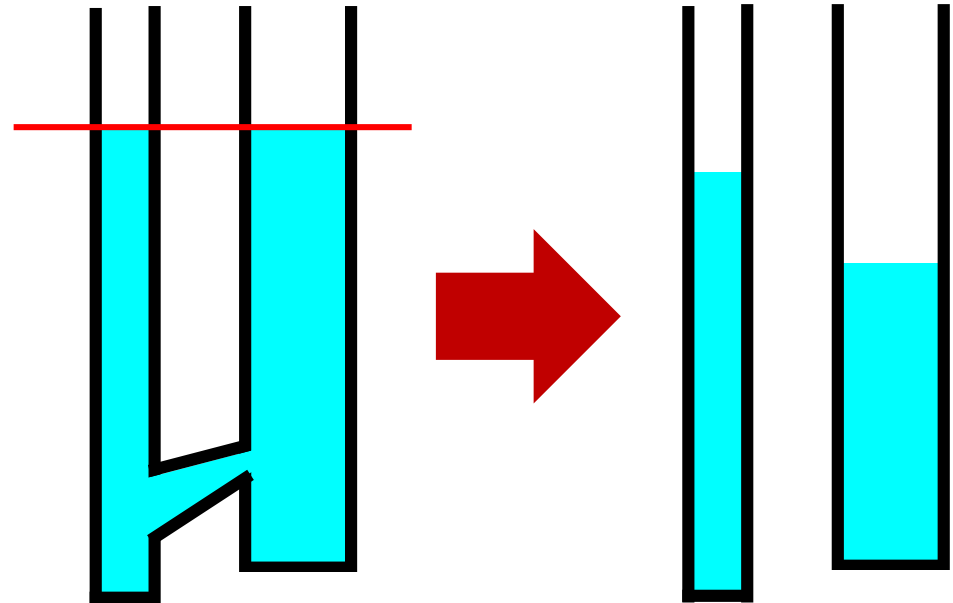
a részecskék energiája
csökken

egyre kevesebb ütközés
lesz

ezért nem tud beállni az
adott hőmérséklethez
tartozó termodinamikai
egyensúly

**bizonyos részecskék,
anyagfajták
között megszűnik a
termodinamikai kapcsolat!**

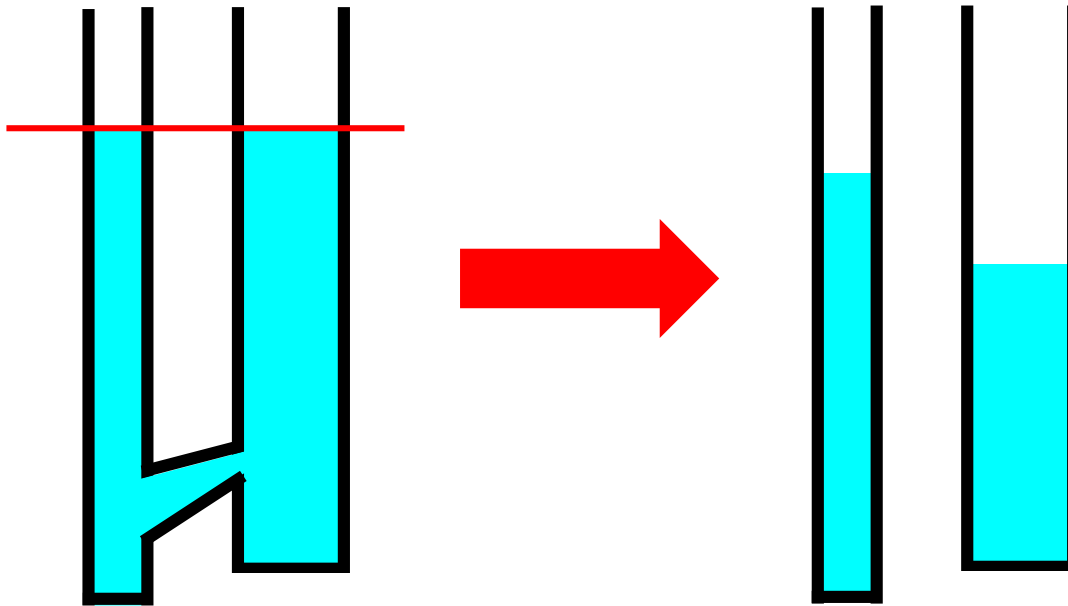
Előfordulhat, hogy **L**
összemérhető az Univerzum
méretével, **T** pedig az
Univerzum életkorával

egyensúly

független
további fejlődés!

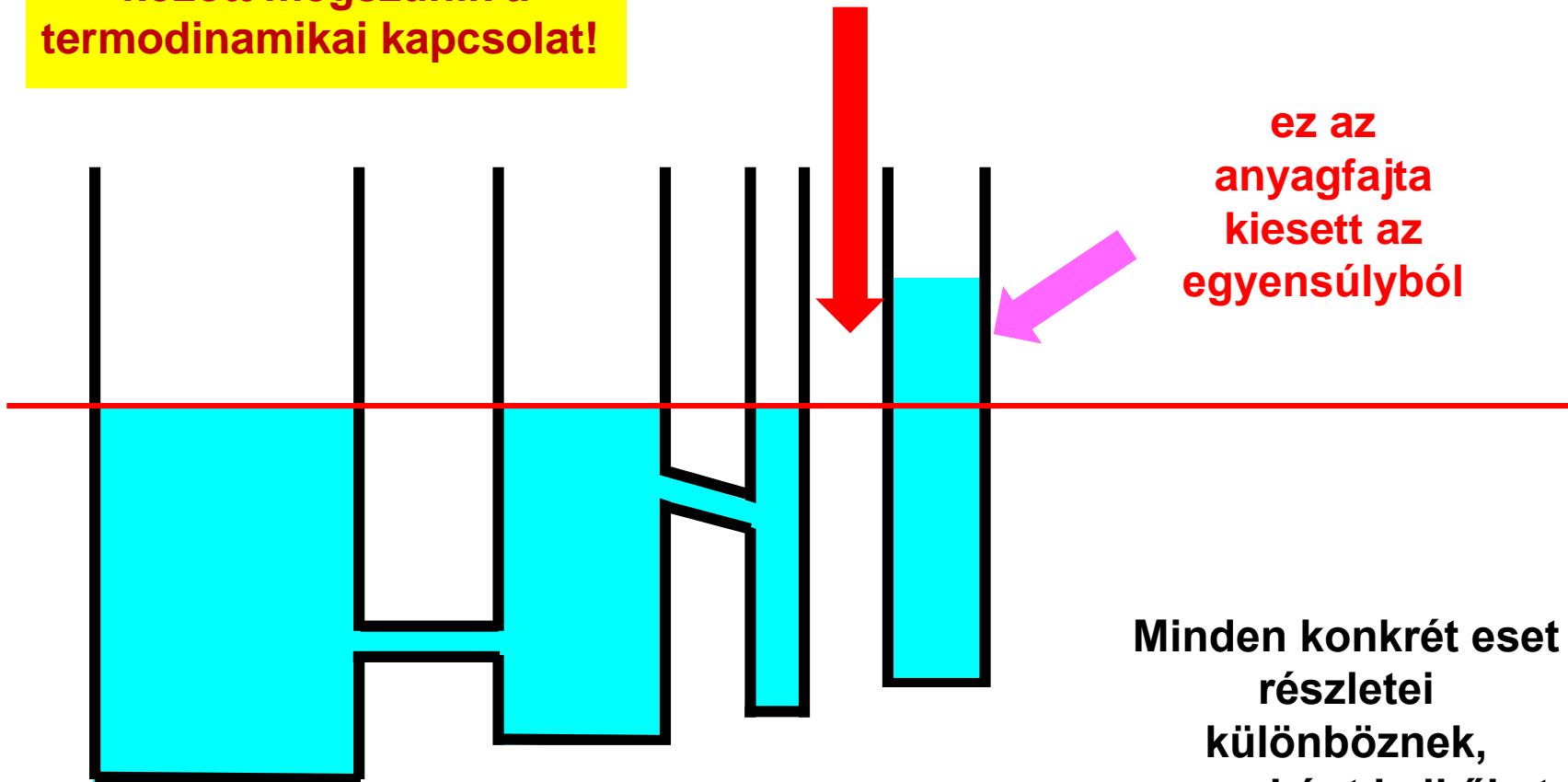
**bizonyos részecskék,
anyagfajták
között megszűnik a
termodinamikai kapcsolat!**

**bizonyos részecskék,
anyagfajták
között megszűnik a
termodinamikai kapcsolat!**

itt megszűnt az
összeköttetés

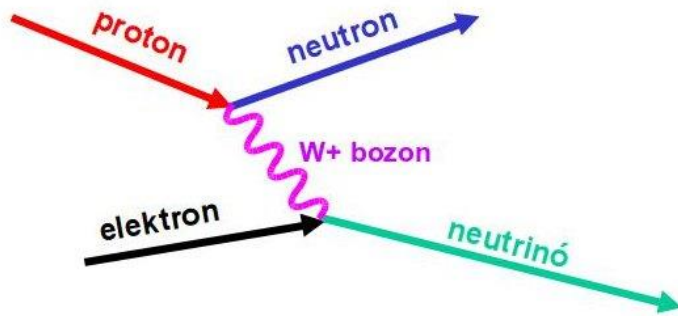

**ez az
anyagfajta
kiesett az
egyensúlyból**

**Minden konkrét eset
részletei
különböznek,
egyenként kell őket
megvizsgálni!**

Esettanulmány: egy tipikus példa

a gyenge kölcsönhatás alapfolyamata

egyensúlyban, nagy hőmérsékleten
ez a folyamat **MINDKÉT** irányban
végbemegy

a protonok és a neutronok egyensúlyban vannak egymással

a folyamathoz két részecske ütközése kell

Mi szabja meg az
egyensúlyban a
részecskék
számát?

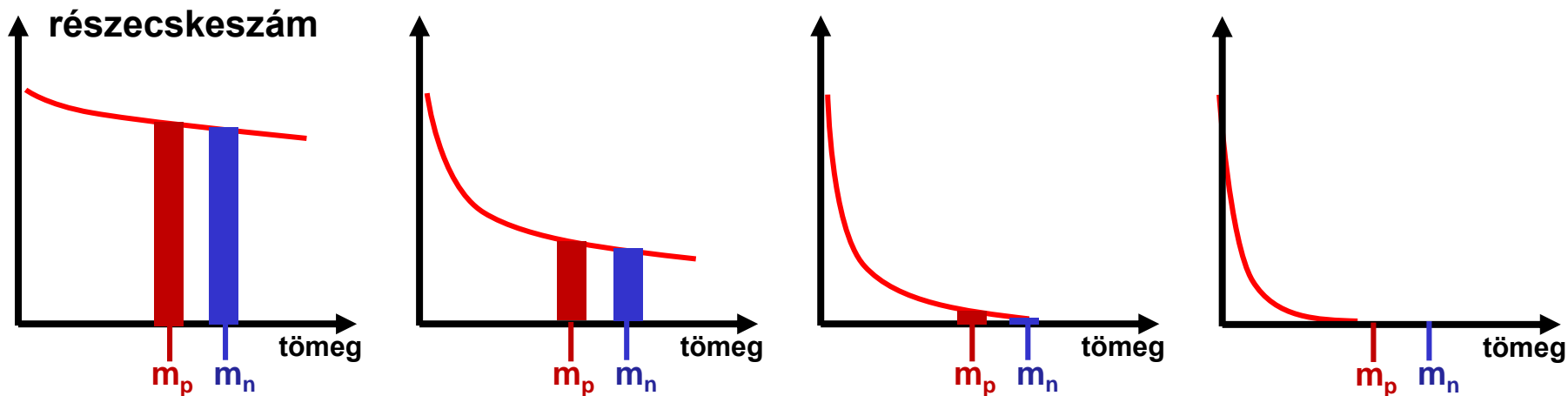
a Boltzmann-eloszlás

$$N \sim e^{-E/kT} \sim e^{-mc^2/kT}$$

Mi szabja meg az egyensúlyban a részecskék számát?

a Boltzmann-eloszlás

$$N \sim e^{-E/kT} \sim e^{-mc^2/kT}$$

$$T \gg mc^2$$

a hőmérséklet csökken

ebben a fázisban fagyott be a reakció

$$T \ll mc^2$$

$$\frac{N_p}{N_n} \sim 6$$

De a természet trükkös!

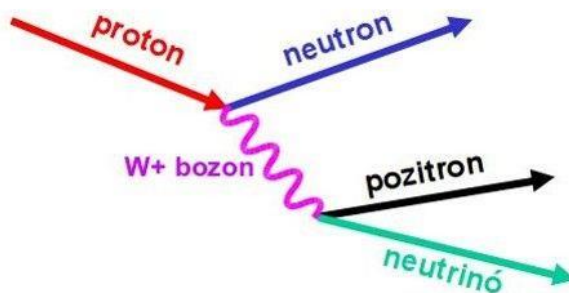

neutronbomlás:

ehhez elég a neutron egymagában

az alapfolyamathoz két részecske találkozása kellett

protonbomlás:

ez nem megy végbe külső energiabefektetés nélkül

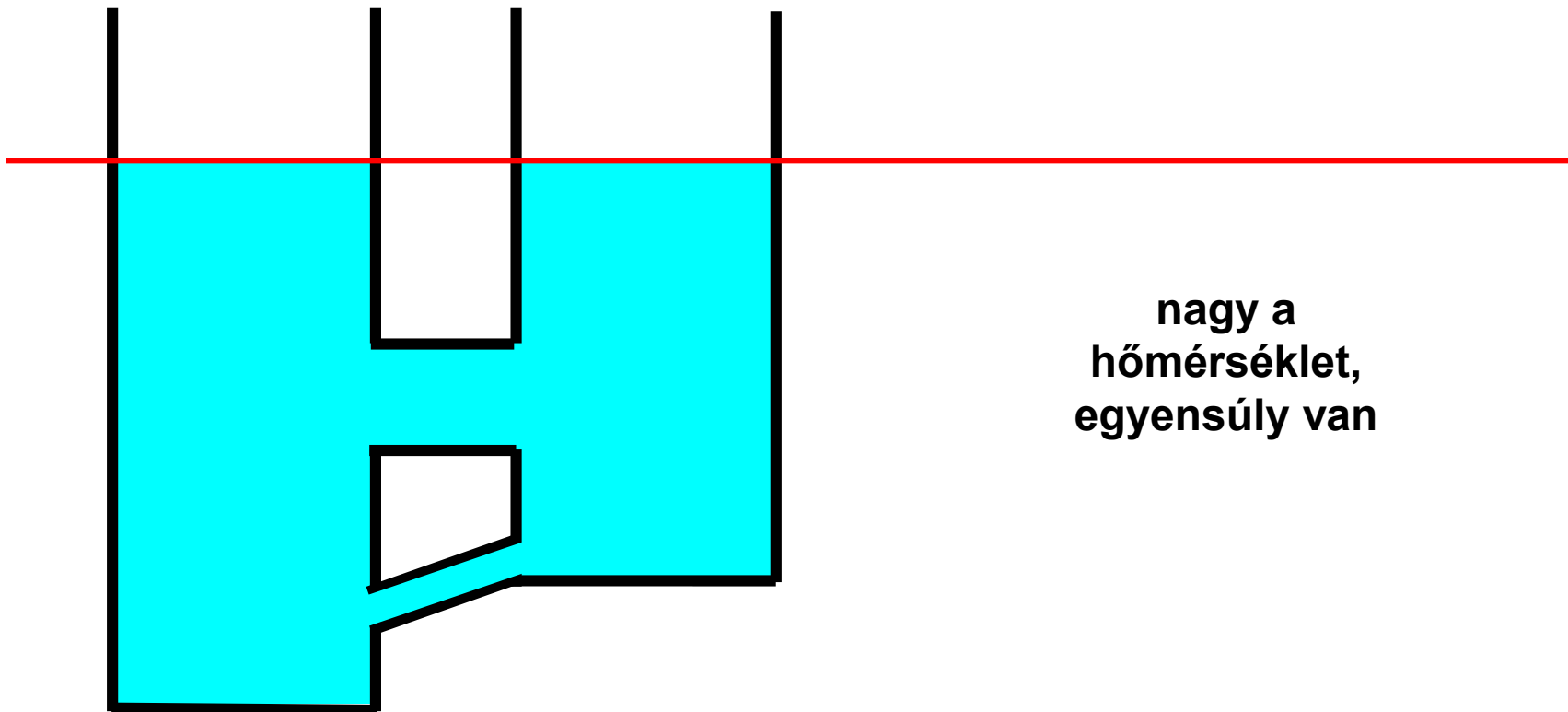
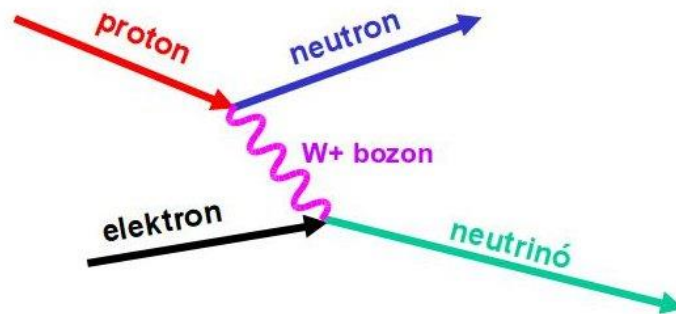
Fúzió a csillagokban: dgy:
Kirándulás a nukleáris völgybe
Atomcsill, 2011.09.29

de megtörténik a csillagokban!

a gyenge kölcsönhatás közlekedő edényes modellje

protonok

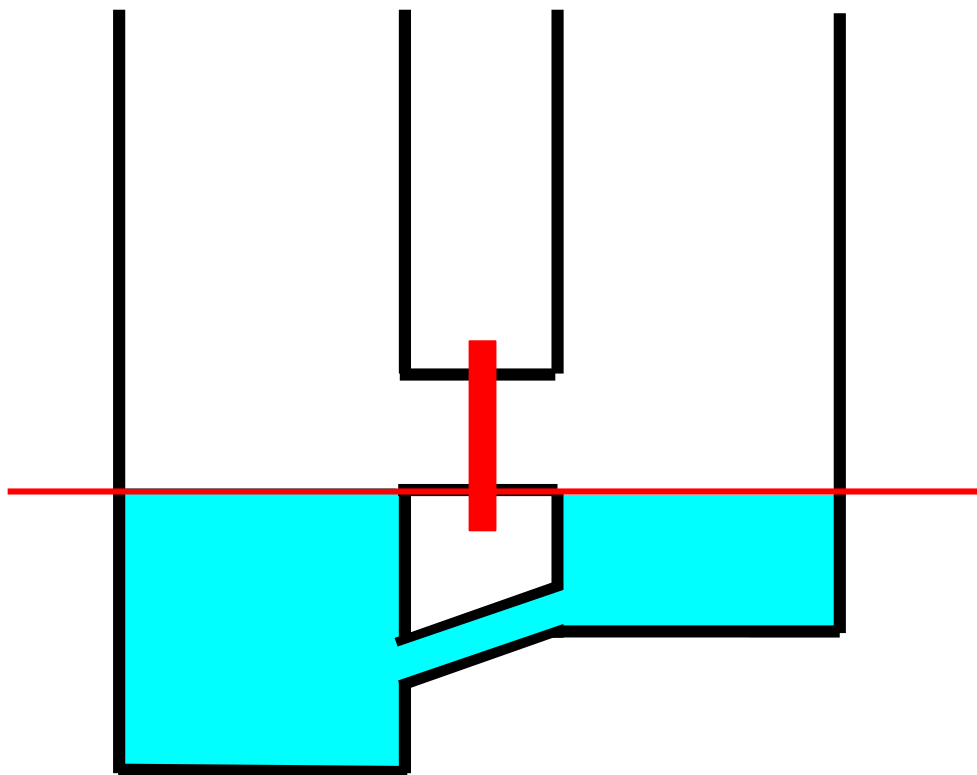
neutronok

a gyenge kölcsönhatás közlekedő edényes modellje

protonok

neutronok

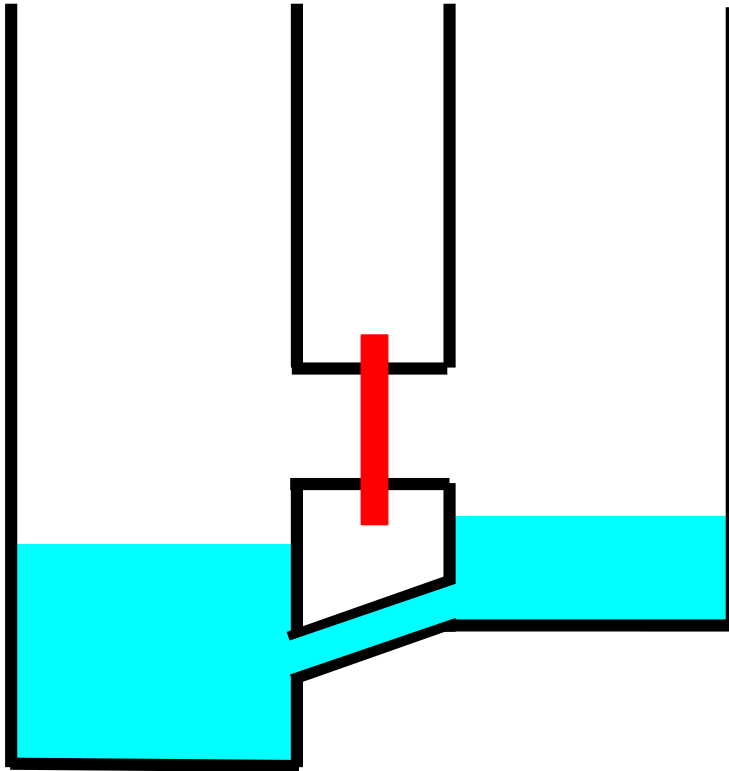

megszűnnek a reakciók, az egyensúly befagy

a gyenge kölcsönhatás közlekedő edényes modellje

protonok

neutronok

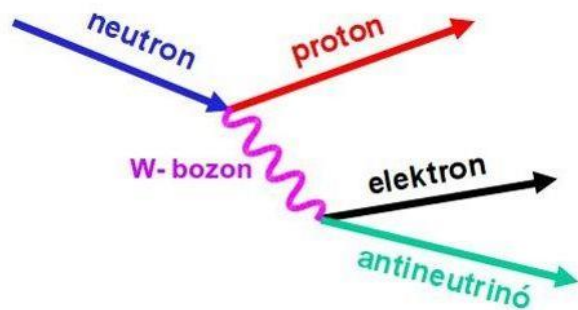
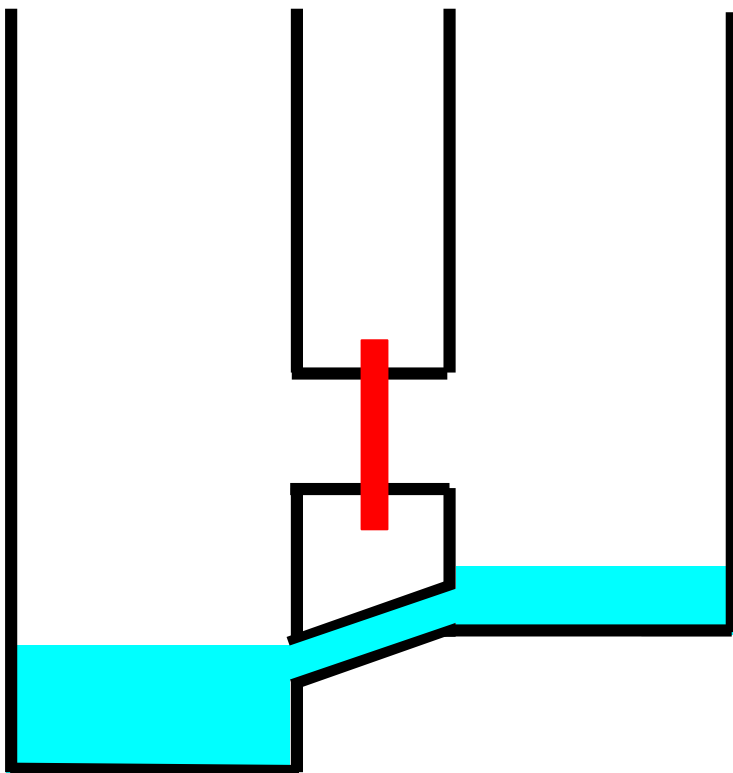

nincs egyensúly,
a két
részecskefajta
egymástól
függetlenül hűl

a gyenge kölcsönhatás közlekedő edényes modellje

protonok

neutronok

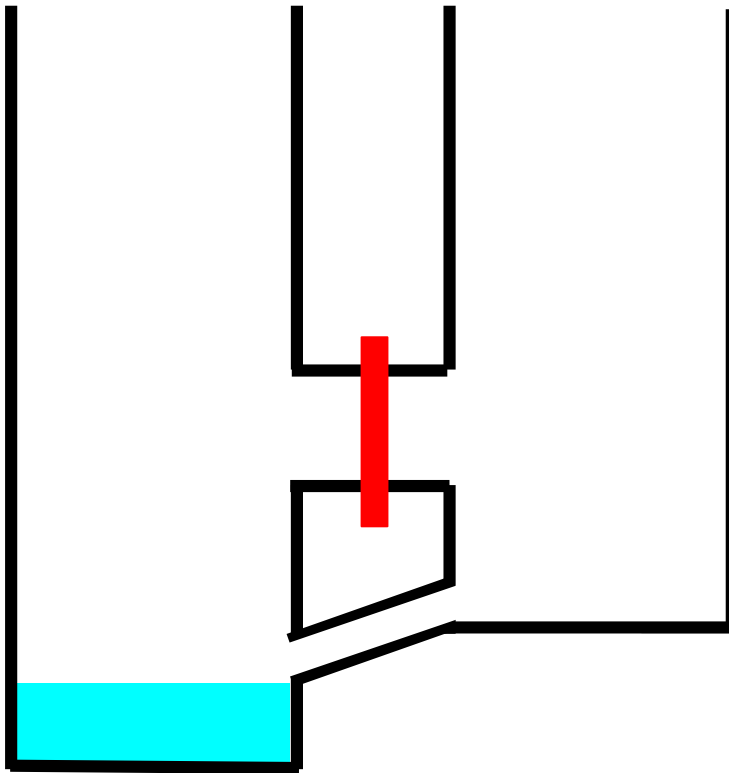
a
neutronbomlás
a megmaradt
neutronokat
átalakítja
protonokká

a gyenge kölcsönhatás közlekedő edényes modellje

protonok

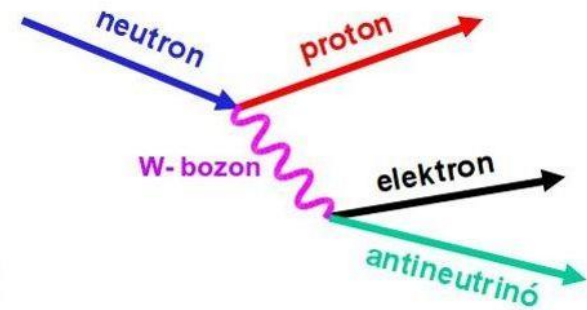
neutronok

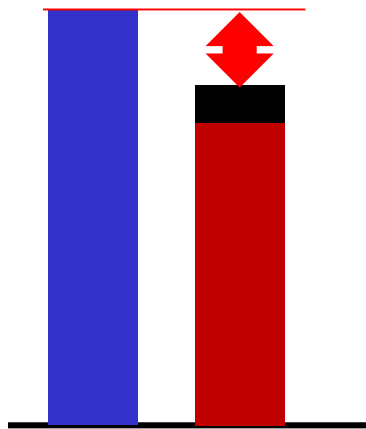
a szabad neutronok teljesen elfogytak, csak protonok maradtak

a természet még ennél is trükkösebb!

miért tud végbemenni ez a bomlás?

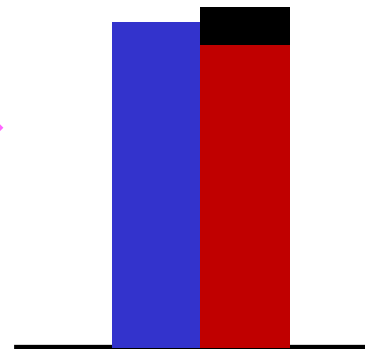
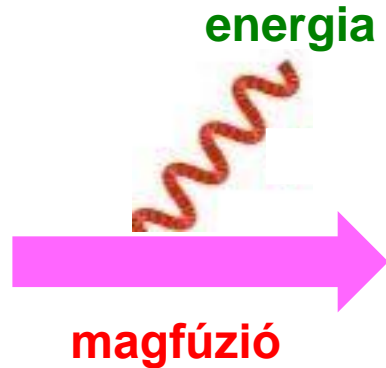
szabad neutron és proton

$$m_n > m_p + m_e$$

a magányos neutron el tud bomlani

Deuteron, a neutron és proton kötött állapota

$$m_D < 2 m_p + m_e$$

a deuteronba kötött neutron már nem!

az idejében házasságot kötött neutronok életben maradhatnak!

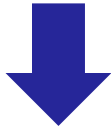
a szabad neutron felezési ideje 15 perc

a magfúzió 3 percig lehetséges

utána már túl hideg van

Tanulság:

a táguló és hűlő
univerzumban lassulnak
a folyamatok, és egy idő
után befagynak a
reakciócsatornák

gyakori kölcsönhatás
nélkül nem tud
kialakulni az aktuális
termodinamikai
egyensúly

emlékeztető:

adiabatikus folyamatok:

a lassan változó
paraméterekhez a gyors
folyamatok alkalmazkodni
tudnak

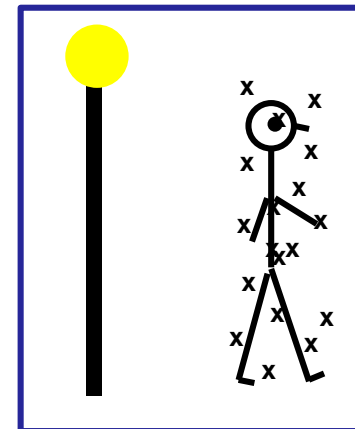
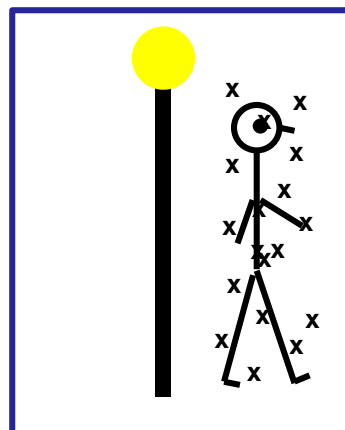
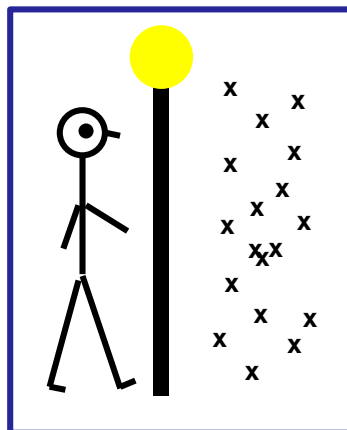
**de a gyors változásokhoz
már nem!**

mihez képest gyors?

az elemi folyamatok
reakcióidejéhez,
az ütközések közti
repülési időhöz képest!

adiabatikus folyamat:

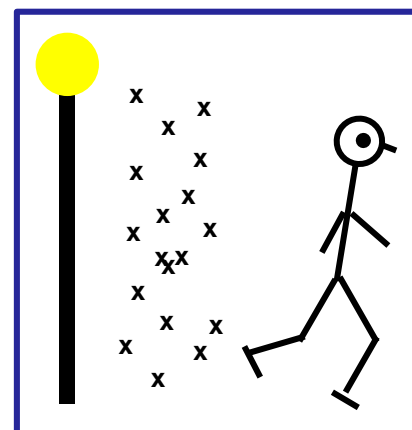
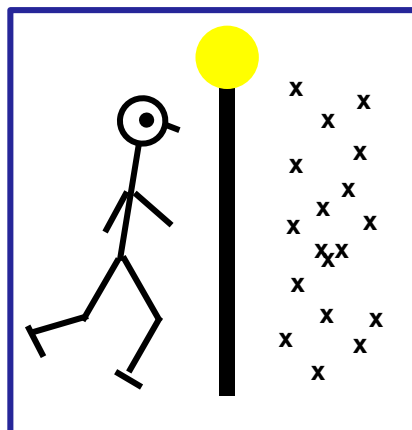
**gyors alkalmazkodás a
lassan változó
körülményekhez**

**elektronfelhő egy
rezgő molekulában**

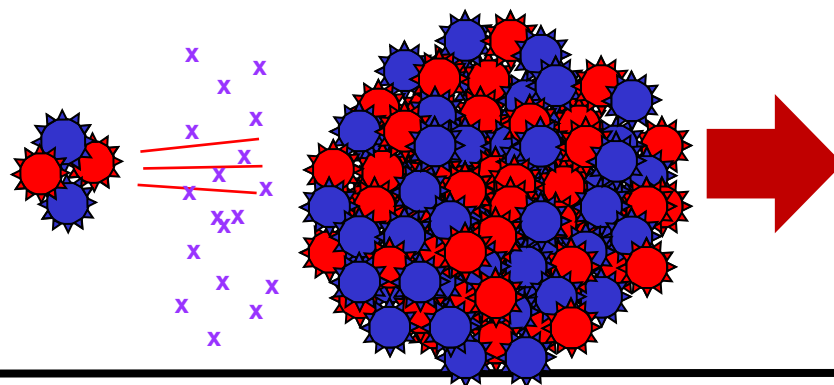
**vagy egy lengő
ingában**

**bizonyos sebesség
fölött
ez már nem megy**

nem adiabatikus folyamat:

**radioaktív atommag
elektronfelhője**

**De egyáltalán miért marad életben
néhány elemi részecske,
pl. az elektron és a proton?**

$$m_{\text{elektron}} = 0,5 \text{ MeV}$$

$$T_{\text{elektron}} = 10 \text{ milliárd K}$$

$$m_{\text{proton}} = 1 \text{ GeV}$$

$$T_{\text{proton}} = 20 \text{ billió K}$$

hőmérséklet: egy szabadsági fokra jutó energia

**ma az Univerzum
hőmérséklete 2,7 K**

**ez 1/4000 eV-nek
felel meg**

**miért maradt az
elektronnak és a
protonnak ilyen
rettenetesen sok
energiája?**

Pionbomlás:

$$m_\pi > m_\mu > m_e$$

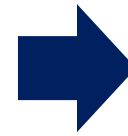
szegény elektron elbomlana,
de nincs mire...

az elektron a legkönnyebb
elektromosan töltött részecske

az elektromos töltés
megmaradási tétele
megtiltja a bomlást

nem tudja hova
tenni a töltését

az elektron kénytelen
életben maradni!

nála maradt a Fekete Péter

a termodinamika szerint el
kellene bomlania, de nincs
olyan folyamat, ami ezt
megvalósítja

És a proton?

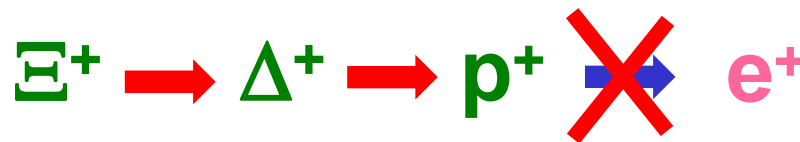
$$m_\pi > m_\mu > m_e$$

az elektromos töltés
megmaradási tétele
megtiltja a bomlást

nem tudja hova tenni a
töltését

nála maradt a Fekete Péter

?

$$m_\Xi > m_\Delta > m_p > m_e$$

a **BARIONTÖLTÉS**
megmaradási tétele
megtiltja a bomlást

a proton a legkönnyebb
bariontöltött részecske

Wigner Jenő pont ezért találta
ki a bariontöltést (1948)

Happy end!

Csakhogy...

a Nagy Egyesített
részecskefizikai
elméletekben
(**GUT**)
a bariontöltés
nem marad meg!

ezért a proton
elbomlik

végrehajtási utasítás:
ELŐBB-UTÓBB

a **bariontöltés** megmaradási
tétele megtiltja a bomlást

végül győz a
Második Főtétel...

ez **az UTÓBB** ebben
az esetben kb.

10^{35} év

az Univerzum jövőjéről: dgy:
A következő 137 kvintillió év
Atomcsill, 2021.09.09

de minden Fekete Péterhez tartozik egy Fehér Pál!

és minden részecskének van antirészecskéje!

„annihiláció”

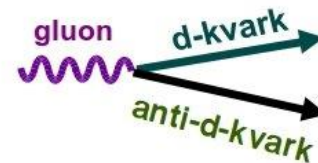
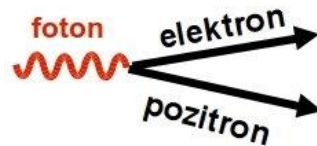
hiába tartaná életben az elektront az elektromos töltés megmaradása

ha találkozik egy antielektronnal (pozitronnal), akkor fotonokra sugárzik szét

Szóval: hova lett az antianyag?

Az ősi tűzgömbben elvileg **ugyanannyi** részecske volt, mint antirészecske

párkeltés

„annihiláció”

a folyamatok a részecskefizika elmélete és kísérletei szerint **pontosan szimmetrikusak** a részecske-antirészecske tükrözésre nézve

a folyamatok a részecskefizika elmélete és kísérletei szerint
pontosan szimmetrikusak
a részecske-antirészecske tükrözésre nézve

de mégis volt egy kis
aszimmetria:

5 000 000 000 antiproton

5 000 000 001 proton

Fontos kérdés, mert
ennek köszönhetjük a
létezésünket:

Mi az aszimmetria oka?

Senki nem tudja!

10 000 000 000 foton

1 proton

háttérsugárzás

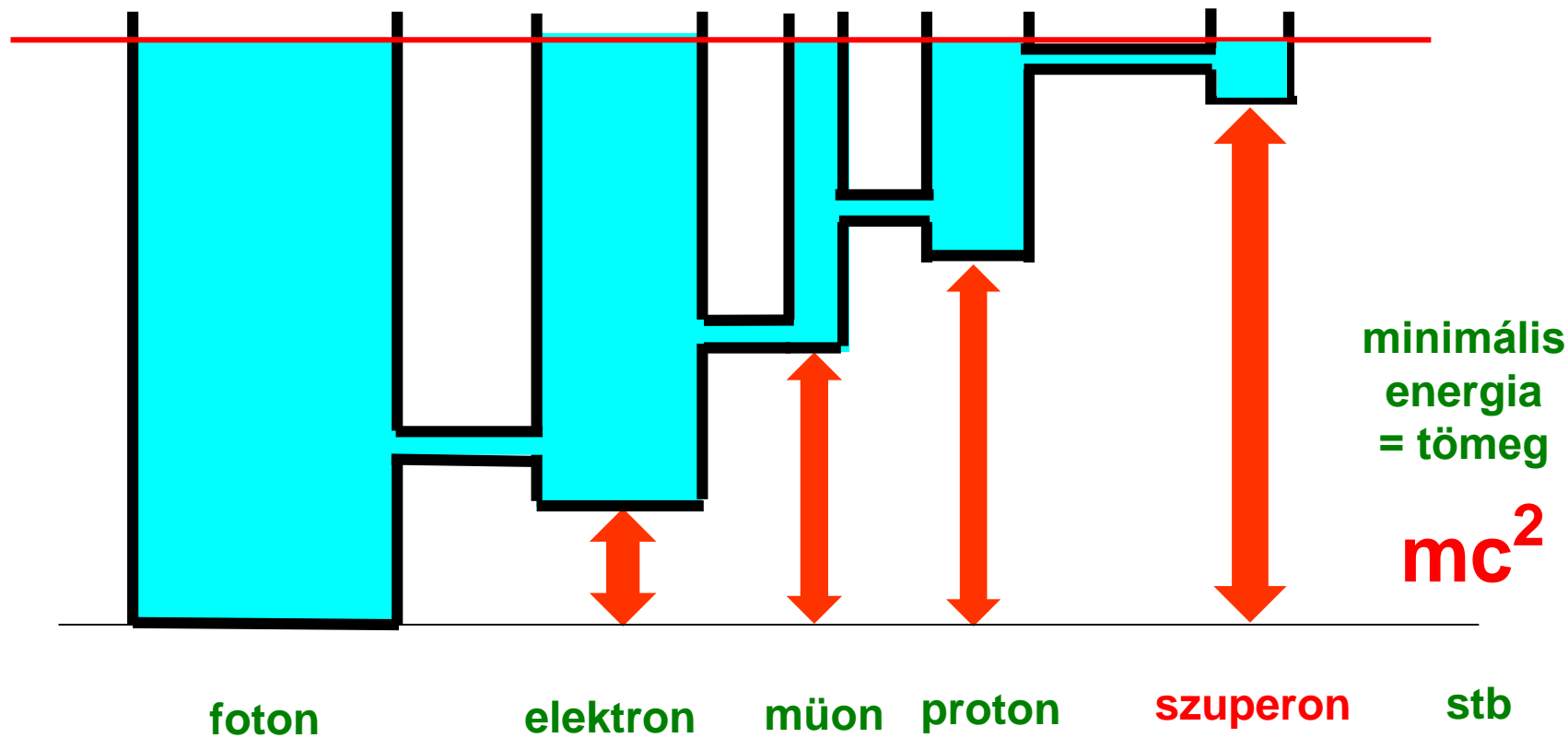

ebből lettünk mi

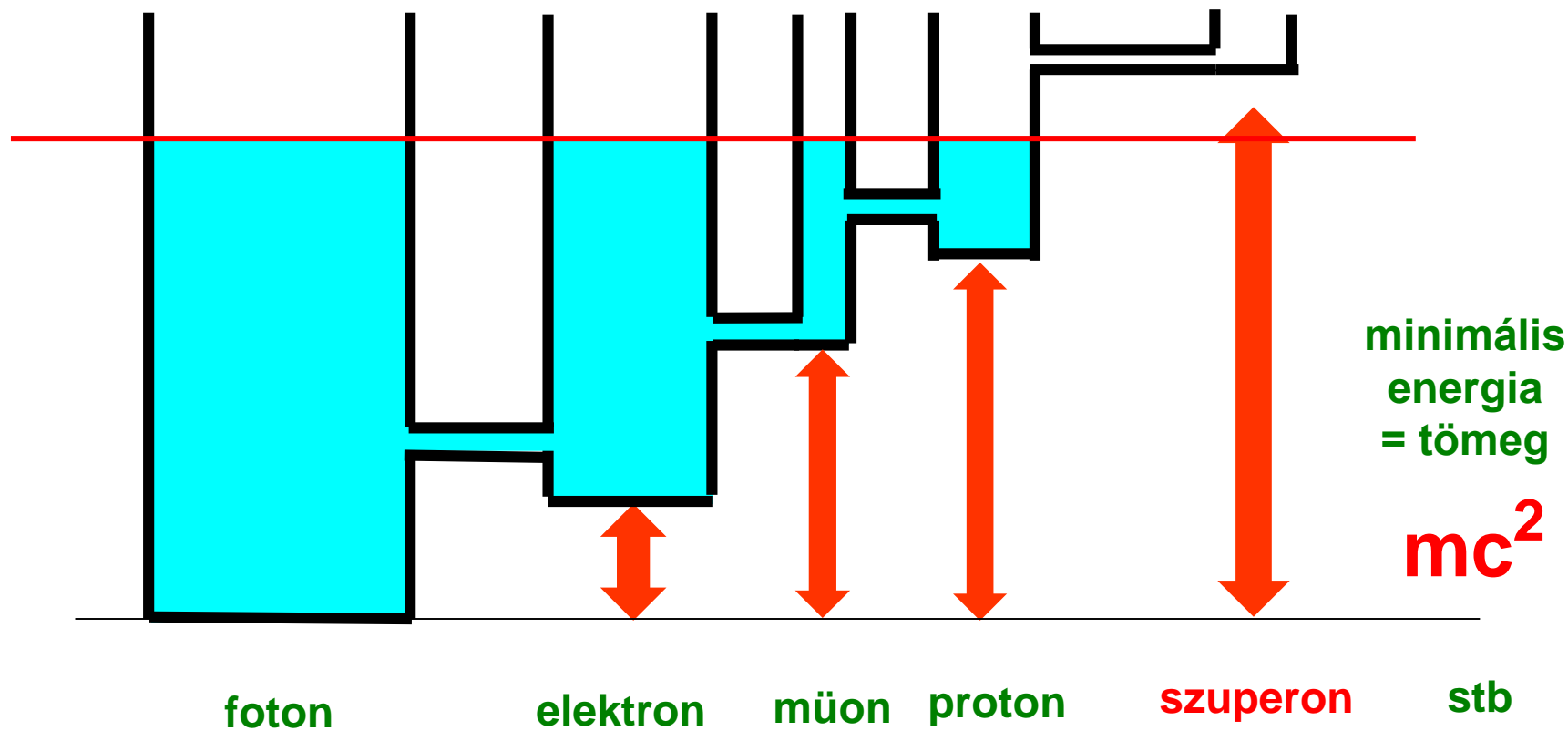
AZ ANTIANYAG TITKA

a modern fizika egyik legnagyobb megoldatlan rejtélye

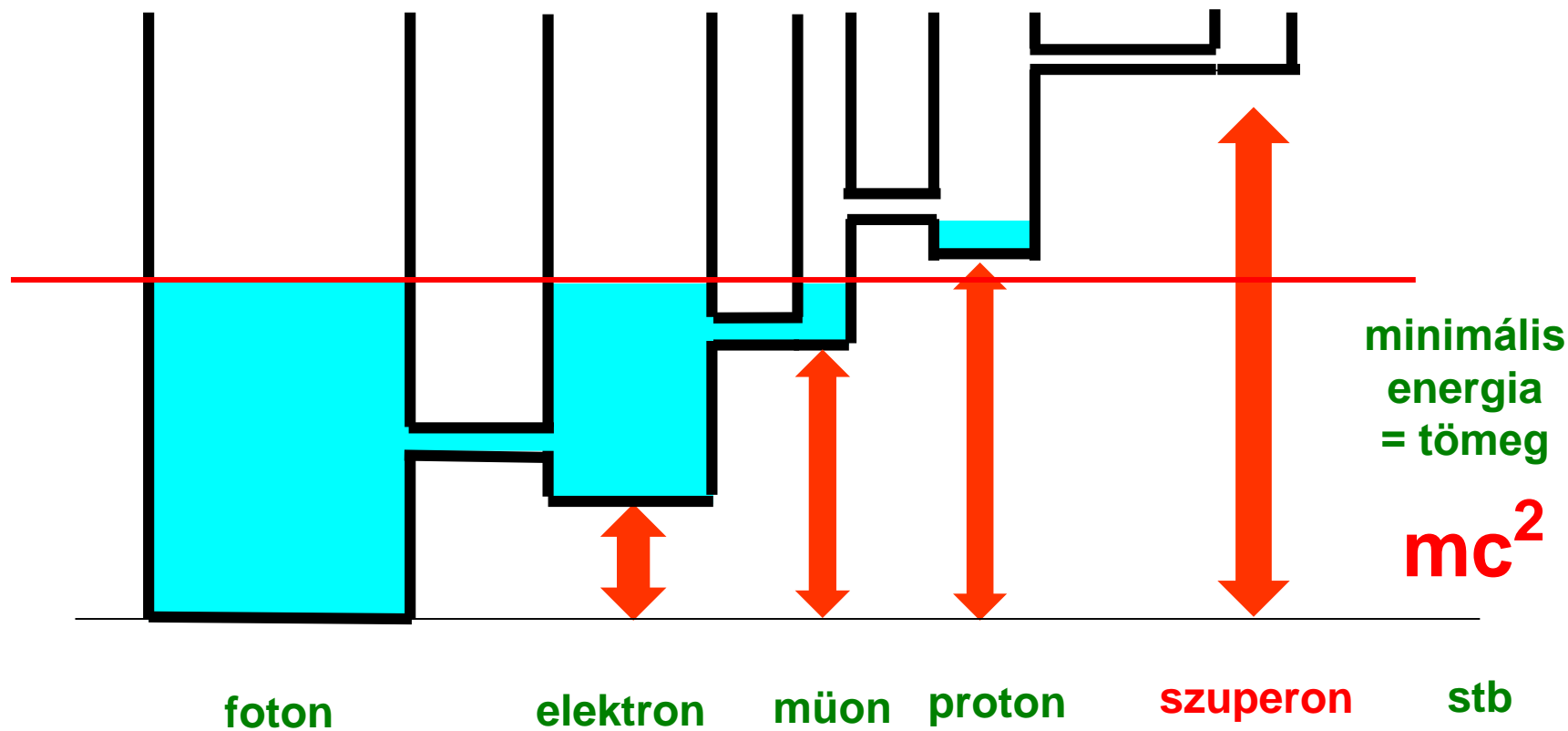
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának NEM adiabatikus modellje

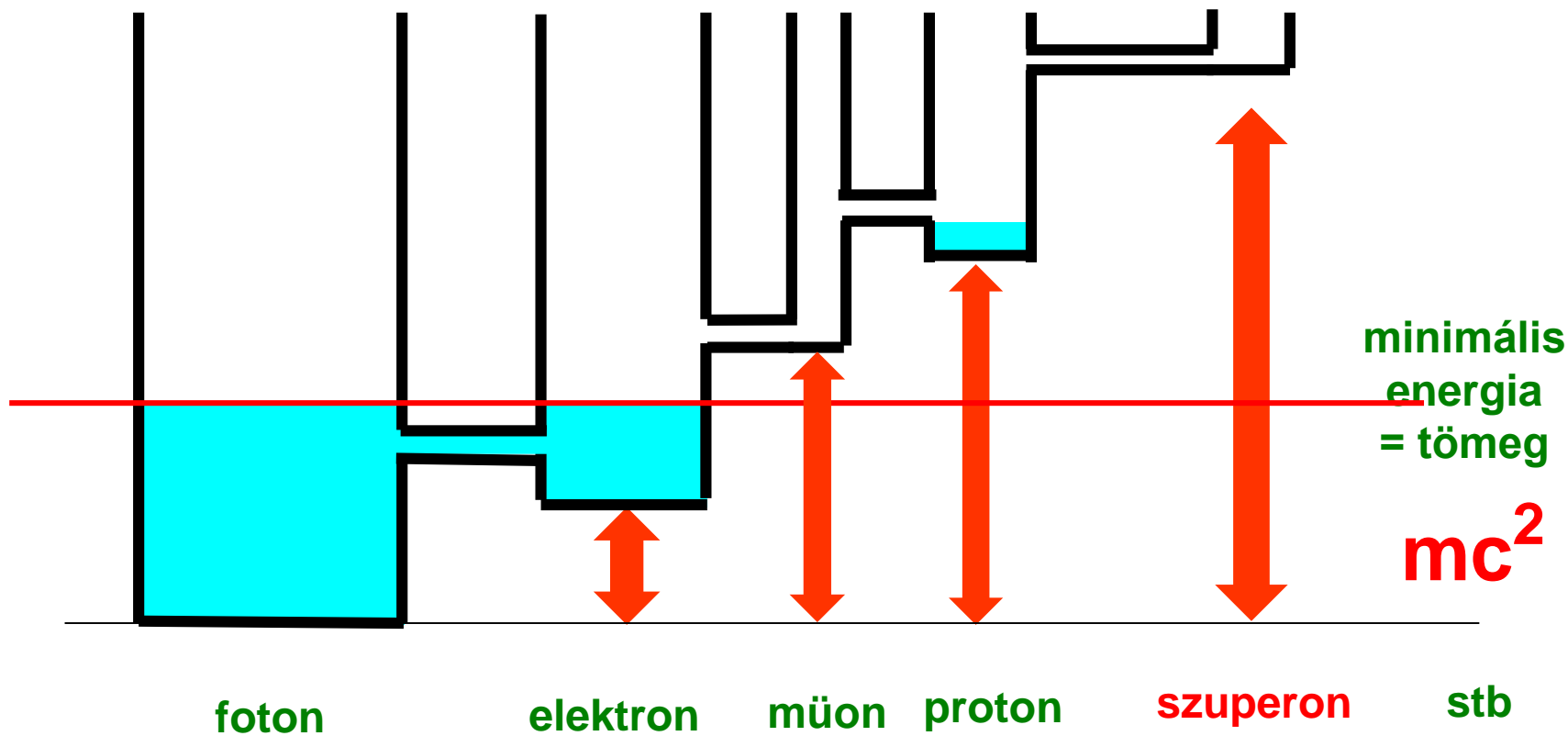
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának NEM adiabatikus modellje

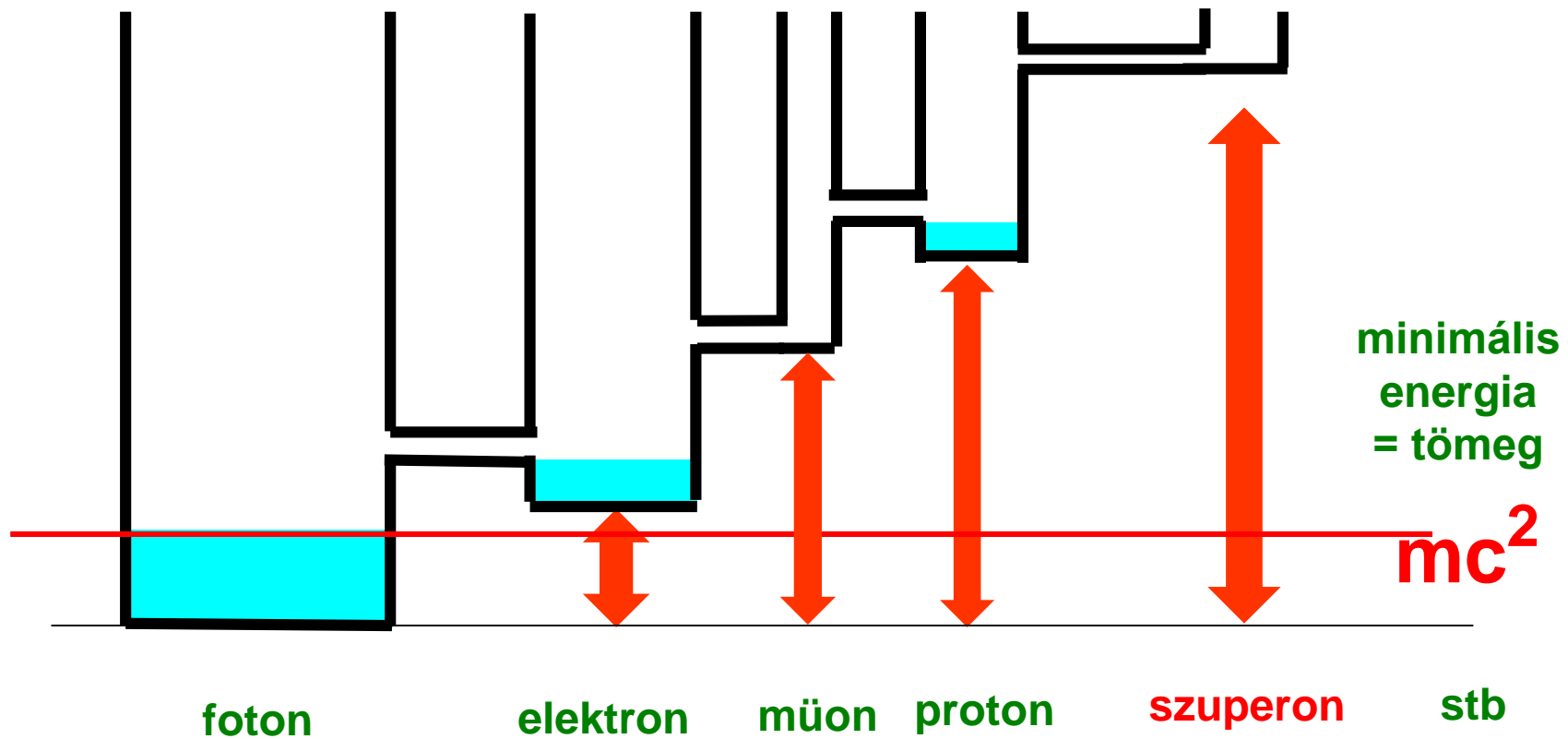
Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának NEM adiabatikus modellje

Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának NEM adiabatikus modellje

Az ősi tűzgömbben jelen lévő részecskefajták egyensúlyának NEM adiabatikus modellje

Az utolsó felvonás

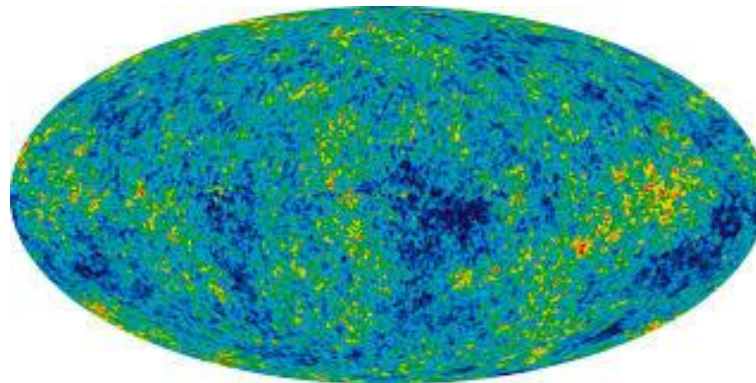
a sok foton között elenyésző kisebbségben megmaradt protonok és elektronok **plazmát** alkotnak, és egyensúlyban vannak a fotonokkal

a rendszer tovább tágul és hűl

a hőmérséklet egyszer csak megközelíti a p-e kötött állapot **(a hidrogénatom)** kötésenergiáját

380 000 évvel a Nagy Bumm után létrejönnek **az első atomok**

innen a **sugárzás** a saját termodinamikai törvényei szerint hűl, és továbbra is Planck-eloszlású marad

az elválás előtti utolsó közös fotó

a hideg fotonoknak már nincs energiájuk szétverni a H-atomokat sőt áthatolnak rajtuk – mert a H-gáz átlátszó

a gáz pedig **gravitációsan instabil** lesz, és sűrűsödni kezd

kialakulnak a **galaxisok és a csillagok**

A hajdani hőhalál rövid története

Tulajdonképpen „**hőélet**” volt

Az ősi tűzgömbben ott nyüzsgött mindenki, aki létezett

De az Univerzum tágulása miatt **a körülmények lassan változtak**

A **gyors és mozgékony** szereplők **adiabatikusan** igazodtak a változó körülményekhez

A **nehéz és lassú** szereplők nem bírták a tempót, kiestek a táncból, és lassan **kihaltak**

De a hőmérséklet csökkenésével a korábbi gyors és könnyű részecskék is lassúak és nehezek lettek

Így lassan mindenki kihalt a hőhalál hajdani szereplői közül

Kivéve néhány eltévedt és életben maradt dinoszauruszt (proton és elektron)

Ezek végül összekapaszkodtak és **ideiglenes struktúrákat alkottak**

Még ma is élnek, ha meg nem haltak – de ami késik, az nem múlik: egyszer a proton is elpárolog majd

A sugárzás magára maradt, mert már nincs kivel egyensúlyban lennie

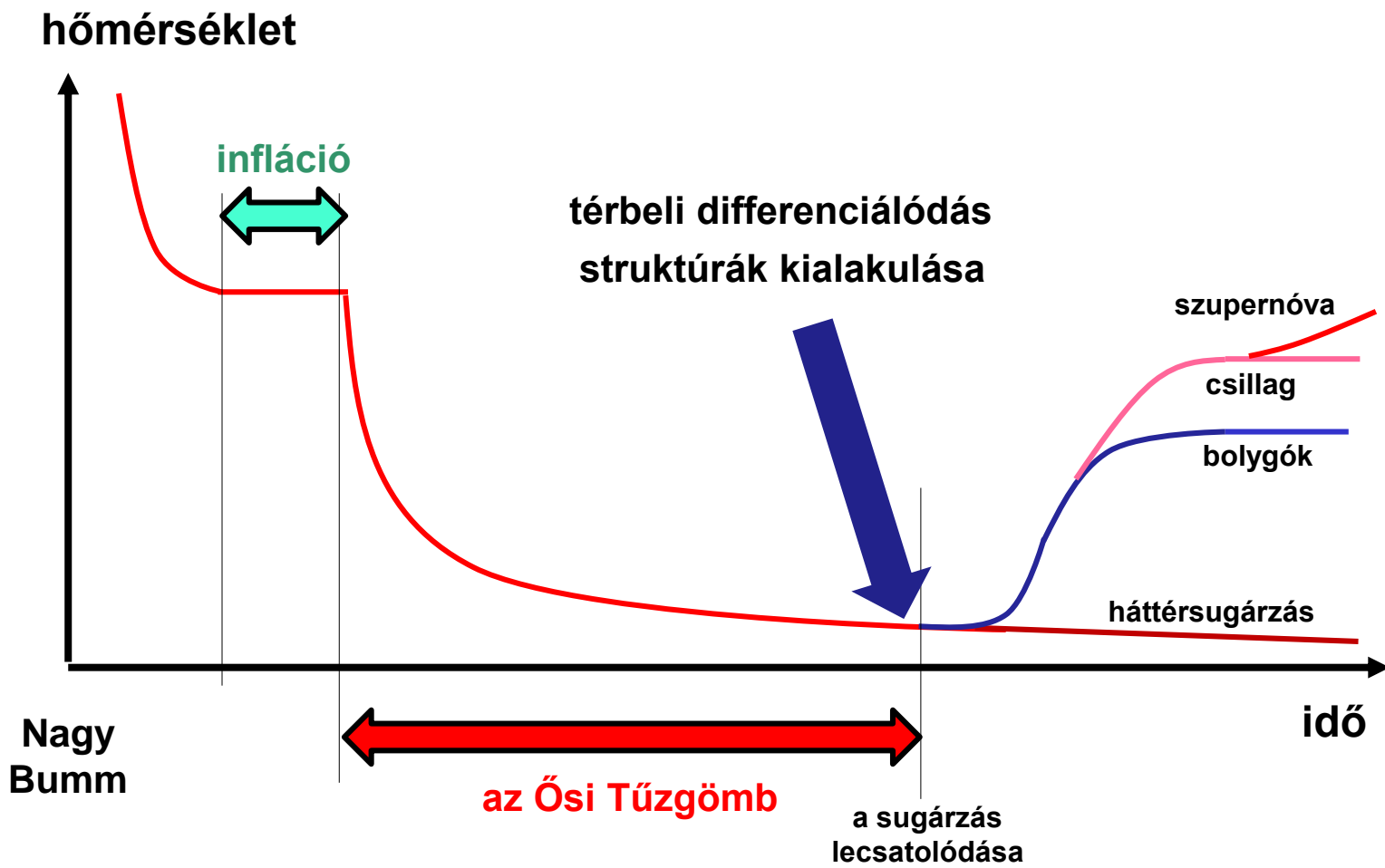
De nosztalgiából **őrzi a Planck-eloszlást**, és ma is azt játssza, mintha valami titokzatos hideg test hősugárzása lenne

És lassan hűl az idők végezetéig.

**A sztorit vezényelte:
a termodinamika második főtétele és végrehajtási utasítása**

Az Univerzum hőmérsékletének rövid története

Mit szól mindehhez a termodinamika híres Második Főtétele?

Ez a tétel nem egy állapotról szól, hanem egy **folyamatról**: arról, hogy bizonyos feltételek mellett **beáll** a termodinamikai egyensúly.

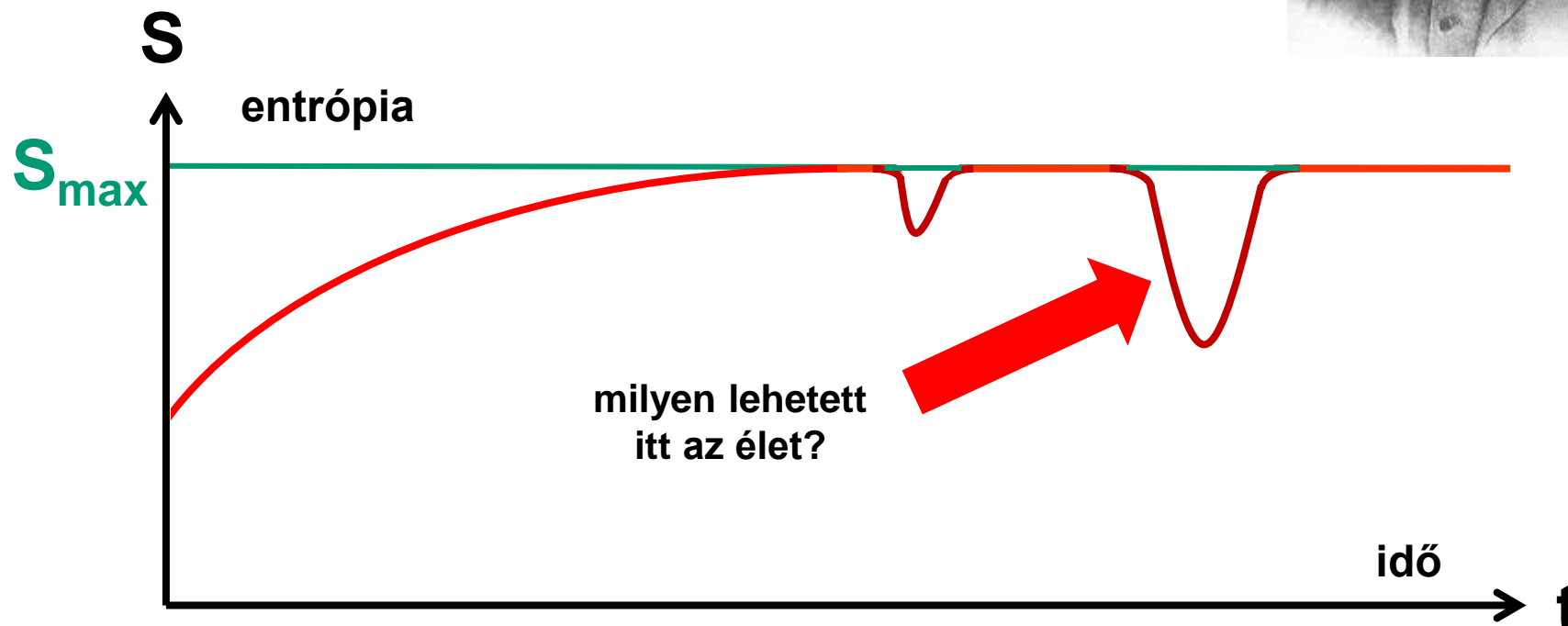
A feltételek: a rendszer elemeinek gyakori és intenzív kölcsönhatása, energiacseréje.

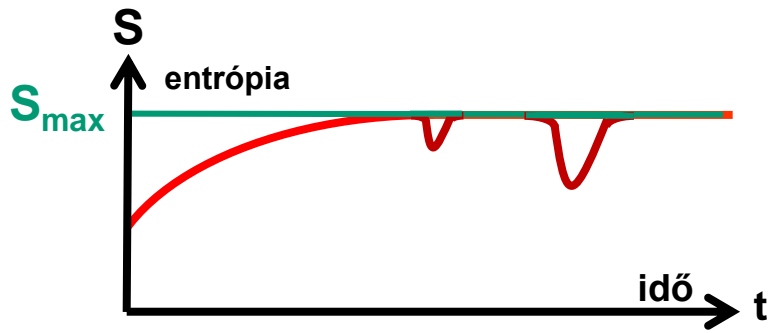
Ha ezek bizonyos esetekben nem állnak fenn, akkor az egyensúly beállása **prolongálódik** vagy **elmarad**.

A környezet paramétereinek lassú változását a rendszer **adiabatikusan követi** – ha tudja.

Ha a belső energiacserélő folyamatok lassabbak, mint a környezet változása, akkor nincs adiabatikus követés, **a rendszer nem éri el az egyensúlyt.**

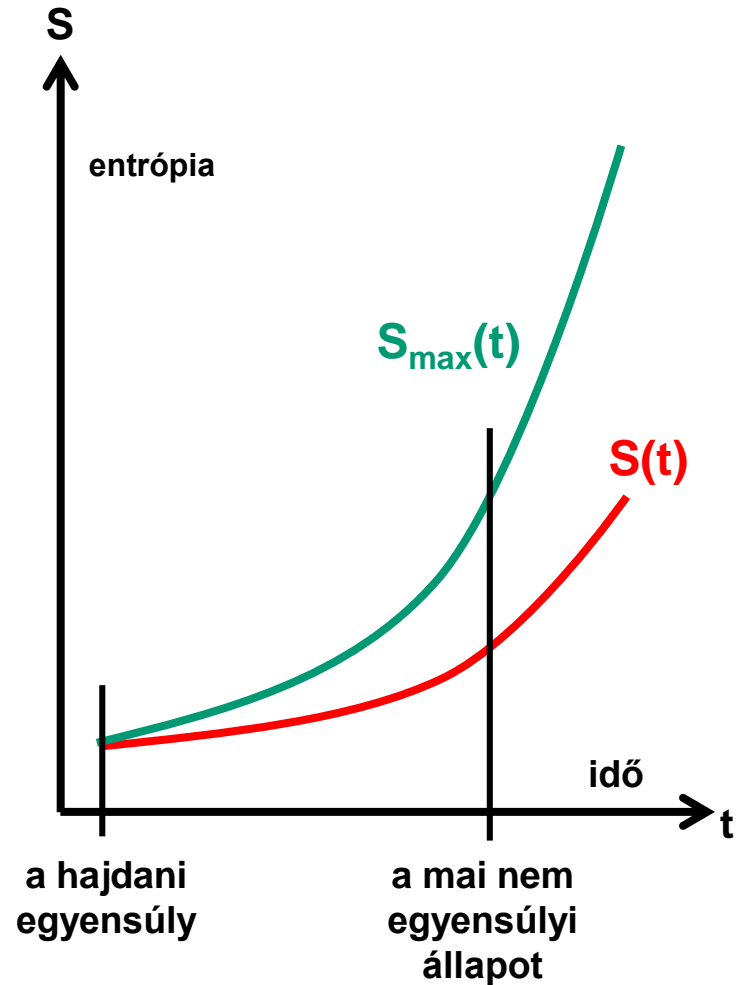
És mit mondjunk Boltzmannnak a negatív entrópiát termelő fluktuációkról?

A táguló Világegyetemben a lehetőségek száma, ezzel az entrópia lehetséges maximuma folyamatosan nő!

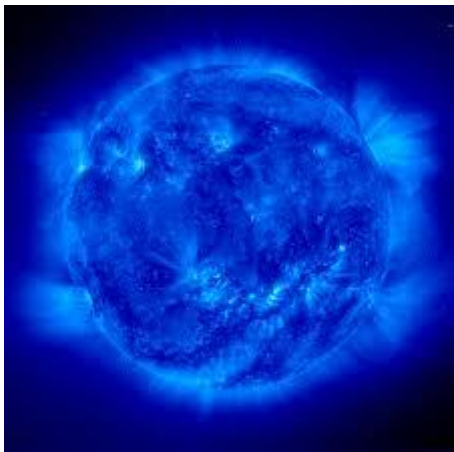
A fizikai folyamatok állandóan növelik az entrópiát, de a relatív rendezetlenség folyamatosan csökken.

A mai világban azért van élet, forró sült és hideg sör, mert az Univerzum tágul!

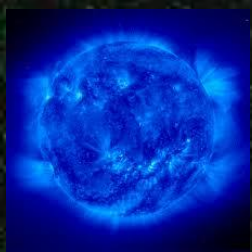

a mai világ nincs a
hőhalál állapotában

mert az
Univerzum
tágu!

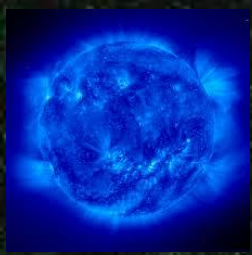
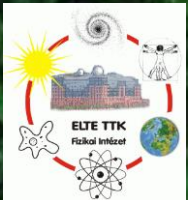

Feltámadás a hőhalálból

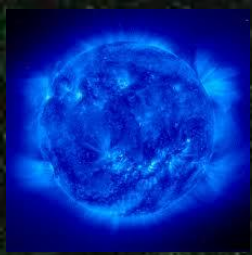
Dávid Gyula
2023.09.14.

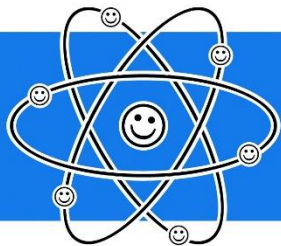

Köszönöm a figyelmet!

Feltámadás a hőhalálból

Dávid Gyula
2023.09.14.

A fizika mindenkié

BONUSKÉRDÉSEK

Az ábrán az élethez
nélkülözhetetlen,
a Világegyetemben
mindenütt megtalálható

^{12}C

atom látható

Egy friss hír:
magyar kutatók új,
szupernehéz oxigénizotópot
állítottak elő.

Kérdések:

**Hány elemi fermionból (kvarkból és elektronból)
áll a ^{12}C atom?**

És a ^{21}O atom?

Feltámadás a hőhalálból

Dávid Gyula
2023.09.14.

